

T.C.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

MEMLÛK SULTANLARI DÖNEMİNDE AVCILIK

VE AV SEFERLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Yazar

Nurhayat ÇOKTAN

Danışman

Doç. Dr. Burak Gani EROL

RİZE

2022

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalında, Doç. Dr. Burak Gani EROL danışmanlığında, Nurhayat Çoktan tarafından hazırlanan *Memlûk Sultanları Döneminde Avcılık ve Av Seferleri* adlı bu tez çalışması, 27 / 06 / 2022 tarihinde yapılan savunma sonucunda oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Unvanı, Adı SOYADI

İmza

Başkan : Doç. Dr. Eyüp KUL

Üye : Doç. Dr. Burak Gani EROL

Üye : Doç. Dr. Murat ZENGİN

ETİK BEYAN

Tarih Yüksek Lisans programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “*Memlûk Sultanları Döneminde Avcılık ve Av Seferleri*” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.26/06/2022

Nurhayat Çoktan

ÖN SÖZ

Memlûk askerî köle sisteminde, hizipleşme ve asabiye olgularının etkisiyle Kâhire merkezli kurulan ve 267 yıl boyunca Mısır, Hicaz ve Suriye gibi İslâm coğrafyasının önemli topraklarında varlığını sürdüren Memlûk Devleti, tarihî şöhretini askerî becerileri gelişmiş ve bilhassa fûrûsiyye sanatında uzmanlaşmış memlûk süvarilerinden aldı. Memlûk Devleti'nde yönetime geçme sisteminin yapısı gereği ordularda istihdam edilecek insan gücünün tedarik edilmesi ve bu insan gücünün askerî becerilerinin geliştirilmesi Memlûk Devleti'nin ana unsurunu oluşturuyordu. Bunun için harp süreci dışında geride kalan sosyal etkinlikler, ana vatanlarından koparılıp askerî köle olarak Mısır'a getirilmiş memlûk askerlerinin yetiştirilmesi için önemliydi. Bundan mütevellid mesleği askerlik olan memlûk sınıfının eğlence hayatı da bir nevi askerî talim hüviyetinde idi. Onların başlıca sosyal aktivitelerini fûrûsiyye ve çeşitli nedenlerle çıktıkları av seferleri oluşturuyordu.

Memlûklar, eğitimine önem verdikleri askerî sporları ve bir nevi savaşa hazırlık olarak geliştirdikleri çeşitli savaş oyunlarını av seferleri vesilesiyle daha verimli icra etme fırsatı buldular. Nitekim iştirak ettikleri ve günlerce süren av seferleri memlûk sultan ve askerlerinin askerî kabiliyetlerini destekleyen nitelikte idi. Bu süreklilikte avcılık aktiviteleri birer askerî manevra mâhiyeti kazanarak özellikle yönetici ve askerî sınıf nezdinde kıymetlendi. Çoğu memlûk sultanı yılın belli dönemlerinde, alayın ön saflarında yer alan eğitimli av kuşları, av köpekleri ve çitalarla ve de av işlerini tanzime memur görevlilerle uzun mesafeli av seferlerine çıktılar. Bunun yanı sıra avcılık etkinliklerine nizam vermek maksadıyla pek çok hususi görevliyi devlette istihdam ettiler. Ülkenin hemen her yerinde onlarca av seferi düzenleyerek askerî talim yapma, kendi tebaaları ile yakınlık kurma, idareciler üzerindeki denetim ve teftiş yetkisini kullanma ve bu sayede idarî ve sosyal düzeni sağlama fırsatı buldular.

Bu çalışmada memlûk sultanları döneminde avcılık ve av seferleri incelenmiştir. Konumuz memlûk kara avcılığı ile sınırlı olup yönetici ve askerî zümrenin av etkinlikleri ve av seferleri üzerinde durulmuştur. Beş bölümden oluşan bu çalışmanın amacı memlûk sultanları döneminde gerçekleştirilen av sporlarının m hiyetini, askerî eğitim ile ilişkisini, memlûk sultanlarının av seferlerini ve bu av seferlerinin etkilerini ortaya koymaktır.

Tez konunun belirlenmesinde ve çalışmada başvurduğum ana kaynakları tercüme edebilmemde bana yol gösteren ve bu konuda desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Burak Gani Erol'a müteşekkirim. Ayrıca tez çalışmamı eleştirel inceleme zahmetinde bulunan Sayın Doç. Dr. Eyüp Kul hocama da teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte her zaman yanımda olan anneme, babama ve değerli arkadaşım Emriye Baş'a minnettarım.

Nurhayat oktan
Haziran 2022 / Rize

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	II
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ.....	IV
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ: AV SPORLARININ MAHİYETİ	
1.1. Av Sporlarının Mahiyeti	13
1.2. Avcılık İle İlişkili Askerî Sporlar	16
1.2.1. Fûrûsiyye:.....	18
1.2.2. Okçuluk.....	28
İKİNCİ: AV SEFERİ HAZIRLIKLARI	
2.1. Avlaklar.....	34
2.2. Av Mevsimi.....	38
2.3. Av Vakti.....	39
2.4. Av Alayı.....	40
2.5. Av Seferine Katılan Askerler	42
2.6. Av Kıyafetleri.....	42
2.7. Av Aletleri.....	44
ÜÇÜNCÜ: AVCILIK İLE İLİŞKİLİ MÜESSESELER VE GÖREVLİLER	
3.1. İstablû's-Sultânî (Saltanat Ahırları):.....	50
3.2. Avcılık Faaliyetleri İle İlişkili Müesseseler	54
3.3. Av Seferi Görevlileri	56
DÖRDÜNCÜ: MEMLÛK SULTANLARININ AV SEFERLERİ	
4.1. Bahrî Memlûk Sultanlarının Av Seferleri.....	62
4.2. Benî Kalavun Devri Sultanlarının Av Seferleri	69
4.3. Burcî Memlûk Sultanlarının Av Seferleri.....	74

BEŞİNCİ: AV SEFERLERİNİN ÖNEMİ

5.1. İdari Yapı Üzerindeki Etkisi	79
5.1.1. Sultan ile Emîrler, Valiler ve Askerler Arasında Kurulan Yakınlık....	81
5.1.1.1. Hediyeler.....	83
5.2. Av Seferlerinin Bölge Denetimi ve İdari Teftiş Açısından Önemi	86
5.3. Av Seferlerinin Siyasî Önemi ve Taşıdığı Riskler	90
5.3.1. Siyasî Teşebbüsler ve Güvenlik Sorunları.....	92
5.3.2. Av Seferlerinde Vuku Bulan Kazalar ve Suikastlar	95
5.4. Av Seferlerinin Sosyal ve Ekonomik Boyutları	99
6. SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	108

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Tarih
Tez Türü : Orta Çağ Tarihi
Danışman : Doç. Dr. Burak Gani EROL
Hazırlayan : Nurhayat ÇOKTAN
Yıl : 2022
Sayfa Sayısı : 115

ÖZET

MEMLÛK SULTANLARI DÖNEMİNDE AVCILIK VE AV SEFERLERİ

Eyyûbîlerin azatlı memlûkları tarafından 1250 yılında kurulan Memlûk Devleti, Selçuklularda bulunan birçok âdet ve geleneği Eyyûbîler vasıtasıyla devraldı. Bu geleneklerden biri Eyyûbî Devleti'nde de uygulandığı görülen, fûrûsiyye sisteminin bir tezahürü olan av seferleri idi. Memlûk Devleti'nde yönetime geçme sisteminin yapısı gereği memlûk eğlence hayatında avcılık, binicilik ve okçuluk gibi askerî aktiviteler önemli bir yere haizdi. Bilhassa avcılık, memlûk sultanları ve emîrleri nezdinde kıymetli ve eğlenceli bir etkinlik idi. Av seferleri vesilesiyle memlûklar, eğitime önem verdikleri askerî sporları ve bir nevi savaşa hazırlık olarak geliştirdikleri çeşitli askerî oyunları avlaklarda gerçekleştirme olanağı buldular. Bu seferler, devletin gücünün, imkânlarının ve özellikle sultan ve memlûklarının biniciliğinin bir tezahürü idi. Zamanla av seferleri gelenek ve organizasyon halini aldı. Sultanlar kalabalık alaylar ile avcılık ve çeşitli doğa gezileri için onlarca sefer düzenlediler. Av seferlerine iştirak etmeyi muhtelif gayeler gözeterek gerçekleştiren memlûk sultanları av seferlerini daha ziyade askerî sporlar yapmak, dinlenmek, kendi tebaası ile yakınlık kurmak, idarî nizamı ve denetimi sağlamak maksadıyla gerçekleştirdiler. Etki alanı oldukça geniş olan av merasimleri için çeşitli kadroları devlet memuriyetine getirerek avcılık faaliyetlerine nizam verdiler. Bu sayede çıktıkları av seferlerini daha verimli ve isabetli kıldılar. Bu tezde memlûk sultanları döneminde avcılık ve av seferleri incelenmiştir. Memlûk sultanları döneminde av sporlarının mahiyetinin ve av seferlerinin etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Beş bölümden oluşan bu tezin esası memlûk sultanları dönemi avcılığının mahiyetini, idarî yapılara tesirini, sultanların av seferlerini ve bu seferlerin askerî, idarî, siyasî, ictimai ve iktisadî boyutlarını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Memlûklar, avcılık, av seferleri, fûrûsiyye, emîr-i şikâr

Recep Tayyip Erdoğan University Institute of Graduate Studies

Department : History
Thesis Type : History of Medieval Age
Supervisor : Assoc. Prof. Burak Gani EROL
Author : Nurhayat ÇOKTAN
Year : 2022
Pages : 115

ABSTRACT

HUNTING AND HUNTING TRIPS DURING THE MAMLUK SULTANS

The Mamluk State, which was founded in the 1250 by the free mamluks of the Ayyubids, took over most of the traditions and customs of the Seljuks through the Ayyubids. One of these traditions was hunting trips, which were seen to be applied in the Ayyubid State, which was a manifestation of the furusiyyah system. Due to the structure of the system of administration in the Mamluk State, military sports such as hunting, furusiyyah and archery had an important place in the entertainment life of the mamluks. Particularly hunting, was a valuable and entertaining activity for the Mamluk sultans and their amirs. On the occasion of hunting expeditions, the mamluk had the opportunity to perform military sports, which they valued education and various military games, which they developed as a kind of preparation for war, in hunting grounds. These trips were a manifestation of the power of state and especially the equestrianism of the sultan and their mamluks. Over time, hunting trips became a tradition and an organization. Sultans organized dozens of trips for hunting and various nature trips with crowded regiments. Mamluk sultans, who organized in hunting trips for various purposes, carried out their hunting trips mostly for the purpose of doing military sports, resting, establishing closeness with their own people and maintaining administrative order and control. They brought various cadres to the civil services for hunting trips, which had a wide influence area and regulated hunting activities. In this way, they made their hunting trips more efficient and accurate. In this thesis, hunting and hunting trips in the period of the Mamluk sultans were examined. It is aimed to reveal the nature of hunting sports and the effects of hunting trips in the period of Mamluk sultans. The basis of this thesis, which consists of five chapters, covers the nature of the hunting of the Mamluk sultans, its effect on the administrative structures, the hunting trips of the sultans and the military, administrative, political, social and economic dimensions of these expeditions.

Keywords: Mamluks, hunting, hunting trips, furusiyyah, emîr-i şikâr

KISALTMALAR

b.	: bin, İbn
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
M.	: Miladî
ö.	: Ölüm Tarihi
S.	: Sayı
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Thk.	: Tahkik

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1.** Eyerleri üzerinde doğrulmuş, kaplana ok atan memlûk süvarisi resmi..... 33
- Şekil 2.** Atı üstünde yükselerek tırmanan kaplana ok atan memlûk atlısı tasviri 33
- Şekil 3.** Sol elinde doğan, sağ elinde davul tokmağı taşıyan, kolunda asılı davul ile ava çıkmış bir memlûk atlısı tasviri..... 61

GİRİŞ

İnsanların yaşam kültürü, günlük aktiviteleri ve gıdaya erişimleri bulundukları çağın ve yaşadıkları coğrafyanın şartları ile mütenasiptir. Orta Asya Türklerinin yaşam kültüründe avcılık, binicilik ve okçuluk gibi askerî sporlar önemli bir yer tutmaktadır. Deri ve kıl çadırlarda oturan, kımız içen ve hayvan besleyen Orta Asya Türkleri, bilhassa avcılığı günlük hayatlarının bir parçası olarak görürlerdi. Beslenme ve ekonomileri yarı yarıya avcılığa dayanırdı.¹ Nitekim avcılık gibi faaliyetler, başta askerler olmak üzere içtimaî hayat için öğrenilmesi gerekli olan ilimlerden en önemlileri idi.

Her milletin karakteristik özelliğini alışkanlıkları belirler. Çoğunluğu Bozkır kültüründe yetişen ve ekseriyetle Karadeniz'in kuzeyinden ve özellikle kuzeydoğusundan bugün Kafkasya dediğimiz bölgeden birer memlûk olarak köle tacirleri tarafından Mısır coğrafyasına getirilen ve daha sonra sultanlık ve emîrlik makamına yükselen Türk² ve Çerkez memlûk gruplarının da en çok üzerinde durdukları aktiviteler mezkûr sporlar olmuştur. Nitekim askerî ve kültürel gelenekler birer sürekliliktir ve umranın bütün âdetlerinin bir sonucudur.

Sistemli bir şekilde Abbâsîler (132-656/750-1258) ile başlayan ve Memlûk Devleti'nin de başarılı bir şekilde uyguladığı memlûk sistemi,³ hem devletin askerî

¹ MÖ. 6000'de gelişmiş Proto-Türk Kültürü, avcı, atı ehliştiren bir kültürdü. Türkler, bir devlet kurmadan önce de belli bir düzen içerisinde yaşıyorlardı. Kabile ve boylar halinde yaşayan Türkleri ilk kez birleştirme düşüncesi Oğuz boyunda başladı. Oğuz Boyu'nda her dört aşiret bir hanlık idi. Her Han'ın bir Ongun'u (Totem) vardı. Totemler kutsal kabul edilmiş kuşlardı. Şahin, Kartal, Uçkuşu, Sungur gibi kuşlar dört aşiret halkından saygı görürdü. At beslemek, av peşinde koşmak Türklerin yaşam kültürünün bir parçası idi. Av hayvanlarını izleyerek uzun mesafeler katettiler. Bütün bir boyun katıldığı büyük sürük avları tertiplerler. Uçan bir kuşu okla düşürmek, koşan bir hayvanı kementle yakalamak en büyük zevkleri idi. Ayrıca av için kullanılan ve evde yetiştirilen, ehli kartalları da vardı. Bunların yardımıyla bir geyiği veya kürklü bir tilkiyi avlayabilirlerdi. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 121; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998), 287, 288; Hafız Yakup Şükrü Efendi, *İslâm'da Avcılık*, Hazırlayan: Osman Çelik, Musa Bilgi, (Ankara: Gelişim Matbaası, 1988), 141, 142, 143.

² Örneğin; Abbâsîler döneminde istihdam edilen memlûk askerlerinden ordu emîrlerinin isimleri; Kaçu, Yanai, Tekinçur, Humar-çur, gibi Türkçe isimlerdir. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 1. cilt, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 168.

³ Memlûk Sistemi: Ordularda istihdam edilmek üzere askerî amaçla satın alınan askerî köle nizamıdır. Memlûk askerî teşkilatı memlûk sistemi üzerine kuruludur. Bu sistemde kölelikten emîrliğe, emîrlikten de kuvvet ve asabiye bakımından güçlenerek sultanlığa yükselmek mümkündür. Köle tacirleri tarafından satın alınan memlûkların Mısır coğrafyasına getirilmeleri ve orada emîrler veya sultan tarafından satın alınmaları kariyerlerinin ilk aşamasıdır. Daha sonra istikballerini inşa etmeleri sürecinde önemli bir yer tutan tıbbâklarda aldıkları askerî ve dinî eğitimler gelmektedir.

başarılarını hem de melik ve askerlerin sosyal aktivitelerini büyük çapta etkiledi. Satın alındıktan sonra kültürlerine sıkı sıkıya bağlı kalan Türk memlûkları ana vatanlarından getirdikleri âdetlerini Mısır'da devam ettirdiler. Bu âdetler arasında yer alan avcılık sporunu yakından takip eden memlûk sultanları şehirdeki mekânlarından ayrırlıp çıktıkları gezilerde ve gittikleri avlaklarda çeşitli askerî sporlar icra ettiler.

Bu suretle memlûk sultan ve emîrlerinin sık sık gerçekleştirdiği av sporlarının temellerini, söz konusu memlûk teşkilatında satın alınan memlûk gruplarının daha önce bulundukları coğrafyanın zorlu koşullarına alışmak için Türk yaşam kültürüne yerleşmiş eğitimlerden örneğin; ok atma, ata binme ve avlanma gibi eğitimlere⁴ daha küçük yaştan itibaren tabii tutulmuş olmalarına dayandırmak mümkündür.

Bunun yanı sıra av sporları, memlûkların satın alındıktan sonra kariyerlerini inşâ etme sürecinin en önemli aşaması olan tibâklarda⁵ kazandıkları askerî kabiliyetlerinin barış zamanındaki bir tezahürü olarak düşünülebilir. Nitekim memlûklar eğitim almak maksadıyla gittikleri kışlalarda birçok askeri eğitimden geçmekteydiler ve tibâklarda edindikleri askerî eğitimi av seferleri vesilesiyle hayata geçirebilme fırsatı bulabilmekteydiler. Bu suretle avcılık maksadıyla çıktıkları

Memlûk kara ordusu temelde “sultan memlûkları” (*el-memâlikü's-sultânîyye*) “ümerâ memlûkları” (*el-memâlikü'l-ümerâ*) ve “iktâlı askerler” (*ecnâdü'l-halka*) şeklinde üç sınıf askerden oluşmaktaydı. Memlûkların esas gücü *el-memâlikü's-sultânîyye* idi. Tahta geçen sultanın satın alıp (*müşterevât*) kendine ait oluşturduğu memlûk grupları efendilerinin adı veya lakabıyla (örneğin; Zâhîriyye, Eşrefiyye, Hoşkademîyye gibi) oluşturuluyordu. Sultanın satın aldığı memlûkları *müşterevât* ve eski sultanın memlûkları *karânis/karânisa* olarak veya ümerâdan sultana intikal eden memlûklara (*seyfiyye*) *müstahdemûn* adı verilen birlikler şeklinde iki gruba ayırırdı. Ayrıntılı bilgi için bk. Ayalon, David, Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi, çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi IV*, sayı:1, 1989. Cengiz Tomar, “Memlûk Devletinde Askerî Kölelik Sistemi”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006), 18-36; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2007), 69, 70, 71, 72.

⁴ Özban Güven ve Gülten Hergüner, “Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları”, *Pamukkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, 1999: 33.

⁵ *Tibâk*, *etbâk*, *tabaka*, kışla anlamı taşımaktadır. Bu kışlalar memlûkların kalede kaldıkları yerlerdir. Eğitime alınan ve *el-memâlik el-küttâbiyye* adı verilen memlûklar *tibâk/etbâk*’ta yaşıyor ve burada dinî ve askerî eğitimden geçiyorlardı. Bir sultanın küttâbiyyeleri duruma göre diğer bir sultan tarafından satın alınabiliyordu. Her tibâkta 1000 kişiyi alabilecek büyüklükte bir mesaha vardı. Buralar bir hâra (arka mahalle) genişliğindeydi. Tibâkların kendine mahsus isimleri bulunmaktaydı. Sultan Baybars döneminde memlûklar için tibâklar inşa edildiği bilinmektedir. Memlûk toplumunda tibâkta memlûkların başında”ağa” denilen kişiler bulunuyordu. Her memlûkun tibâkta ağası bulunurdu ve tibâkta bulunan ağalar içinde hassekîyye sınıfından olanlar da olurdu. Ağaların sorumlu olduğu memlûklar “ini” tesmiye olunuyorlardı. Bu ini-ağa ilişkisi memlûk toplumundaki asabiye’nin çekirdek öğelerinden birini oluşturuyordu. Ağa memlûkun tibâktaki gelişiminden sorumlu kişiydi. Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2007), 81, 82, 83; Altan Çetin, *Türk Tarihinde Memlûk Asırları*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 116.

seferler, memlûkların tibâklarda kazandığı askerî manevra kabiliyetlerini geliştiren bir etkinlik mahiyetinde idi.

Ancak memlûkların askerî talim içeren muhtelif aktivitelerinin yalnızca ana vatanlarından getirdikleri yahut tibâklarda edindikleri askerî sporlara mahsus olmadığını; Eyyûbîlerden Memlûklara tevarüs eden ordu teşkilâtının ve idarî nizamın temellerinin Selçuklululara dayandığını belirtmek yerinde olacaktır. Nitekim Selçukluların 11. asrın ikinci yarısından itibaren, Fâtımîlerin hüküm sürdüğü Suriye'ye girererek burada Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti'ni kurmaları bu yolla Selçuklu müesseselerini ve ordu teşkilâtını da bölgeye taşımıştı. Dolayısıyla Musul atabeyliği, Nureddîn Mahmud Zengî zamanında Selçuklulardan askerî ve idarî teşkilâtı miras alarak Büyük Selçuklu Devleti'nin bu hususta küçük bir modelini teşkil etmekteydi. Bu doğrultuda Selâhaddîn Eyyûbî, amcası Şirkûh ve babası Necmeddîn, Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbî olan Irak Selçukluları vasıtasıyla Musul atabeyliği'ne intikal eden askerî teşkilâtın içinde birer kumandan idiler. Dolayısıyla Eyyûbîler, Selçuklu teşkilâtının içinde gelişmiş ve onların pek çok âdetini devralmışlardır.⁶ Bu suretle Subhu'l-'Aşa'da da zikredildiği üzere Selehaddîn Eyyûbî'nin Mahmud Zengî adına Mısır'a hâkim olması ile ülkede var olan Fâtımî usûl tamamen değiştirilip yerine Türk nizâmı ikame ettirilmiştir.⁷ Bu süreklilik içerisinde Eyyûbî ordu teşkilâtının içerisinde birer memlûk olan askerler zamanla makam ve mevkilerini yükselterek Türk askerî teşkilât mirasını sahiplenmeye ve kendi devletlerini kurmaya muvaffak olmuşlardır.

Sınırları Mısır, Suriye, Hicaz ve Güney Anadolu'nun bir kısmına kadar ulaşan geniş bir ülkede hüküm süren memlûk sultanları avcılık faaliyetlerini daha ziyade askerî talim yapmak, dinlenmek, kendi tebaası ile yakınlık kurmak, idarî nizamı ve denetimi sağlamak ve bilgi toplamak maksadıyla gerçekleştirdiler. Bu konuda özellikle “el-Melikü'z-Zâhir Baybars” (658-676/1260-1277) ve “el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun” (693-694/1293-1293) (698-708/1298-1308)(709-741/1309-1341) av seferlerinin sağladığı bu gibi olanaklardan faydalandılar ve avcılığı çeşitli amaçlar için bir araç olarak kullandılar.

⁶ Çetin, *Memlûk Asırları*, 13, 14.

⁷ Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, Subhu'l-'Aşa fî Sinâti'l-İnşâ, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrut, 1987, (1): 130. Çetin, *Memlûk Asırları*, 14.

Memlûk sultanları etki alanı oldukça geniş olan av seferleri için çeşitli kadroları devlet memuriyetine getirerek avcılık etkinliklerine nizam verdiler. Bu sayede çıktıkları av seferlerini daha verimli ve isabetli kıldılar. Sultanların hemen her sene çıktıkları av seferleri sayesinde edindikleri kazanımlar onların askerî becerilerini destekleyip otoritelerini güçlendirdi. Çünkü gittikleri yerlerde idarî ve ictimâî pek çok konu ile hiçbir aracı olmadan bire bir ilgilenme fırsatı buldular. Sultanlar, iştirak ettikleri av seferleri sayesinde kendi tebaaları ile yakınlaşma ve idarî kadrolarla iyi ilişkiler geliştirme şansı elde etiler.

Tüm bu açıklamalar dikkate alındığında tez çalışma amacımızın, memlûk sultanları döneminde gerçekleştirilen av sporlarının mahiyetini, askerî önemini, idarî yapılara tesirini ve etki alanını açıklamak olduğu netlik kazanmaktadır.

Kapsam ve Sınırlılıklar;

Bu çalışmada memlûk sultanları döneminde avcılık ve av seferleri incelenmiştir. Konumuz memlûk kara avcılığıyla sınırlı olup yönetici ve askerî zümrenin av etkinlikleri ve av seferleri üzerinde durulmuştur. Memlûk sultanlarının av seferlerinde icra ettikleri askerî aktivitelere; fûrûsiyye ve okçuluk sporlarına temas edilmiştir. Çalışmada av seferine çıkmadan önce dikkat edilen bazı konulara ve belli başlı hazırlıklara; memlûk sultanlarının av etkinliklerine nizam vermek maksadıyla devlet memuriyetine getirilen çeşitli kadroların görev tanımlarına değinilmiştir. Çalışmada memlûk sultanlarının iştirak ettiği pek çok av seferi ve bu seferlerin önemi üzerinde durulmuştur. Tez çalışmasında aktarılan hadiseler, her bir sultanın hüküm devri başlığı altında aktarılmayarak tematik konu başlıkları seçilerek o başlık altında işlenmiştir.

Çalışma beş bölüme ayrılmıştır ilki av sporlarının mahiyeti ve avcılık ile ilişkili askerî sporlar olup avcılığın askerî eğitime sağladığı faydaları içermektedir. İkinci bölüm, av seferleri öncesi yapılan hazırlıkları kapsamaktadır. Üçüncü bölümde avcılık ile ilişkili müesseselerin ve görevlilerin görev tanımları açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise memlûk sultanlarının çıktığı birçok av seferine temas edilmiş olup bu seferler mahiyeti açısından farklılık gösteren üç farklı dönem başlığı altında incelenmiştir. Beşinci bölümde ise birtakım önemli hadiselerin vuku bulduğu av seferleri üzerinde durulmuştur. Bu olaylar aktarılırken ise kronolojik olarak değil konu başlıkları altında incelenmiştir.

Yöntem Ve Kaynaklar;

Türkçe literatürde, memlûk dönemi avcılık faaliyetleri ile ilgili doğrudan bir çalışma olmamakla birlikte az sayıda araştırmacının bu konuya temas ettiği görülmektedir. Bu nedenle çalışmada kullanılan veri toplama şekli, zengin içerikli memlûk ana kaynaklarının incelenmesi ve Arap tarihçilerinin araştırma eserlerinin tercümesi şeklinde olup bu kaynaklar memlûk avcılığı hakkında geniş malumatlar sunmaktadır.

Bu tezde özellikle incelenen, Memlûk dönemi kumandanlarından olan Muhammed b. Menglî'nin (ö.778/1376) *Ünsü'l-Melâ bi Vahşi'l-Felâ* adlı tek ciltlik eseri memlûk avcılığını ayrıntılarıyla ele almaktadır. Müellifin asıl adı Muhammed b. Mahmûd b. Menglî (Mengeli) en-Nâsirî eş-Şemsî'dir. Bahrî Memlûkların idaresi altındaki Kâhire'de yaşamıştır. el-Melikü'l-Eşref Zeynüddîn II. Şâban'ın (764-778/1363-1377) saltanat devrinde muhafız kuvvetleri arasında yer alarak nakîbü'l-ceyş tayin edilmiştir.⁸ Dâhil olduğu sınıf neticesinde savaş sanatları ve avcılık konusunda önemli eserler kaleme almıştır. 26 bölümden (bab) oluşan *Ünsü'l-Melâ bi Vahşi'l-Felâ* adlı eseri memlûk avcılığının mahiyeti, avcılarının eğitimi, av aletleri ve avcılık yöntemleri gibi pek çok bilgiyi içermektedir.⁹

Çalışmada müracaat edilen memlûk dönemi kaynaklarından bir diğeri Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî'nin (ö.821/1418) *Subhu'l-'Aşâ fî Sinâ'âti'l-İnşâ* adlı eseridir. Müellifin pek çok alanda tahsil gördüğü ve Kâhire'ye geldikten sonra inşâ divanında kâtip olarak tayin edildiği bilinmektedir.¹⁰ Bu suretle eseri inşâ sanatının ansiklopedik örneğidir. Müellifin, eserini yazarken 540 kaynaktan istifade ettiği ve indeksiyle birlikte 6000 sayfayı bulduğu bilinmektedir.¹¹ Bu eser memlûk tarihi üzerine yapılan araştırmalarda başvurulması gereken en önemli kaynaklardan biridir. 14 ciltten oluşan ve tahkikini Muhammed

⁸ Asri Çubukçu, "İbn Menglî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 182.

⁹ Muhammed b. Mahmûd b. Menglî, *Ünsü'l-Melâ bi-Vahşi'l Felâ*, thk. Florian Farun, Paris: 1880.

¹⁰ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûklerde Tarih ve Tarihçilik*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 144.

¹¹ Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 264.

Hüseyin Şemseddîn'in yaptığı eser memlûk avcılığını aydınlatacak önemli ayrıntıları içermektedir.¹²

Çalışmada, eserinden sıkça faydalanılan, sadece memlûklar döneminin değil, Orta Çağ İslâm dünyasının en büyük tarihçileri arasında gösterilen¹³ Makrîzî ise (ö.845/1442) Lübnan'ın Ba'lebek şehrinin Makarîze semtinden Mısır'a geldiğinden dolayı Makrîzî nisbesiyle meşhur olmuştur. Tam adı Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdülkadir b. Muhammed el-Makrîzî'dir. Müleffin kaleme aldığı *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Mülûk* isimli büyük eseri memlûk tarihi araştırmalarında vazgeçilmez bir ana kaynak mahiyeti taşır. Eser İslâm'dan önceki ümmetler ve dinleri, halifeler, Abbâsîler döneminde İslâm coğrafyasına hâkim olan devletler gibi konuları ele almaktadır. Daha sonra Eyyûbî ve Memlûk Devleti'nin tarihini anlatmaya başlar. Eserde 568 (1172-1173) yılından itibaren hadiseler kronolojik olarak anlatılır ve eser bu usulde 844 (1441) senesi sonuna kadar ulaşır.¹⁴ Kaynağımız toplamda 4 ciltten müteşekkildir. Her cilt üç kısma ayrılmış şekilde toplamda 12 kitaptan oluşmaktadır. Tahkikini Muhammed Mustafa Ziyade ve Saîd Abdülfettâh Âşûr'un yaptığı eserin dört cildinde de istifade edilmiştir.¹⁵

Memlûk dönemi Türk asıllı tarihçilerinden eserini incelediğimiz bir diğer müellif, Ebû'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf b. Tağriberdî el-Atâbekî el-Yelbugavî ez-Zâhirî (ö.874/1470) olup müellifin nisbesi İbn Tağriberdî'dir. Babası, Zâhir Berkuk'un azatlılarından meşhur bir emîrdir. Kendisi de sultan el-Melikü'n-Nâsır Ferec'in (1399/1412) kayınbiraderi ve Makîzî'nin talebelerindendi. Bir evladü'n-nas olan müellif bulunduğu sosyal sınıf gereği iyi bir tahsil hayatı geçirmiştir.¹⁶ En kıymetli eserlerinden biri *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire* adlı kitabıdır. Hocası Makrîzî'den farklı olarak her sultanın dönemini ayrı bir bab şeklinde ele almış ve dönemin siyâsî ve içtimaî olaylarını kronolojik sırayla o

¹² Ebû'l-Âbbâs Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâfi Sînâ'âti'l-inşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, (Kâhire: Dârü'l Kitab el-Hidiviyye, bi el-Matbaatü'l Emîriyye bi el-Kâhire, 1331/1913).

¹³ Ayaz, *Memlûklerde Tarih ve Tarihçilik*, 80.

¹⁴ Ayaz, *Memlûklerde Tarih ve Tarihçilik*, 80, 81.

¹⁵ Takıyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, thk Muhammed Mustafa Ziyade, Saîd Abdülfettâh Âşûr, (Kâhire, Matbaatü'l Lecnetü't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1936-1958).

¹⁶ Ayaz, *Memlûklerde Tarih ve Tarihçilik*, 89.

sultanın vefatına kadar bir bütün halinde incelemiştir.¹⁷ Tahkikini Fehîm Muhammed Şeltût ve Cemâl Muhammed Muhrîz'in yaptığı eserin altıncı cildinden başlayarak sonraki tüm ciltlerinden istifade edilmiştir.¹⁸

Çalışmada eserinden oldukça fazla yararlanan bir diğer memlûk tarihçisi ve devlet adamı olan Garsüddîn Halîl b. Şahin ez-Zâhirî'nin (ö.873/1468) *Kitabu Zubdetü Keşfi'l-Memâlik* adlı eseri Paul Ravaisse tarafından neşredilmiştir. Müellifin babası Şahin, el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddîn Berkuk'un memlûklarından olup emîr-i şikâr idi. Kendisi de hâciblik, vezirlik, emîrü'l-hac ve atabeglik gibi devlet içinde önemli vazifelere getirilmiştir. Müellif tarih yazımında özet ve kısa yazma yoluna gitmiştir. 1453 yılında tamamladığı *Keşfü'l-Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik* adlı iki ciltlik eserini hacimli ve uzun bulduğu için *Zubdetü Keşfi'l Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik* adıyla özetlemiştir. Eser zengin içeriğiyle memlûklar döneminde Mısır'ın siyasî ve içtimaî tarihi, teşkilât ve idaresi, hakkında yazılan en önemli kaynaklardan biridir.¹⁹ Bu eser, Memlûklar tarafından Mısır, Suriye ve Hicaz'da tesis olunan hâkimiyetin idarî ve siyasî bir tablosu olup, Bahrîyye ve Burcîyye memlûklarının ortaya koydukları teşkilâtın anlaşılmasında yardımcı olmuştur. Eser memlûk sisteminden, ordunun teşkili, harp usulleri, ordunun sayısı, terminolojisi gibi konularda önemli bilgiler içermektedir.²⁰ Kaynağımız toplam on iki bâbdan müteşekkil olup çalışmada tüm bölümlerinden istifade edilmiştir.²¹

Memlûklar dönemindeki Mısır tarih ekolünün son temsilcisi olarak bilinen İbn İyâs'ın²² (ö. 930/1524) 5 ciltten oluşan ve tahkikini Muhammed Mustafa'nın yaptığı, *Bedâ'iu'z-Zuhûr fî Vekâi'i'd-Dühûr* adlı eseri çalışmada başvuru en önemli ana kaynaklardan biridir.²³ Babası devlet hizmetinde bulunan bir emîr olan müellifin iyi bir tahsil gördüğü bilinmektedir. İncelenen eseri memlûk tarihinin son

¹⁷ Mustafa Çuhadar, İsmail Yiğit, "İbn Tağriberdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20. cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 387.

¹⁸ Ebû'l Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Cemâl Muhammed Muhrîz, (Kâhire, Hey'etü'l-Misriyyeti'l-âmme li't-te'lif ve'n-neşr, 1389/1970).

¹⁹ Asri Çubukçu, "Halîl b. Şahin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 329, 330.

²⁰ Çetin, *Askerî Teşkilât*, 22.

²¹ Haraseddîn Halîl b. Şahin, *Kitab Zubdetü'l Keşf el-Memâlik ve Beyan et-Tarik ve'l-Mesâlik*, Thk. Paul Ravaisse, (Paris: Matbaatu'l-Cumhuriyye, 1894).

²² Ayaz, *Memlûklerde Tarih ve Tarihçilik*, 125.

²³ Muhammed b. Ahmed b İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafa, (Mekke: Mektebetü'l Darû'l Bâz Abbas Ahmar el-Bâz, 1975).

dönemiyle Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemleri açısından önem taşımaktadır. Eser genel olarak Mısır ile ilgili bilgiler kaydetmiştir.²⁴

İncelenen bir diğer memlûk ana kaynağı, tarihçi Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî'nin (ö.736/1336) *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer* adlı eseridir.²⁵ 709 (1309) yılından başlayıp 736'da (1335-36) tamamladığı bilinen eser dokuz cüzden oluşmaktadır. Müellif, yaratılıştan 735 (1334-1335) yılına kadar gelen eserin her cüzüne bir özel, bir de genel isim vermiştir. İbn Aybek ed-Devâdârî, kendi dönemiyle ilgili kısımları yazarken belgelere ve olayların içinde bulunmuş kişilerden aldığı bilgilere dayandırmıştır. Her kısımda siyasî gelişmeleri anlattıktan sonra önemli şairlerin biyografilerine ve şiirlerinden örneklere yer vermiştir.²⁶

Eseri incelenen memlûk dönemi tarihçilerinden bir diğeri Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî (ö. 733/1333) olup memlûk devrinde önde gelen devlet adamlarından biridir. Sultan Muhammed b. Kalavun'a ithaf ettiği *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* adlı otuz bir ciltlik eseri beş bölümden oluşmaktadır. Nüveyrî'nin bu eseri gerek siyasî tarih gerekse de müessese araştırmaları bakımından çok kıymetli bilgiler içermektedir.²⁷ Tahkikini Mustafa Fevvâz, Hikmet Keşlî Fevvâz'ın yaptığı eserin sekizinci ve otuzuncu ciltlerinden istifade edilmiştir.²⁸

Tercümesini Hatice Güler'in yaptığı, el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr* eserinin *Devlet-i Memâlikü'l-Ülâ Kısmı*, tez çalışmasını hazırlarken en çok faydalanılan bir diğer memlûk dönemi ana kaynağıdır. Müellifin tam adı el-Ömerî Şehâbeddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Fazlullah el-Kâtibu'd-Dimaşkî'dir. Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un son zamanlarında babasının yerine sır kâtipliğine tayin edilen müellif aralıklarla azledildiği Divanü'l-İnşâ görevinde iken dışişleri nâzırlığının yerini tutan bu vazifesi yanında ilmî

²⁴ Muhammed Razûk, "İbn İyâs" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 97.

²⁵ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*, Tahkik/Araştırma: Bernd Ratke, Edward Baden, Muhammed el-Said Cemâleddîn, Gunhild Graf, Erika Glaesen, Dorothea Kravolsky, Salahaddîn el-Munaccid, Saîd Abdulfettah Aşûr, Ulcih Harmann, Hans Robert Roemer, İsa el-Babi el-Halabi Yayınları, 1402/1982.

²⁶ Cevat İzgi, "İbnü'd-Devâdârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 12.

²⁷ Fatih Yahya Ayaz, "Memlûkler Dönemi (648-923/1250-1517) Tarih ve Tabakât Eserlerine Dair", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, Sayı. 10, 2020: 156.

²⁸ en-Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Thk. Mustafa Fevvâz, Hikmet Keşlî Fevvâz, Beyrut: Dârü'l Kütübü'l İlmiyye, 1350/1931.

araştırmalarına da devam etmiştir. Bununla da yetinmeyip birçok İslâm ülkesini gezerek bu ülkeler ve halkları hakkında araştırmalarda bulunmuştur. Bu suretle kaleme aldığı mezkûr eseri Mısır'ın madenlerini, bitkilerini, hayvanlarını ve idarî görevlileri içeren ve ayrıca belli başlı şehirlerin sistemli bir şekilde incelendiği önemli bir eserdir.²⁹

Memlûk dönemi ana kaynaklarından olan *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîretü'l-Melikü'z-Zâhir* adlı eserin yazarı Ebu'l-Fazl Muhyiddîn Abdullah b. Abdüzzâhir fıkıh ve hadis okumuş bir dönem de kadılık yapmıştır. Kendi ifadelerinden hareketle Ayn-ı Câlût savaşına katıldığı bilinen müellifin Sultan ez-Zâhir Baybars döneminde Dîvânü'l-İnşâ görevine getirildiği ve sultanın seferlerine katılıp onun adına önemli belgeleri kaleme aldığı görülmektedir. Kitâbet konusunda büyük şöhrete sahip olan müellifin *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîretü'l-Melikü'z-Zâhir* adlı eserinin iki cildi günümüze ulaşmış olup Abdülazîz el-Huveytır'ın 1976 yılında Riyad'ta tenkitli yapılan neşri, Aydın Usta tarafından tercüme edilmiştir. Tez çalışmasında, Sultan ez-Zâhir Baybars dönemi ile ilgili verilen malumatlarda, bu döneme ışık tutan *Kâtibinin Gözünden Sultan Baybars* kitabından istifade edilmiştir.³⁰

Ramazan Şeşen tarafından tercüme edilen, Muhibeddîn Ebû Hamid Makdîsî'nin (ö.888/1483) *Mısır'daki İslam Devletleri ve Türk Memlûklerinin Faziletleri* adlı eserinden, çalışmada sıkça istifade edilmiştir. Müellifin 844/1449 yılında zamanın âlimlerinden Kadî Nasireddîn el-Barîzî ile Kahire'ye gittiği ve oraya yerleştiği, başta Makrîzî (ö. 1444), İbn Hacer el-Askalanî (ö.1449) ve el-Ayni olmak üzere devrin çeşitli âlimlerinden dersler, icazetler aldığı bilinmektedir. Kaleme aldığı mezkûr eser iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım Mısır'a hâkim olan devletler hakkında kısa bilgiler verir. İkinci kısımda memlûk sultanlarının saltanat dönemini başlıklarla anlatmıştır.³¹ Çalışmada bu kaynağa sıkça müracaat edilmiştir.

Ramazan Şeşen'in tercümesini yaptığı Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz'in (ö. Basra- H. 255 / M. 870) *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri* adlı eseri tez çalışmasında müracaat ettiğimiz bir diğer ana kaynağımızdır. Müellifin

²⁹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr, fî-Memâlikü'l-Emsâr'a Göre, Devlet-i Memâlikü'l-Ülâ Kısmı/1301-1349*, çev. Hatice Güler, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019).

³⁰ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîretü'l-Melikü'z-Zâhir, (Kâtibinin Gözünden) Sultan Baybars*, çev. Aydın Usta, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021).

³¹ Muhibbeddin Ebû Hamid Makdîsî, *Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerinin Faziletleri*, çeviri: Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınları), 2019.

Türkler hakkındaki müsbet düşüncelerini yazdığı bu eseri, Türklerin biniciliği ve okçuluğu hususundaki görüşleri ile çalışmada üzerinde durulan fûrûsiyye ve okçuluk hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.³²

Tercümesini Mehmed Şerefüddin Yaltkaya'nın yaptığı, müellifi mechul olan *Baypars Tarihi* adlı eser, çalışmada müracaat edilen bir diğer memlûk ana kaynağıdır. Kitabın yalnızca II. cildinin temin ve tercüme edildiği bu kaynağın ilk cildine ulaşamadığı gibi ikinci cildinin birçok yerini güveler delik deşik etmiştir. Üzerinde Ebubekir b. Ömer namında birinin kitaba temellükünü gösteren bir yazısı bulunsa da diğer sayfalar yıprandığından ötürü okunamaz haldedir. II. cildini teşkil eden kitabın nerede, ne zaman ve kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Baybars'ın on yedi yıldan fazla süren saltanatının on ikinci yılından itibaren yazılmaya başlanan eserin II. cildi Baybars'a ait hususî bir tarihi teşkil etmektedir.³³

Zikredilen ana kaynakların yanı sıra bazı araştırmacılar memlûk sultanları döneminde av seferleri konusunu ayrıntılarıyla ele alan çalışmalar yapmışlardır. Örneğin; Nebîl Muhammed Abdülazîz'in *Riyâzatü's-Saydi fî Asrı'l Selâtini'l-Memâlik* adlı araştırması çalışmada başvuru alan en önemli tetkik eserdir.³⁴ Eserin bir nüshası İslâm Araştırmaları Merkezi'nde bulunmakta olup memlûk sultanları döneminde avcılık faaliyetlerini, idarî kadroları ve memlûkların av seferlerini ayrıntılarıyla ele almaktadır. Aynı yazarın *el-Hayl ve'l-Riyazathe fî Asrı'l Selâtin el-Memâlik*, adlı bir diğer eseri ise fûrûsiyye sanatına dair pek çok bilgiyi ihtiva eden ve çalışmada çok sık faydalanılan bir diğer tetkik eserdir.³⁵ Eserin bir nüshası İslâm Araştırmaları Merkezi'nde bulunmaktadır.

İncelenen diğer bir tetkik eser ise Sâmi b. Sa'd el-Muheyzîm'in *Dirâsati fî'l-Âsâr Rihelâti Saydi Selâtini' Memâlikî'l-Bahrîyye*³⁶ adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada Bahrî memlûk sultanları dönemi av merasimlerini ve Bahrî memlûk sultanlarının çıktığı av seferlerinin etkilerini konu alan önemli bilgilere yer verilmiştir.

³² el-Cahiz, Ebu Said Amr b. Bahr, *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1967).

³³ Müellifi Mechul, *Baypars Tarihi II*, çev.: M. Şerefüddin Yaltkaya, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000).

³⁴ Nebîl Muhammed Abdülazîz, *Riyâzatü's-Sayd fî Asrı'l Memâlik*, (Kâhire: Mektebetü'l Enclû el-Misriyye, 1999).

³⁵ Nebîl Muhammed Abdülazîz, *el-Hayl ve'l Riyazathe fî Asrı'l Selâtin el-Memâlik*, (Kâhire: Mektebetü'l Enclû Mısriyye, 1976).

³⁶ el-Muheyzîm, Sâmi b. Sa'd, "Dirâsati fî'l-Âsâr Rihelâti Saydi Selâtini'-Memâlikî'l-Bahrîyye", Riyad: Camiatü'l Melik Suud, Külliyyetü'l-Edeb, 2016.

Memlûk sultanlarının hayvan ve kuşlarla alakalı uygulamalarını ve hayvanlarla ilişkili idarî kadroları inceleyen Eşref Semîr Tevfik'in, *el-Hayvân ve't-Tayr fî'l-Buyûti's-Sultâniyyeti'l-Memlûkiyye*,³⁷ adlı araştırma çalışmada müracaat edilen önemli bir diğer referans olmuştur.

Memlûkların, şehir meydanlarında gerçekleştirdikleri askerî talim hüviyetindeki çeşitli savaş oyunlarını; bayram ve askerî tören gibi merasimlerde kullandıkları meydanların mahiyetini inceleyen ve tez çalışmasında askerî oyunları aktarırken müracaat edilen bir diğer tetkik eser Muhammed eş-Şeştâvî'nin *Meyâdinü'l-Kâhire fî'l-'Asri'l-Memlûkî* adlı araştırmasıdır.³⁸

Muhammed eş-Şeştâvî'nin *Mütenezzihatü'l-Kâhire fî'l-Asreyni'l-Memlûkî ve'l-Osmanî* adlı araştırması Kâhire'deki mesire alanı ve gezinti yerleri, Memlûk ve Osmanlı dönemini merceğe alınarak aktarılmıştır. Bu eser de tez çalışmasında başvurduğumuz bir diğer tetkik eserdir.³⁹

Memlûk sultanları döneminde av seferlerinde kullanılan av köpeklerinin (*kilâb*) ve bu av köpeklerinin eğitiminden ve hizmetinden mesul görevlilerin (*kilâbzîyye*) incelendiği tetkik eser Ahmed Abdullah Ahmed'in "*Kilâbzîyye fî Asri'l Selâtîn el-Memâlik fî Mısır ve'l-Bilâdü's-Şâm*" adlı çalışmasıdır.⁴⁰ Tez çalışmasında kilâbzîlerin aktarıldığı üçüncü bölümünde bu tetkik esere müracaat edilmiştir.

Tez yazım sürecinde incelenen bir diğer eser, Ramazan Şeşen'in kaleme aldığı *Sultan Kalavun ve Oğlu el-Melikü'l-Eşref Devri* adlı kitabıdır. Mezkûr sultanların dönemini ve fetihlerini ele alan Şeşen, üç bölümden oluşan bu eserinin ilk iki bölümünde el-Mansur Kalavun ve oğlu el-Melikü'l-Eşref dönemine ışık tutarken son bölümde Memlûk Devleti'nin teşkilat, ordu, maliye, kültür ve mimari hayatını merceğe almıştır.⁴¹

Ibn Tagriberdi'nin *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire* adlı eserinin, Muhammed Hüseyin Şemseddîn tarafından tahkik edilen ve 16 cilt halinde

³⁷ Eşref Semîr Tevfik, "el-Hayvân ve't-Tayr fî'l-Buyûti's-Sultâniyyeti'l-Memlûkiyye", Dârü'l Ülûm, Temmuz, 2014.

³⁸ Muhammed eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire fî'l-'Asri'l-Memlûkî*, (Kâhire: Dârü'l Âfâkü'l Arabiyye, 1999).

³⁹ Muhammed eş-Şeştâvî, *Mütenezzihatü'l-Kâhire fî'il-Asreyn el-Memlûkî ve'l-Osmanî*, (Kâhire: Dârü'l Âfâk el-Arabiyye, 1999/1419).

⁴⁰ Ahmed, Ahmed Abdullah, "Kilâbzîyye fî Asri'l Selâtîn el-Memâlik fî Mısır ve'l Bilâdü's-Şâm", neşir: el-Câmiyetü'l-Misriyye Lî el-Dirâsatü't-Tarihîyye, Dârü'l-Manzûma, 2018.

⁴¹ Ramazan Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu el-Melikü'l-Eşref Devri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018).

basılan Beyrut baskısı Ahsen Batur tarafından 2013 yılında tercüme edilmiştir. Eser, tez çalışmasında *Parlayan Yıldızlar* ismiyle kullanılmıştır. Eserin altıncı cildine kadar Eyyûbîler ve onlardan önceki dönem anlatıldığından ötürü eserin tercümesi yedinci ciltten başlatılmış ve kitabın sonunda askerî ve ictimâî terimleri izah eden bir lügatçe eklenmiştir.⁴² Tez metninde bu tercüme eserden istifade edilmiştir.

Konumuz olan memlûk sultanları dönemi avcılık faaliyetleri, memlûk askerî teşkilâtı ile doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple memlûk askerî tarihi araştırmalarında başvurulması gereken başlıca eserlerden biri Altan Çetin'in *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât* adlı çalışması olup bu esere, tez metninin tüm bölümlerinde müracaat edilmiştir.⁴³

Memlûk devlet adamlarının arasındaki rekabet ve çekişmenin çok yoğun yaşandığı Benî Kalavun devrini, bu döneme iz bırakmış büyük memlûk emîrlerinin asabiyesinin bir tezahürü olan siyasî, ictimâî ve iktisadî olayları inceleyen Murat Zengin'in *Melikü'n-Nâsır Şihâbuddîn Ahmed ve Melikü's Sâlih İsmâil Dönemlerinde Memlûk Türk Devleti: İki Kardeş Tek Devlet*⁴⁴, *Melikü'l-Kâmil Seyfeddîn Şâbân Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi*⁴⁵, *Melikü'l-Muzaffer Seyfeddîn Haccî Döneminde Memlûkler*⁴⁶, *Sultan Hasan Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi: Genel Bir Değerlendirme*⁴⁷ ve *Sultan Selâhaddîn Sâlih Döneminde Memlûkler*⁴⁸, adlı çalışmaları Benî Kalavun Devri sultanlarının av seferlerini incelediğimiz bölümlerde müracaat ettiğimiz en önemli çalışmalardır.

⁴² Ibn Tagriberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

⁴³ Çetin, *Askerî Teşkilât*.

⁴⁴ Murat Zengin, “Melikü'n-Nâsır Şihâbuddîn Ahmed ve Melikü's Sâlih İsmâil Dönemlerinde Memlûk Türk Devleti: İki Kardeş Tek Devlet (19 Mart 1342-4 Ağustos 1345)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXVI/64.

⁴⁵ Murat Zengin, “Melikü'l-Kâmil Seyfeddîn Şâbân Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi(4 Ağustos 1345-21 Eylül 1346)”, *Türkiyat Mecmuası*, 28/2, 2018.

⁴⁶ Murat Zengin, “Melikü'l-Muzaffer Seyfeddîn Haccî Döneminde Memlûkler”, *Tarihin Peşinde*, 20, 2018.

⁴⁷ Murat Zengin, “Sultan Hasan Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi: Genel Bir Değerlendirme”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, 2016.

⁴⁸ Murat Zengin, “Sultan Selâhaddîn Sâlih Döneminde Memlûkler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 39, 2019.

BİRİNCİ: AV SPORLARI

1.1. Av Sporlarının Mahiyeti

Üzerinde duracağımız konu itibariyle çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturan memlûk sultanlarının av sporlarını açıklama kısmına geçmeden önce avcılığın mahiyeti üzerinde durmak çalışmanın daha iyi anlaşılması açısından doğru olacaktır. Arapça’da “sayd” (صيد، تصيد) kelimesi avcılık; avlamak ve avlanan hayvan anlamı taşımaktadır.⁴⁹ Avcılık faaliyetlerinde hayvanlar karadan ve denizden avlanır buna avı tutmak, avı yakalamak denirdi.⁵⁰

Dönemin kaynaklarından anlaşılacağı üzere avcılık faaliyetleri, kadim çağlarda olduğu gibi memlûk sultanları döneminde de bazı insanlar için geçimini sağlama yolları arasındaydı. Halkın bir kısmı kara ve denizlerde avlanarak geçimini sağlardı.⁵¹ Avcılar genç yaşlarından itibaren avcılık yöntemleri üzerine eğitilirlerdi ve avcılığı, kendilerini geliştiren ve bünyelerini eğiten yüce bir spor olarak görürlerdi.⁵²

Avcılık yöntemleri, avlanan hayvanların türüne bağlı olarak değişiklik gösterirdi. Memlûk dönemi kumandanlarından olan Muhammed b. Mengli’nin (ö. 778/1376) avcılık yöntemleri ile ilgili tespitleri bu konuda bazı bilgilere ulaşılmamıza imkân vermektedir. Bu kayıtlara göre memlûk sultanları döneminde farklı türdeki avcılık faaliyetleri için hayvanlar eğitilir ve avcılıkta kullanılırdı. Örneğin; geyik, ceylan, tavşan, gibi hayvanları avlamak için çita ve köpekler kullanılırken; kuş avcılığında kartal,doğan, şahin ve kerkenez gibi eğitimli yırtıcı kuşlardan istifade edilirdi.⁵³ Ancak memlûk sultan ve emîrleri avcılıkta yırtıcı kuşları daha çok tercih ederlerdi.⁵⁴

⁴⁹ Kadir Güneş, *Arapça - Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Mektep Yayınları, 2018), 689.

⁵⁰ Abdulrahman b. Muhammed b. Haldun, Tarih İbn Haldun, *Kitabu'l İber ve Divân el-Mübtedâ ve'l Haber fî Eyyâm el-Arab ve'l Acem ve'l Berber ve men Asarahum min zeva es-Sultân el-Ekber*, Beyrut: 1971. 1: 320.

⁵¹ Abdulrahman b. Muhammed b. Haldun, *Mukaddime*, çeviri: Arslan Tekin, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2020), 2: 810.

⁵² Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 778.

⁵³ İbn Mengli, *Ünsü'l-Melâ*, 60, 72, 73, 75, 83, 90, 95.

⁵⁴ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 55.

Öte yandan memlûk sultanları ve emîrleri fûrûsiyye oyunlarına, avcılığa ve askerî talim içeren her türlü etkinliklere olan düşkünlükleri ile bilinirlerdi.⁵⁵ Dönemin bazı tarihçilerinin kayıtları, bizâtihi memlûk sultanlarının av merasimleri düzenlediklerine ve sultanlar nezdinde itibar gören bir etkinlik olduğuna bizleri ulaştırmaktadır.

Örneğin; Kalkaşendî'nin (ö.821/1418) aktardığı bilgilere göre sultanlar her sene çıktıkları av seferlerinde kendi irade ve kuvvetlerini hayvanları ve kuşları avlamak için kullanırlardı. Seferlerde sabır gösterme, açlık ve yorgunlukta metanetli olma gibi kendileri için yeni kazanımlar elde ediyor ve çeşitli idmanlardan ve eğitimlerden geçiyorlardı.⁵⁶ Nitekim kişinin avlanırken kendi bedenini eğitmesi gerektiği düşünülürdü; aksi halde av seferleri bir mekândan başka bir mekâna geçmekten öteye gidemezdi.⁵⁷

Bu konuda Muhammed b. Mengli av sporlarının sultan ve emîrlere çok sayıda fayda sağladığını kaydetmiştir. Bu faydalardan ilki fûrûsiyye eğitimi olup diğerleri ise; kişinin kendi spor faaliyetlerini içeriyor olması, yasak olmayan bir eğlenceyi ifa etmesi, kişiye cesaret kazandırması, av zamanı insanları bir araya getirmesi; İslam dinine göre yasak olan şeylerden alıkoyması, ihtiyaç duyulan yiyeceklerin avcılık ile elde edilmesi, kişinin endişe ve sıkıntılarını gideriyor olması, vücutta oluşan ağrı ve fazlalıkları yok etmesi ve çok düşünmeyi ortadan kaldırıp fikirleri sınırlamasıdır.⁵⁸

Öte yandan avcılık sayesinde sultan ve askerlerin hayvan avlarken duydukları psikolojik rahatlama, Kalakaşendî'nin “Avlanırken zevk alırlardı, sonuç için sabır gösterirlerdi, kılıç ve oklarında gördükleri düşman çırpınışlarını, doğan ve çitalarının av çırpınışlarında görürlerdi”⁵⁹ şeklindeki sözlerinden anlaşılmaktadır.

Avcılık ile ilgili yazılan bir dördlük de şu şekildedir:

“Avcılık tutkulu bir faaliyettir Zevke erişmeyi beklemektir
Vücuda sağlık ve zindelik getirir İsabet edip başarı sağlandığında”⁶⁰

⁵⁵eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire*, 24, 25.

⁵⁶ Ebû'l-Âbbâs Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâfi Sınâ'âti'l-İnşâ*, (Kâhire: Dârü'l Kutubi'l-Sultanîyye, Matbaatu'l-Emîriyye, 1338/1919), 14: 166.

⁵⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 14: 289.

⁵⁸ İbn Mengli, *Ünsü'l-Melâ*, 18, 19.

⁵⁹ Ebû'l-Âbbâs Ahmed b. Ali el- Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâfi Sınâ'âti'l-İnşâ*, (Kâhire: Dârü'l Kutubi'l-Hidiviyye, bî el-Matbaatü'l Emîriyye, 1331/1913) 6: 288.

⁶⁰ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 13.

Bu bilgilerden yola çıkarak sultanların hassalarıyla⁶¹ birlikte çıktıkları av seferlerinde avın peşine düşmelerinin birer savaş manevrası mahiyeti taşıdığı söylenebilir. Zira ileride üzerinde durulacağı üzere avcılık ile ilişkili askerî sporların avlaklarda icra edilmesinin yanı sıra Kalkaşendî ve İbn Menglî'nin aktardığı bilgilere istinaden meliklerin, vahşi hayvanların eylemlerindeki aldaticılık ve acımasızlık ile kendilerini cesaretlendirmeleri, av münakaşasını, savunma ve çırpınışları gözlemlemeleri ve avlarını düşman olarak tahayyül etmeleri savaşıma teşvik edici ve sultanları tatmin edicidir.

Tüm bu faydalar göz önünde bulundurulduğunda sultan ve emîrlerin ava gidip dönene kadar kendileri için çok sayıda kazanım elde ettikleri, bu seferlerin memlûk sultan ve emîrlerini olumlu yönde etkilediği, fiziksel ve zihinsel olarak rahatlama duydukları ve bu faydaları gözeterek av seferlerine çıktıkları söylenebilir. Zira kaynaklardan anlaşıldığı üzere sultanların çoğu zaman beden ve ruh sağlığı için av seferleri düzenledikleri, hassalarıyla birlikte avın peşine düşmelerinin sultanları tatmin ettiği görülmektedir.

Örneğin; Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun, 703 (1303) yılında bu amaçla av seferine çıktı. Sultan, üstaddârı emîr Rukneddîn Baybars'ı çağırdı ve göğsünün daraldığını, Buhayra taraflarında avlanacağını söyledi.⁶²

Benzer şekilde Sultan el-Melikü'l-Eşref Şâban II (764-778/1363-1376) 778 (1377) yılında zayıf düşünce gelenek üzerine Siryâkûs'a av seferine çıktı ve 12 Şevval (22 Şubat) Cumartesi günü zayıflığını alt edip geri döndü.⁶³

Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmudî (815-824/1412-1421) de hastalık dönemlerinde av ve yürüyüş gezileri yapar, Nil'de yüzerdi.⁶⁴

⁶¹ Memlûk toplumunda büyük emîrlerden sonra en önemli sınıf *hâssekiyye*, *el-memâlik el-hâssekiyye*, *el-memâlik es-sultânîyye el-hâssekiyye*, *el-memâlik el-hâssekiyye el-mülâzımûn*, *el-ümerâ el-hâssekiyye* idi. Melikler av seferlerine ve gezintilere hassaları ile birlikte çıkarlardı. Sultan yalnız kaldığında ve diğer durumlarda bu kişilere ihtiyaç duyardı. Bu grup gece ve gündüz sultanla beraber idi ve devlette çeşitli görevler de icra ederlerdi. Mahmal-i Şerîf'i taşıyanlar da hâsekkiler idi. Bu grup sultanın en yakın adamlarından oluşurdu. Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun döneminde sayıları 40 iken Sultan el-Melikü'l-Eşref Barsbay döneminde sayıları bine ulaştı. İbn Şâhin, *Zubdetü'l Keşf*, 115-116. İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 17. Çetin, *Askerî Teşkilât*, 108, 109.

⁶² Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rîfeti'd-Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Mustafa Ziyade, (Kâhire: Matbaatü'l Luccetî'l Te'lif ve'l Tercüme ve'l Neşr, 1939), 1(3): 955.

⁶³ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l Kâhire*, (Kâhire: Matbaatü'l Dârü'l - kütübü'l Mısıriyye, 1369/1950) 11: 69.

⁶⁴ Kâzım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik Al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmudi Devri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 209-210.

Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'ın (872-901/1468-1496) ise 882 (1477) yılında çıktığı gezide İskenderiye, Idku, Demeñhûr ve diğery Arap kentlerine gidince rahatlamış hissettiğini ve bu gezinin kırk gün sürdüğü bilinmektedir.⁶⁵

Memlûk sultan ve emîrleri avcılık konusunda uzmanlaşmış kimselerdi. Onlar, bozkır kültüründe yetişen ve ekseriyle Karadeniz'in kuzeyinden ve özellikle kuzeydoğusundan bugün Kafkasya denilen bölgeden birer memlûk olarak köle tacirleri tarafından Mısır coğrafyasına getirilirlerdi.⁶⁶ Çoğunluğu Türklerden ve Çerkezlerden oluşan memlûk gruplarının daha önce bulundukları coğrafyanın zorlu koşullarına alışmak için, Türk yaşam kültürüne yerleşmiş eğitimlerden örneğın; ok atma, ata binme ve avlanma gibi eğitimlere⁶⁷ daha küçük yaştan itibaren tabii tutulmuş olmaları mümkündür. Nitekim her milletin karakteristik özelliklerini alışkanlıkları belirlemiştir. İktidara gelen memlûk sultanları da Türk kültürüne yerleşmiş ve İslâmiyet'in bazı şartlarla mübah olarak kabul ettiğı⁶⁸ avcılık faaliyetlerini yakından takip etmişlerdir. Şehirdeki mekânlarından ayrılıp çıktıkları gezilerde ve gittikleri avlaklarda çeşitli askerî sporlar icra etmişlerdir.

1.2. Avcılık İle İlişkili Askerî Sporlar

Çalışmada temas edilmesi gereken en önemli konulardan biri de memlûk sultanlarının ve emîrlerinin avlanmak üzere gittikleri avlaklarda icra ettikleri askerî sporlardır. Ancak avcılık ile ilişkili askerî sporları açıklama kısmına geçmeden önce şunu belirtmek doğru olacaktır; askerî ve kültürel gelenekler umranın bütün âdetlerinin bir sonucudur. Mısır coğrafyasında sistemli bir şekilde Abbâsiler ile başlayan ve Memlûk Devleti'nin başarılı bir şekilde tatbik ettiğı memlûk sistemi hem devletin askerî başarılarını hem de melik ve askerlerin sosyal aktivitelerini büyük çapta etkiledi. Nitekim tarihi şöhretlerini süvarilerinden alan memlûklar için av seferleri bilhassa fûrûsiyye kabiliyetlerini geliştirebildikleri askerî talim mahiyetinde idi. Bu suretle sultan ve emîrlerin sık sık gerçekleştirdiğı av sporları, söz konusu

⁶⁵ Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafa, (Mekke: Mektebetü'l Darû'l Bâz Abbas Ahmar el-Bâz, 1975) 3: 132.

⁶⁶Bk. not 3.

⁶⁷ Özban Güven, Gülten Hergüner, *Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları*, 33.

⁶⁸ Kur'an'da avcılık ile ilgili ayetlerden örneğın Maide süresinin birinci ayeti şu şekildedir: “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helal saymamanız şartıyla size okunacaklar dışındakiler sizin için helal kılındı. Allah dilediğine hükmeder.” Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamaları Meâli, *el-Maide*, 5/1; Ahmet Hamdi Furat, İslâm Hukukunda Avcılık (Fıkıh Kitaplarındaki Kitabı's Sayd Bahsinden Modern Avcılığa Bakış), (Erzincan: EKEV Akademi Dergisi, sayı:55, 2013), 228.

memlûk teşkilatında satın alınan memlûk gruplarının tibâklarda kazandığı askerî eğitimlerin barış zamanındaki bir tezahürü olarak düşünülebilir. Çünkü memlûk sultanları döneminde av sporları bir nevi askerî talim ve savaş pratiği mahiyeti taşımaktadır. Benzer şekilde Türkiye Selçukluları'nda da avcılığın, bir askerî spor ve manevra mahiyeti taşıdığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁶⁹

Ancak değinilmesi gereken bir diğer konu memlûkların bir nevi savaşa hazırlık olarak geliştirdikleri ve avlâklarda gerçekleştirdikleri çeşitli askerî sporlarda mühim bir yer tutan fûrûsiyye, okçuluk ve mızrak kullanma gibi askerî oyunları icra etmek için sadece avlâklara ihtiyaç duymamış olmalarıdır. Nitekim memlûk eğlence hayatında askerî talim içeren etkinliklerin ve savaş oyunlarının önemli bir yeri vardır. Avlâklar dışında *Remile Meydanı* (Selahaddin Meydanı) ve *Tahtü'l-Kal'a Meydanı* farklı türdeki spor oyunlarını, örneğin; kabak oyunu, mızrak ve kılıç oyunları, okçuluk, at ve deve yarışları, fûrûsiyye ve *sevku'l-mahmil*⁷⁰ idmanları⁷¹ gibi çeşitli müsabakaları gerçekleştirdikleri önemli birer sahne olmuştur.⁷²

Lâkin avlâklarda icra edilen askerî sporların, sınırları olan meydanlarda gerçekleştirilen askerî oyunlara nazaran savaş pratiği ve askerî manevra gelişimi açısından daha verimli olduğu düşünülebilir. Çünkü memlûkların şehirde ve başkentte at koşmalarının hâkimiyet ve yönetimleri açısından kısıtlı olması ve daha önce bahsedilen kazanımlardan yoksun olmaları mümkündür.

Avlâklarda ise durum farklıdır; orada bir organizasyon söz konusudur. Günlerce süren avcılık faaliyetleri memlûk askerlerinin işbirliği ve manevra kabiliyetlerini ve de seferi idare etme becerilerini geliştiren mahiyettedir. Uzun

⁶⁹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin Tercüme ve Araştırmalar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958), 30.

⁷⁰ Mahmil, *hevced*, *şukduf*, ve *mihfe* gibi çeşitleri de olan içinde oturulmak üzere yapılmış olan ve özellikle soylu kadınların bilhassa hac yolculuğu esnasında kullandıkları, devenin üzerine yerleştirilmiş ve dekoratif olarak tezyin edilmiş tahtrevan anlamına gelen bir kelimedir. Burak Gani Erol, *Memlûkler Zamanında Mısır Hac Güzergahı - Kâhire'den Mekke'ye Uzanan Kutsal Yolculuk*, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 16, 2019, 267.

⁷¹ Sevku'l-mahmil kutlamaları sebebiyle düzenlenen törenler oldukça görkemliydi. el-memâlikü's-sultaniyye'den saflar halinde dizili mızraklı, sırlı ve renkli ipekten üniformaları olan süvariler mahmile eşlik ederlerdi. Bu askerlerin atları da zırhlı olup sanki savaşa gidiyor gibiydiler. Saltanat alametleri ile donanmış gösterişli giysiler içindeki bu askerler kalenin altında bir gösteri sunarlardı. Bu askerler arasından da küçük bir grup, ellerinde mızraklar olduğu halde at üzerinde bu mızraklarla manevralar yapar hatta at üzerinde iken her iki ellerinde bulunan birer kılıçla ahşaptan yapılmış bir at nalıyla oynarlardı. Burak Gani Erol, *Memlûkler Zamanında Mısır Mahmili*, İstanbul: Türkiyat Mecmuası, 2019, 29/1, 50.

⁷² eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire*, 24; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 23.

yolculuklardan sonra avlanmak üzere gittikleri yerlerde icra edilen çeşitli askerî sporların başında memlûkların en çok üzerinde durdukları fûrûsiyye denilen atlı savaşma sanatı ve askerî eğitimlerinde önemli bir yer tutan okçuluk gelmektedir.⁷³

1.2.1. Fûrûsiyye:

Fâris (süvari) ve *feres* (at) memlûk askerî nizâmının temel iki dayanağıdır.⁷⁴ Fûrûsiyye ise bu iki unsurun yani at ve binicisinin koordinasyon, ahenk ve uyumu sayesinde meydana gelen bir askerî beceridir. Memlûklarda, iyi bir at ve iyi bir asker, tek başlarına büyük bir anlam ifade etmezken, bir araya geldiklerinde önlenemez ve karşı konulamaz bir güç haline gelmişlerdir; atın sağladığı sürat ile harp gücünün şiddetini arttıran memlûk süvariler, 267 yıl boyunca Ortadoğunun kaderinde müessir olmuşlardır. Memlûklar, bu iki unsura gösterdikleri ihtimam neticesinde, döneminin çok ilerisinde olarak telakki edilecek bir harp yeteneği kazanmışlar ve bu sayede en büyük hasımları Moğollar ve Haçlılara galebe çalmışlardır.

Fûrûsiyye talimi memlûk toplumunda asker ve yönetici çevrelerce son derece önemli bir askerî beceridir. Öyle ki memlûk devlet teşkilâtının temelleri memlûk sistemi, askerî ıktâ sistemi⁷⁵ ve fûrûsiyye geleneğine dayandırılmaktadır.⁷⁶

⁷³ İbn Mengli, *Ünsü'l-Melâ*, 18-19; Adnan Kara, *Memlûk Eğitim Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme*, (Turkish Studies Dergisi, sayı: 13, 202); Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Okçuluk*, Ankara: *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2011.

⁷⁴ Abdülazîz, *el-Hayl*, 5.

⁷⁵ İktâ sistemi (*el-ıktâât el-ceyşîyye, hubz, ahhâz, ahhâz el-ümerâ ve el-halka ve el-ceyş*): Taşınmaz malların idarî veya askerî kadrolara tahsis edilmesi nizamıdır. Devlet ve askeriye için toprağa bağlı düzenin ana omurgası ıktâ sistemidir. Yöntem ve uygulamaları hususunda farklılık gösteren ıktâ sistemini her Müslüman devlet farklı gayeler gözeterek sürdürmüşlerdir. Memlûklar ıktâ sistemini selefleri Eyyûbîler'den almışlardır. Eyyûbîler ise Mısır'a geldikten sonra Fâtımî ıktâsından yararlanmakla birlikte Selçuklulardan Zengilere tevarüs eden askerî ıktâyı uygulamışlardır. Zamanla bu sistem büyük değişikliklere uğrayarak devletin sonlarına doğru bozulmuştur. Bu sistemin bozulması ordunun da zayıflamasına vesile olmuştur. Ancak genel hatlarıyla Memlûk Devleti kelimenin tam manâsıyla ıktâ esasına dayanan bir devletti. Mısır arazisi 24 parçaya ayrılmıştı. Bunun dört parçası Memlûk sultanına tahsis edilmişti. On parçası, sayıları yirmi dört tane olan Yüzler Emîri'ne (Binler Komutanı) ve geri kalan 10 parçası da diğer ümera ve askerlere ayrılmıştı. Sultan ve ümeranın büyükleri, en kıymetli parçalara sahip olurken; küçük emirler ve memlûklar, geliri daha az olanlarına tasarruf ediyorlardı. İktâ tamamen şahısla kaim olup, bunun mülkiyet hukuku ve veraset sistemiyle bir alâkası yoktu. İktâ sahibinin ölümü veya şartlara uymaması halinde sultan onun ıktâsını elinden alıyordu. Yeni bir sultanın cülûsu ıktâ dağıtılmasına bir vesile teşkil ederdi. Sultan kendi adamlarına geniş ve zengin ıktâlar verirken, hasımlarınkini azaltırdı. Fetih veya arazi ıslâhı ile yeni toprak kazanılması durumunda bu topraklar da ıktâ olarak dağıtılırdı. Memlûklar devrinde Mısır arazisi, birkaç kere tahrir edilmiş; toprak verimliliğine göre sınıflandırılmıştı. Bu tahrir işine “*er-ravk*” denirdi. Hüsameddîn Lâçin'in 1297 yılında yaptırdığı tahrirden, ümera ve askerler hisseleri azalması sebebiyle memnun olmamıştır. Bu sebepten en-Nâsır Muhammed 1315 yılında yeni bir tahrir yaptırmıştı ve ümera ve askerlerin payı artırılmıştı. Mustafa Demirci, “İktâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 47, 49; Çetin, *Memlûk Asırları*, 68-73. Hakkı Dursun Yıldız, *Memlûkler*

Memlûkların askerî eğitiminin temelini oluşturan fûrûsiyye tâliminden acemi bir memlûkun başarısız olarak tîbâktan mezun olması mümkün değildi ve memlûk askerlerinin yetiştirilmesinde askerî kabiliyetlerini destekleyen en önemli savaş talimlerinden biriydi.⁷⁷ Zira memlûkların tîbâklarda aldığı askerî eğitimin temelini fûrûsiyye talimi oluşturuyordu ve bu eğitim aşamasında okçuluk ve avcılık ile ilgili eğitimler de verilirdi.⁷⁸

Ata binme eğitimi, önce atın sırtına benzeyen toprak, ahşap ya da taş bir yerde başlardı. Ata oturuş, sonra bu mekâna eyer konulup binme talimi, sonra eyersiz gerçek ata binme, bu bitince de eyerli ata binme sonra atla gezinti, hareket halinde inip binme gibi talimler yapılır, sonuçta at üstünde silah tâlimleriyle muharibin yetiştirilmesi devam ederdi.⁷⁹

Memlûk askerinin eğitimini, antrenmanlarını ve kazanması gereken beceriyi kapsayan fûrûsiyye kavramının içinde atçılık dışında savaş taktikleri, veterinerlik hatta askerî denizcilik de bulunurdu. Kargı (mızrak), okçuluk, kılıç, gürz, güreş eğitimleriyle, avcılık, at yarışı, kabak ve kürre/çevgân gibi oyunlar fûrûsiyyenin bölümlerinden olup *meyâdin* (meydanlar) denilen büyük alanlarda talim ve gösteri olarak yapılırdı.⁸⁰

Kişinin iyi bir binici sayılması için atın durumundan anlaması, iyi veya kötü olan atı ayırt edebilmesi gerekirdi.⁸¹ Örneğin; at pazarından iyi at satın almak için atlarda müşahede edilen bazı durumlar vardı. Kısrağın iyi olduğu gücünden, keskin görünüşünden, ökçe sahanlığından, ürkme hassasiyetinden, bacaklarının kısılğından ve yönelme şeklinden anlaşılırdı. Koşarken bacakları arasındaki mesafe ölçülüyorsa ve bu mesafe altı arşın kadarsa bu at yarış atı olabilirdi ama eğer bu mesafe dört arşın veya üç arşın kadarsa bu at yavaş bir attı. Ayrıca kişneme sesi net çıkmalıydı ki bu

Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 7/ 17-18.

⁷⁶ Çetin, *Memlûk Asırları*, 106.

⁷⁷ Tefîk, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 770. Ayaz, *Memlûkler*, 164-165.

⁷⁸ Kara, *Memlûk Eğitim Sistemi*, 202.

⁷⁹ Çetin, *Askerî Teşkilât*, 88.

⁸⁰ Esra Çıplak, *Memlûklerde La'bû'l-Kürre "Çevgân"*, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, IV/II, Aralık, 2021, 255-263.

⁸¹ Çetin, *Askerî Teşkilât*, 88.

atın akciğerlerinin sağlıklı olduğunun göstergesiydi. Bunun gibi diğer birçok işaret iyi atın anlaşılmasını sağlıyordu.⁸²

Memlûk toplumunda Allah yolunda cihad edecek kişiler, en ince ayrıntılarıyla ve disiplinli bir eğitimle terbiye oluyorlardı.⁸³ Etkili bir fûrûsiyye eğitimi için biniciliğin yapılacağı en uygun vaktin seher vakti olduğu düşünülürdü. Askerlere fûrûsiyye eğitimini rikâpdâr⁸⁴ denilen görevliler verirdi. Rikâpdâr atların doğasını, gücünü, sakın yahut haşın olup olmadıklarını ve göstereceği mahareti iyi bilirdi. Rikâpdâr binicinin ayaklarını üzengiye yerleştirerek binişini kontrol eder, eyer kayışlarını bağlar ve binicinin hareketlerine yön verirdi.⁸⁵

Memlûk Devleti'nde fûrûsiyye sanatında uzmanlaşmış önemli emîrlere yetiştirdi. Örneğin; İbn Tağrıberdî, Emîr Seyfeddîn Şahin b. Abdullah'ın fûrûsiyye sanatında usta bir binici olduğunu, atlar hakkında geniş malumata sahip olduğunu, ümeradan kimlere at gerektiğini ve hangi atların eğitilmesi gerektiğini iyi bildiğini kaydetmiştir.⁸⁶

Tarihi şöhretlerini süvarilerinden alan memlûkların mükemmel binicilikleri, yüksek hareket kabiliyetleri ve silah kullanmaktaki maharetleriyle harplerin kaderini tayinde en önemli unsur fâris birliklerdi.⁸⁷ Yalnızca harplerin kaderini tayinde değil çeşitli sebepler ile yapılan tören ve kutlamalarda da fûrûsiyye önemli bir yer tutmakta idi.

Örneğin; Memlûk Sultanı ez-Zâhir Baybars 1266 yılında, bilinen anlamda ilk mahmili Kâhire'den Mekke'ye yola çıkardı⁸⁸ ve başlattığı bu gelenek ile mahmil kutlamalarında (sevku'l-mahmîl) fûrûsiyye oyunları gerçekleştirildi. Bu dönemde

⁸² Tefvik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 768.

⁸³ Çetin, *Askerî Teşkilât*, 83.

⁸⁴ Rikâpdâr: Sözlükte “atın üzensisini tutan” anlamındaki rikâp-dâr kelimesi terim olarak efendisi ata binerken üzensisini tutan saray görevlisini bazen de seyis veya at uşağını ifade eder. Bu görevli koşum, eyer, biniş iskemlesi gibi at takımlarını da muhafaza ederdi. Endülüs Emevîleri'nde sâhibü'r-rikâb, Fâtımîler'de rikâbî veya sıbyanü'r-rikâbî'l-hâs unvanıyla anılan saray görevlilerinden söz edilmektedir. Bunlar Abbâsîler'de de saray görevlileri arasında olup halifenin maiyeti erkânından, merasim ve teşrifattan sorumluydu. Rikâbdar Selçuklular'da ferrâşla (seyis) birlikte kullanılmış, onlardan Eyyûbîler'e ve Memlûklara geçmiştir. Abdülkadir Özcan, Rikâpdar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 111.

⁸⁵ Tefvik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 765.

⁸⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Cemâl Muhammed Muhriz - Fehîm Muhammed Şeltût, (Kâhire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li't-te'lif ve'n-neşr, 1391/ 1971), 14: 131.

⁸⁷ İsmail Yiğit, *Memlûkler*, (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2015), 219, 220.

⁸⁸ Erol, *Memlûkler Zamanında Mısır Mahmili*, 49.

kisvetü's-şerif (Kâbe kisvesi) ile çıkarılan *mahmil*'i karşılamak ve insanlara hac mevsiminin yaklaştığını duyurmak için çeşitli törenler yapıldı. Fürûsiyye bu tür kutlama ve törenler ile ilişkiliydi ve bu törenlerde fürûsiyye oyunları gerçekleştirilirdi.⁸⁹

Mahmil kutlamalarının önemli bir parçası olan kırmızılar giyinmiş mızraklı süvariler, kırk kişilik bir ekipten ibaret olup mızrakları ile fevkalade gösteriler yapar, görenlerin ve seyredenlerin ağzı açık kalırdı. Askerler bu gösteriler için bütün bir sene ekip olarak çalışırlardı ve her birisi gösteri için özel bir öneme sahipti.⁹⁰

Benzer şekilde evlilik törenleri çerçevesinde gündüz düzenlenen eğlenceler esnasında askerlerin çeşitli yarışlar, (süngü yarışması, at koşusu, kılıçla vuruşma) yapıp “kabak oyunu” oynamaları da adettendi. Memlûk devri müelliflerinin Türkçe şekliyle yani *kabak oyunu* diye ifade edilen bu oyun, Türklerin Orta Asya'dan beri sahip oldukları at kültürü ile atıcılık ve dolayısıyla askerî kabiliyetlerini açığa çıkarıp geliştirmek açısından büyük önem taşıdığı için Mısır'da da devam ettirilmiş ve düzenlenen eğlencelerde hep en önemli askerî oyun olma özelliğini korumuştur.⁹¹

Örneğin; Rebiülâhîr 675'te (Eylül-Ekim 1276) Sultan ez-Zâhir Baybars Şâm⁹²’dan Kâhire’ye döndükten sonra oğlu el-Melikü's-Sa'îd Berke için düğün

⁸⁹eş-Şeştâvî, *Mütenezzihatü'l-Kâhire*, 302; André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu, Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, çev.: Turhan Ilgaz, (İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2005), 84.

⁹⁰Erol, *Memlûkler Zamanında Mısır Mahmili*, 52.

⁹¹Cüneyt Kanat, *Memlûk Devleti'nde Evlilik Törenleri*” Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman Armağanı, Ankara, 2003, 421, 422.

⁹²Şâm: Bilâdü's-şâm (Suriye, Filistin, Lübnanve Ürdün) bölgesinin en önemli merkezlerinden biri Dimaşk'tır (Dimaşku's-şâm). Bölge, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, Dimaşk olarak bilinen adını, Arapça kaynaklarda bütün Suriye bölgesini ifade etmek için kullanılan Şâm'a terk etti. İslam fetihlerinden önce Bizans hâkimiyetinde bulunan Dimaşk, Hz. Ömer döneminde Yermük zaferinden sonra 15 Zilkâde 636 (19 Haziran 1239) tarihinde fethedildi. Türkmen beyi Atsız b. Uvak'ın Suriye'yi ele geçirmesiyle Dimaşk'ta Türk hâkimiyeti dönemi başladı. Fâtımî'lerin saldırıları üzerine Dimaşk'a gelen Tutuş 1079'da Suriye Selçuklu Devleti'ni kurdu. Selçuklular'ın Sünniliği güçlendirmeye yönelik siyaseti Dimaşk halkı tarafından desteklendi. Musul Atabeği İmadüddîn Zengî'nin ölümünden sonra Haleb ve Kuzey Suriye'de hâkimiyeti ele geçiren oğlu Nüreddîn Mahmud Zengî II. Haçlı Seferi'nden sonra Suriye'de etkinliğini arttırarak Dimaşk'ı hâkimiyetine aldı. Şehir, Müslüman-Haçlı mücadelesinin en stratejik önemi haiz şehirlerden biri oldu ve Türk kökenli pek çok memlûk bölgeye yerleştirildi. Nüreddîn Zengî'nin ölümünün ardından Selâhaddîn Eyyûbî 'nin eline geçen şehir Haçlı mücadelesine karşı ana karargâh durumuna getirildi. Ancak Selâhaddîn'in ölümünden sonra aile üyeleri arasındaki mücadeleler yüzünden Dimaşk pek çok saldırıya maruz kaldı. Bağdat'ın 1258 yılında Moğollar tarafından işgali ile Dimaşk da Moğollar'ın eline geçti. Ancak Moğol hâkimiyeti Dimaşk'ta çok kısa sürdü ve Sultan Kutuz, Ayn-ı Câlût zaferiyle bölgeyi Moğol işgalinden kurtardı. Bundan sonra Dimaşk, Memlûk dönemi boyunca başşehir Kâhire'ye tâbi oldu. Sultan ez-Zâhir Baybars Dimaşk'a bir nâib-i saltana ve kaleye bir emîr tayin ederek şehirde memlûk idarî nizamını kurdu. Buna göre statü bakımından bölgedeki nâiblerin üstünde olan Dimaşk nâib-i saltana Suriye'deki diğer

hazırlıklarının yapılmasını emretti. 5 Cemazielahir Perşembe günü Meydânü'l-Esved'e güzel giyimli askerlerin çıkmalarını emretti. Bunlar pek parlak giyinmiş olarak meydana geldiler ve altlarındaki atlar üzerinde türlü türlü askerî oyunlar ve yarışlar yaptılar. Manzara, gözleri ve gönüllüleri dolduruyor; dost ve düşmanı hayrette bırakıyordu. Bunlar iki bin kadar köleler idiler ve beş gün birbiri ardınca meydana geliyor ve yarışlar yapıyorlardı. Altıncı gün ikiye ayrılarak birbirlerine hücum ettiler ve arada birisi öldü ve birinin de ayağı kırıldı. Birçok kimse de ayakaltında kalarak ezildiler. Askerlerden hiçbirisi yedi gün bitinceye kadar evlerine dönmediler.⁹³

Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere fûrûsiyye, memlûk toplumunda yalnızca askerî talimi ihtiva eden bir aktivite değildi; fûrûsiyye, memlûkların sosyal yaşamlarının da vazgeçilmez bir eğlencesi idi. Meydanlarda gerçekleştirilen çeşitli askerî oyunlar at üstünde icra edilen hüviyette idi ve bu tür oyunlarda ciddi kazalar ve yaralanmalar olabiliyordu. Bilhassa memlûk sultanlarının bu oyunları oynarken yara aldıklarına tesadüf edilmektedir.⁹⁴ Ancak tüm risklerine rağmen fûrûsiyye ve fûrûsiyyenin bir tezahürü olan çeşitli askerî oyunlar, neredeyse hiçbir memlûk sultanı döneminde kıymetini tam anlamıyla yitirmedi.

Memlûkların fûrûsiyye sanatına gösterdikleri ihtimam elbette atlar ile haşır neşir olmalarıyla da ilişkili idi. İncelenen kaynaklara göre iktidara geçen meliklerin Türk kültürüyle özdeşleşmiş⁹⁵ ve eski Türklerce dini bir hüviyet taşıyan⁹⁶ atlara

nâiblerden sorumluydu. Memlûklar Dimaşk'ta imâra da büyük önem verdiler ve kurdukları hayır müesseselerini vakıflarla desteklediler. Cengiz Tomar, “Şam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 311-315.

⁹³ Müellifi Mechul, *Baypars Tarihi II*, 82.

⁹⁴ Çıplak, *Memlûklerde La'bü'l-Kürre “Çevgân”*, 255-263.

⁹⁵ Türklerin bozkır hayatında atların önemli bir yeri vardı. Atlı bir millet olan ve ordusu süvarilerden müteşekkil olan Türkler, savaş meydanlarında dahi “Turan Taktiği” veya “Kurt Oyunu” denilen, büyük çoğunlukla okçu süvarilerden kurulu Türk savaş birlikleri ile atın sağladığı süratten faydalanarak yabancı ordular karşısında muvaffak oluyordu. Türklerin, savaş mahiyeti taşıyan ve çoğunlukla bahar zamanı tertipledikleri at yarışları dışında en mühim sporları avcılık idi. Özellikle sürek avına kalabalık süvariler ile çıktıkları olurdu. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998), 282, 286, 287, 288. Çok eskiden beri Asya'da bir ordunun gücünün süvarilerin kalitesiyle ölçüldüğü bilinmektedir. Daha fazla süvari gücüne sahip olan devletler genellikle zafer kazanan taraflardı. Orta Asya Türkleri için de at yalnızca bir yardımcı değil, pek çok uğraşta önemli bir silahtı. Bu yüzden Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar besledikleri sürüler arasında ata ayrı bir önem verirdi. Bilhassa Uygur soyluları ve boyları, ayrı renkte ve özel cinsten atlar yetiştirirlerdi. Atların renk ve cinslerini ayırarak, tam bir dirlik ve düzenlik sağlamışlardı. Avcılık ise Uygurlar için sadece yiyecek temin vasıtası değil, aynı zamanda barış dönemlerinin kendine özgü bir savaş sanatıydı. Turgun Almas, *Uygurlar*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 398, 399. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 120.

büyük ilgi duydukları anlaşılmaktadır. Bir takım çalışmalar, Ku'an'da yer alan süvari ve atlara ilişkin ayetlerin, memlûklar döneminde dikkate alınan bir husus olduğunu gösterir.⁹⁷ Benzer şekilde bazı hadis yorumcularının aktardığı hadisler de İslâm toplumlarının atlara dinî bir hüviyet verdiğine dair bilgilere ulaşmamıza imkân vermektedir.⁹⁸

Türk memlûkları asil atlar sahiplenmek için mallarından çok fazla harcamada bulunmuşlardır ve onlar için özel ahırlar tesis etmişlerdir.⁹⁹ Ömerî, askerler arasında en çok tercih edilen Berka atlarının çok pahalıya satılan atlar olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁰ Bu konuda özellikle Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un kaliteli atlar almakta aşırıya gittiği ve “*Bintü'l-Kirte*” adlı bir kısrağı ve Hama'da¹⁰¹ bir köyü (çiftliği) 600.000 dirheme satın aldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁰² Sultanın halife ve valilerin kendisine getirdiği asil atlardan safkan soylar yetiştirdiği ve bu atlar hakkında çok geniş malumata sahip olduğu; sultanın at

Atın, Türklerin askerî ve spor kültürünün önemli bir parçası olmasının yanı sıra Türk diline de yerleşmiş “*at Türk'ün kanadıdır*” gibi atasözleri, Türk ile atın birbirini tamamlayan iki unsur olduğunu göstermektedir. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk*, çev. Besim Atalay, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985), 48, 49. Bunların yanı sıra Türklerin biniciliği hususunda İslâm müellifi Cahiz'in (ö. H. 869/M.1464-1465) aktardığı önemli malumatlar şu şekildedir: Türk'ün ömrünün günlerini toptasan, atı üzerinde geçen günlerinin, yer üzerinde oturarak geçirdiği günlerden daha çok olduğunu görürsün. Türk, kısraklarının aygırına biner gaza yapmak, yolculuk etmek ve avlanmak için veya herhangi bir maksatla yurdundan çıkarsa kısrağı ve tayları onu takip eder. İnsan avlamazsa vahşi hayvan avlar. Türk öyle at sürer ki onun dışındakiler geride kalır. Türk bir baytardan daha usta, atını istediği gibi terbiye etme bakımından seyislerden daha başarılıdır. Türk atını kendisi terbiye eder, yetiştirir. Atının adını söylerse atı onu takip eder. el-Cahiz, *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, 68. Ayrıca Türkler at üzerinde kement, ok-yay, mızrak gibi silahları ustalıkla kullanabilme becerisine sahiptiler. Ata binmekteki ustalıkları; vahşi sürüleri izlemekten ve sık yapılan süreklilikten avlarından ileri geliyordu. Avı takip baş döndürücü bir hızla oluyordu. Avlanma bir nevi yarış haline dönüşüyordu. Yakup Şükrü Efendi, *İslâm'da Avcılık*, Yayına Hazırlayan: Osman Çelik, Sadeleştiren ve Özetleyen: Musa Bilgi, (Ankara: Gelişim Matbaası, 1988), 142, 143.

⁹⁶ Eski Türklerce at yalnızca güçlü ve hızlı bir binek hayvan değildi. Gökten indirildiği kabul edilerek kutsallaştırılan atların cenaze törenlerinde sahibinin yanına gömüldüğü yahut kuyruğunun kesilerek savaşta ölmüş sahibinin kabrine konulduğu bilinmektedir. İbrahim Kafesoğlu, “At”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 27.

⁹⁷ Abdülazîz, *el-Hayl*, 122.

⁹⁸ Örneğin; Urve İbnü'l Ca'd, Hz Muhammed'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “*Atın alınma hayır bağlanmışdır: (bu hayır), sevap ve ganimettir. Bu hal kıyamete kadar bakidir.*” Buhârî, *Cihad*, 43, 44, Humus: 8.

⁹⁹ Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 770.

¹⁰⁰ el-Ömerî, Berka yöresinin atlarının Arap atlarından daha güçlü ve darbelere karşı dayanıklı olduğunu, tırnakları sert olup dağlar ve engebeli araziye uygun olduğunu ayrıca binici taşımaya alışkın olduğunu ifade etmiştir. el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 95.

¹⁰¹ el-Ömerî Hama'nın çevresinde, av hayvanlarının ve vahşi hayvanların olduğu geniş bir alanın bulunduğuna işaret etmektedir. el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 119.

¹⁰² Makdisî, *Türk Memlûklerinin Faziletleri*, 50.

düşkünüğünün onlara gelecek hasetlikten korkmaya kadar vardığı ve onları korumak için atların üstüne Kur'an'ın bazı ayetlerini içeren boncuklar astığı bir takım çalışmalarda yer edinmiştir.¹⁰³ Sultan en-Nâsır Muhammed'in atlara duyduğu bu ilgi, 755 (1353) yılında asker ve süvariler dışındaki kişilerin ata binmesini yasaklamaya kadar varmıştır. Halkın at binmesinin yasaklaması bazı şeyhler tarafından bid'at olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁴

Memlûk sultanlarının atlara duydukları ilginin yanı sıra Makdîsî (ö.888/1483) melik ve askerlerin kıymetli atları oldukça iyi kullandıklarını kaydeder.¹⁰⁵ Öyle ki memlûk sultan ve emîrlerinin fûrûsiyye ile ilişkili çeşitli spor oyunlarını sık sık gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu tür etkinlik ve oyunlar için büyük oyun alanları olarak hizmet verecek geniş meydanlar inşâ edilmiştir. Örneğin; Sultan el-Melikü'z-Zâhir Baybars 666 (1268) yılında adına Meydanü'l-Esved denen Bâbu'n-Nâsr dışında bir meydan yaptırdı. Askerî sporlara düşkün olan ve *Meydânü'l-Kabak*'ı askerî amaçlı oyunlar oynansın diye inşâ ettiren Sultan Baybars'ın, Mısır'da iken haftada iki gün (Salı ve Cumartesi), Suriye'de iken de haftada bir gün mutlaka bu oyunu oynadığı ve çok iyi at bindiğı bilinmektedir.¹⁰⁶ Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed döneminde ise *Meydânü'l-Kebîr*, *Meydânü's-Siryâkûs*, *Meydânü'l-Maharî* inşâ edilmiştir.¹⁰⁷ Ayrıca Ömerî, Uşmuneyn, Ensina, Keft ve Aynu Şems'te çeşitli oyun alanlarının bulunduğu işaret etmektedir.¹⁰⁸

Sultanlar meydanlarda kutlamalar yapmayı ve binicilik oyunlarını oynamayı uzun yıllar boyunca sürdürdüler. Sultan el-Eşref Kansu Gavri (906-922/1500-1501) döneminde meydanlar, memlûkların zamanının çoğunu geçirdiğı ve askerî yeteneklerin sergilendiğı en önemli sahnelerden biriydi. Sultan zaman zaman ordusunu inceler, çevgan oyunu ve fûrûsiyye oyunları oynardı. Kabak ve kılıç oyunu,

¹⁰³ Tefik, *el-Hayvân ve 't-Tayr*, 754; Çıplak, *Memlûklerde La'bü'l-Kürre "Çevgân"*, 258.

¹⁰⁴ Tefik, *el-Hayvân ve 't-Tayr*, 754.

¹⁰⁵ Makdîsî, *Türk Memlûklerinin Faziletleri*, 81.

¹⁰⁶ Çıplak, *Memlûklerde La'bü'l-Kürre "Çevgân"*, 255-263.

¹⁰⁷ Rıdvan Yiğit, "Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat", (Dora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2018), 82, 83, 84. Tefik, *el-Hayvân ve 't-Tayr*, 774. Ayrıca çeşitli askerî oyunlara sahne olan meydanlar için bk. eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire*.

¹⁰⁸ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 28.

at üzerinden tatar yayı atmak gibi memlûklar arasında büyük çekişmeli müsabakalar yapılırdı.¹⁰⁹

Sultan el-Eşref Kansu Gavri büyük festivaller düzenler, kutlamalara katılanları karşılar ve konukları, elçileri, Kusâd melikleri ve emîrlere hediyeler ihsan eder ve onları, memlûk ordusunun askerî gücünü ve yeteneklerini sergileyeceği maçları izlemeye davet ederdi. Böylece Mamlûk Sultanlığı'nda gördükleri saygı ve prestiji ülkelerine taşımalarını isterdi. Sultan el-Eşref Kansu Gavri meydanlarda gerçekleştirilen askerî yarışları kazananlar için de eğlenceler düzenlerdi. Şarkıcılar, müzisyenler, oyuncular ve komik kılıklı oyuncular da bu eğlencelere katılırdı. Hayvan ve kuşlarla alakalı yarışmalar düzenlenirdi; at yarışları, fil, koç, boğa, horoz yarışları gibi eğlence etkinliklerinin sergilendiği günlerde halkın da bu gösterileri keyifle izlemesine ve neşelenmesine izin verirdi.¹¹⁰

Kaynaklarda yer edinen fûrûsiyyeye bağlı askerî oyunlara sultanların birebir iştirak etmelerinden de anlaşılacağı üzere memlûk döneminde fûrûsiyye, son derece kıymetli ve saygın bir spordu. Melikler büyük ilgi duydukları fûrûsiyye sanatını yakından takip ediyorlardı. Memlûk sultanları arasında fûrûsiyyeye bağlı çeşitli askerî oyunlara bizzat iştirak eden birçok sultan örnek gösterilebilir. Örneğin; Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun at yarışlarını bizzat gerçekleştirirdi.¹¹¹ İbn Tağriberdî'nin kayıtlarına göre de Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh fûrûsiyye oyunlarına en fazla ilgi duyan sultanlardan biri idi.¹¹²

İbn İyâs ise Sultan el-Melikü'l-Eşref Kansu Gavri döneminde fûrûsiyye oyunlarının bütün çeşitleriyle değer gördüğünü, süvarilerin çoğu yerde sultanın ve kadıların huzurunda maharetlerini sergilediğini kaydetmiştir. Örneğin; Cemâziyelâhir ayı 909 senesinde (1504 Kasım) okçular *Tahtü'l-Kal'a Meydanı*'nda at üstünde pek çok oyun gerçekleştirmişlerdir.¹¹³ İbn İyâs ayrıca, sultanın meydandaki askerî oyunlara sık sık iştirak ettiğini ve oyunlardan sonra bazı emîrlere ihsanda bulunduğunu kaydetmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁹ eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire*, 33-34.

¹¹⁰ eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire*, 34.

¹¹¹ Yiğit, *Memlûkler*, 395.

¹¹² İbn Tağriberdî, *Mevridü'l-Letâfe fî men Veliye's-Saltana ve'l-Hilâfe*, Thk. Nebîl M. Abdülzîz, (Kâhire: Matbaatu'l Dârü'l Kitab el-Mısri bi el-Kâhire, 1998), 2: 138.

¹¹³ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 4: 46.

¹¹⁴ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 4: 60, 124.

Tüm bu aktivitelerin yanı sıra ülkeye elçiler kabul edilirken de memlûk sultanları meydanda kendi memlûkları ile birlikte çalışıyor, fûrûsiyye oyunları gerçekleştiriyorlardı. Melikler, Memlûk Devleti'nin gücünü, ihtişamını, prestijini, kudret ve imkânlarını göstererek bu şaşırtıcı sanatları sergiliyorlardı.¹¹⁵

Fûrûsiyye çeşitli askerî oyunlarda olduğu gibi avcılıkta da önemli bir yer işgal etmektedir. Avcılık icra etmek için fûrûsiyye hâkim olunması gereken bir spordur. Av seferine katılan askerler, en doğru şekilde avlanmak için kendilerinden yaşlı, rütbesi yüksek ve kendisine hürmet gösterilen kişiler tarafından eğitilirdi. Aldıkları eğitim ile müdahalelerde bulundukları avı kaçırmazlardı.¹¹⁶

Av seferinde kullanılacak atların cinsine, boyuna, uysal veya asi olup olmadığına dikkat edilirdi. Avcının seferde ihtiyaç duyduğu hafif ve uysal atlar alınırdı.¹¹⁷ Av seferine iştirak eden askerlerin sefer esnasında iki atı bulunurdu; bunlardan biri askerin uzağında diğeri ise yakınında ilerlerdi.¹¹⁸

Şâm gibi farklı bölgelere gittiklerinde ise avcılar beraberinde üç at alırlardı. İlk atın dağlara tırmanmak için orta boylu, bedeni güçlü, hızlı koşup az meşguliyet yaratan olması gerekirdi. İkinci atın; üzerinden kolay inebilmek için bacaklarının kısa olması gerekirdi. Üçüncünün ise avcılık için kullanılacak şekilde iyi huylu, eğitilmiş, avı ve yırtıcıları iyi gören ve fil, zürafa, deve gibi devasa hayvanları ayırt edebilen olması; çölleri, ovaları ve kalabalık çarşıları görmesi ve insanların arasından nasıl geçeceğini bilmesi gerekirdi.¹¹⁹

Memlûk döneminde, at binmeyi kolaylaştıran ve fûrûsiyyede önemli bir yer tutan dizgin¹²⁰ ve eyerlere de önem verilirdi. At dizginleri arasında *en-Nâsirî*, *en-Nâzikî*, *el-Mûh*, *el-Mûcî*, *el-Balgî ez-Zanbûrî*, *Hablü'd-Delâsî*, *el-Messâ*, *el-Fahâr*, *ez-Zâbıs* ve *et-Türkî* dizginleri yer alırdı¹²¹ ve av atında Türk dizginini kullanılırdı.¹²²

Atlarla alakalı bir takım çalışmalardan yola çıkarak, diğer dizginlere nazaran Türk dizgininin atı daha iyi zapt ettiği ve fûrûsiyyeye bağlı çeşitli savaş oyunlarında

¹¹⁵ eş-Şeştâvî, *Meyâdînü'l-Kâhire*, 38,39.

¹¹⁶ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 9.

¹¹⁷ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 10, 12, 13.

¹¹⁸ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 13.

¹¹⁹ Abdülazîz, *el-Hayl*, 69.

¹²⁰ Dizgin: halat, asa ve demir gibi maddelerden yapılıp binek ya da koşum hayvanlarını dizginlemek için kullanılırdı. Dizginler atın çenesinden altına doğru takılırdı. Abdülazîz, *el-Hayl*, 79.

¹²¹ Abdülazîz, *el-Hayl*, 79.

¹²² Abdülazîz, *el-Hayl*, 86.

ata kılıç çarpmasını ve atın zarar görmesini engellediği söylenebilir.¹²³ Ayrıca Türk dizgini, atların kolay nefes almasını sağladığı gibi daha dinç kalmasına da etki ettiğinden dolayı savaşta, avcılıkta ve çeşitli askerî oyunlarda tercih edilirdi.¹²⁴ Eyerlerden ise *Nâsirî* ve *Harezmî* eyerleri kullanılırdı.¹²⁵ Sultan atlarının eyer ve dizginleri altından veya gümüşten olabilirdi.¹²⁶

Kalkaşendî'nin kayıtlarına göre sultanlar yılda iki kez emîrlere at ihsan ederlerdi. İlki bahar sonunda emîrlere dağıtılırdı. Dağıtılan atların üzerindeki kumaşlar, emîrlerin rütbelerine göre değişiklik gösterirdi. İkinci at, meydanlarda askerî oyunlara katılanlara dağıtılırdı;¹²⁷ bu atlar asil veya tablhâne¹²⁸ atları olurdu. Örneğin; Sultan el-Melikü'l-Mansur Kalavun 5 Mart 1280 tarihinde polo (çevgan) oynadıktan sonra emîrlere tezyinatlı ve eğerli 130 at dağıttı, hilatlar giydirdi.¹²⁹ Sultanlar her sene Şâm nâiblerine¹³⁰ de atlar gönderirlerdi.¹³¹ Her sene yüz ata varana kadar at ihsan edilirdi. Memlûklara ve önde gelen halka askerlerine de at verilirdi.¹³²

¹²³ Abdülazîz, *el-Hayl*, 79-80.

¹²⁴ Abdülazîz, *el-Hayl*, 80.

¹²⁵ Abdülazîz, *el-Hayl*, 86.

¹²⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, thk.: Cemâleddîn eş-Şeyyâl - Fehîm M. Şeltût, (Kâhire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kiâb, 1392/1972), 16: 219. Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, thk. M. M. Ziyade, (Kâhire: Matbaatü'l Lecnetü't-te'lif ve't-terceme ve'n-neşr, 1958), 2(3): 619.

¹²⁷ Abdülazîz, *el-Hayl*, 156.

¹²⁸ Tablhâne: Bu müessese davullar (tabl), trampetler ve sesli çalgı aletlerini de içerirdi. Mehter yahut bando takımı olarak da ifade edilirdi. Ayrıntılarıyla bk. bu tezde sayfa 69.

¹²⁹ Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu el-Melikü'l-Eşref Devri*, 23.

¹³⁰ Memlûk Devleti, Mısır'da vilâyetlere, Şâm'da ise naipliklere ayrılmıştı. Devlet idarî olarak *Memâlik ed-Diyar-ı Mısır ve's-Şâm* şeklinde tanımlanıyordu. Devletin merkezi Kâhire olup Şâm bölgesinin merkezi "Dimaşk" ikinci başkent gibiydi. Diyar-ı Mısır'ın ve tüm memlûk ülkesinin merkezi *ebvâb es-Sultânîyye* (Kâhire) idi. Merkez idaresi İskenderiye, *el-Vech el-Kibeli* ve *el-Vech el-Bahrî* olmak üzere üç idarî bölgeye ayrılmıştı. Ülkenin taşra teşkilatı içerisinde yer alan bölgeler, niyâbet olarak adlandırılmaktaydı. Memlûklar döneminde, *Bilâdü's-Şâm* denen Suriye'nin hayatî bir önemi vardı. Burası Moğollar ve Haçlılarla olan mücadelenin merkezi idi. Anadolu'ya karşı da burası stratejik bir üs mahiyetindeydi. Bu sebeple Memlûk Devleti bu bölgenin teşkilatlanmasına büyük ehemmiyet vermişti. Suriye'de bulunan toprakların idâresi nâibliklere bölünerek yapılmıştır. Dimaşk, Hama, Haleb, Tarabulus, Safed nâiblikleri Memlûkların Suriye'deki idarî taksimatının esas nizamını ifade ediyordu. Daha küçük idarî yapıları ihtiva eden nâiblikler de vardı. Kal'a nâiblikleri denilen; *NâibKal'a Dimaşk*, *Nâib Kal'a Haleb*, *Nâib Kal'a Safed* nâiblikleri vardı. Nâibliklerin hepsinde "nâib" denen *takdimet-elf/mukaddem-uluf* rütbesinde bir emir bulunurdu. Küçük nâibliklerin nâibleri *tablhâne* veya *aşera* rütbesinde olurdu. Bunlar sultan veya *nâibü's-saltana* tarafından atanırdı. Bölgede bulunan valiler ya bir asker ya da *mukaddem el-halka*'dan olurdu. Murat Zengin, *İlhanlılar, Eretnalılar ve Memlûkler Dönemi Malatya (1295-1401)*, (İstanbul: Malatya Kitaplığı, 2017), 81-86. Çetin, *Askerî Teşkilât*, 149.

¹³¹ Abdülazîz, *el-Hayl*, 156.

¹³² Ebû'l-Âbbâs Ahmed b. Ali Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâfi Sinâ'ati'l-İnşâ*, (Kâhire: Dârü'l Kitâb el-Hidiviyye bi el-Matbaatü'l Emîriyye bi el-Kâhire, 1331/1913), 4: 54.

Memlûk sultanları av seferine çıkmadan önce önde gelen emîrlere süslemeli binek hayvan verdikleri gibi¹³³ keza av seferi sırasında da emîrlere atlar ihsan edilirdi. Örneğin; Baybars el-Mansûrî, el-Melikü’z-Zâhir Baybars’ın 668 (1269/1270) yılında çıktığı av seferi için şöyle aktarmıştır: “*Sultan İskenderiye’ye yöneldi. Beriyye’ye girdi. Av partisi düzenledi. Bu partide cömertlik denizlerini akıttı. Kim bir ceylanveya devekuşu vurursa ona ödül olarak bir at veriyordu.*”¹³⁴

Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere avlaklarda at mühim bir araç idi. Siryâkûs bölgesine veya yakın avlak bölgelere gittiklerinde büyük emîrlar alayda sultanın her iki yanında atlarına biner ve sultanın yanında ilerlerdi. Emîrlar dizginli ve eyerli atlarıyla ve birçok ekipmânla alayda hazır bulunurlardı.¹³⁵

1.2.2. Okçuluk

Memlûk askerî eğitim sisteminin temel dersi olan fûrûsiyye eğitiminin en önemli aşamalarından biri ok atma eğitimidir. Okçuluk eğitimi ve avcılıktaki yerini açıklama kısmına geçmeden önce Orta Çağ’ın Türk dünyasında yeri ve önemi yadsınamaz derecede büyük olan ok ve yay silahının mahiyeti üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Ok ve yay Türklerin tarih boyunca savaş meydanında muvaffakiyetlerini destekleyen değerli bir silah olmuştur. Selçukluların hükümdarlık alametlerinden biri olan¹³⁶ ve Türk memlûklarının da askerî eğitimlerinde en çok istifade ettikleri ok ve yay, muharebe dışında avcılık gibi çeşitli askerî spor etkinliklerinde önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde av aletleri başlığı altında ele alınacak olan bunduk yayı¹³⁷ ve ok ile yay memlûkların avcılıkta sıkça kullandıkları av aletleridir.

¹³³ el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 37, Abdülazîz, *el-Hayl*, 157.

¹³⁴ Hüseyin Polat, “et-Tuhfetü'l Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1997), 97. Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, 100.

¹³⁵ Abdülazîz, *el-Hayl*, 170-171.

¹³⁶ Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), 203. Ayrıca Türklerde ok ve yayın hükümdarlık sembolü olarak kullanımı Oğuz Han zamanına kadar gitmektedir. Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 133.

¹³⁷ Bunduk; Farsça bir kelime olup mermi, taş anlamı taşımaktadır. Bunduklar, fındık büyüklüğünde güneşte kurutulmuş veya ateşte pişirilmiş balçıktı. Tatar yayının ortasına konularak afirlatılırdı ve avcılıkta bunduk yayı kullanılırdı. Ayrıntı bilgi için bu tezin 52. sayfasına bakınız.

Okçuluk ise Türklerin icra ettiği en önemli askerî aktivitelerden biri olduğu gibi ¹³⁸ memlûklar döneminde askerler arasında öğrenilmesi gereken en önemli derslerdendir. Memlûk okçuluk tekniğine göre ok atmanın temeli beştir ve bunlar: yay, kiriş, ok, küstûban (parmaklık/zihgir) ve okçudur. Sistemli bir okçuluk eğitimi için bu beş unsurun koordineli birlikteliği gereklidir. ¹³⁹

Okçuluk eğitimi ve okun kullanımı hakkında Altan Çetin'in araştırmaları bu konuda önemli bilgilere ulaşmaya imkân vermektedir. Bir memlûkun tam bir asker olması için okçulukta maharetli olması gerekir. Memlûklara okçuluk üzerine verilen askerî talimlere yeni başlayanların eğitiminde, ok ustası, *kabâd* adını alan türdeki esnek yaydan iki tane alır, bir tanesini kendisi tutarken diğerini memlûkun eline verirdi. Usta, memlûka okun tutulacak yerini nasıl sıkıca kavrayacağını öğreterek eğitime başlardı ki bu işleme kabza (yayı tutma) denirdi. Sonrasında ise *tevfik* denilen oku gezleme (kirişe takma) gelirdi. Sağ elin başparmağı, işaret parmağı ve orta parmak kullanılarak gezleme yapılmaktaydı. Uzağa bakan okçuya, parmakları yerleşmişken parmakların ucu arasındaki mesafeyi nasılölçeceği ve ok ile tel üzerinde parmaklarını nasıl sabitleyeceği öğretilirdi. Gerekli aşamalardan sonra yay çekilirdi ve yay çekilirken serçe parmak, yüzük parmak ve orta parmağın çok sıkı tutulması gerekirdi. Usta birkaç gün boyunca, memlûkun yayın telini kavramasını çalıştırırdı ve bu eğitim süreci çok uzun zaman alırdı. ¹⁴⁰

Memlûklar ok ve yay silahının eğitimi ve kullanımı üzerine gerekli tüm eğitimlerden geçerlerdi. Öyle ki memlûk sultanları döneminde “*el-memâlikü'r-remmâhe*” denilen okçulukta uzmanlaşmış önemli kişiler yetişmiştir. ¹⁴¹

Kaynaklar, memlûklar nezdinde saygın ve eğlenceli bir aktivite olan okçuluk sporu ile ilişkili etkinliklere sultanların bizzat iştirak ettiklerine işaret etmektedir. Özellikle silah sanayisini geliştirmede öne çıkmış bir hükümdar olan el-Melikü'z-Zâhir Baybars el-Bundukdârî ¹⁴² oklarını kendi imal eder; onlar yontar, süsler ve

¹³⁸ Örneğin bu konuda Cahiz'in kayıtları şöyledir; Türk, vahşi hayvana, kuşa, havadaki hedefe, insana, çömltilmiş veya yere konmuş hayvanlardan hedeflere, avının üstünü örten kuşlara ok atar. O hayvanını (atını) hızla sürdüğü halde, önüne, arkaya, sağa ve sola, yukarıya ve aşağıya ok atar. Haricî yayına bir ok koymadan Türk on tane ok atar. Cahiz, *Türklerin Faziletleri*, 67.

¹³⁹ Çetin, *Memlûk Devletinde Okçuluk*, 74.

¹⁴⁰ Çetin, *Memlûk Devletinde Okçuluk*, 79-80.

¹⁴¹ Çetin, *Memlûk Devletinde Okçuluk*, 69; Ayaz, *Memlûkler*, 35.

¹⁴² El-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın el-Bundukdârî lakabıyla anılması, Kıpçak ülkesinden köle olarak Hama'ya getirildiğinde Emîr Alâeddîn Aytekin el-Bundukdârî tarafından satın alınmasından

ölçerdi.¹⁴³ Ok atma, mızrak kullanma şenlikleri yapar, memlûkları ok atma ve fûrûsiyye oyunlarına teşvik ederdi.¹⁴⁴ Onun döneminde emîrler ve memlûklar ok ve mızrak atmaya büyük ilgi gösterdiler.

Asker ve emrîler arasında ok ve yay kullanımı o kadar arttı ki Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, 733 (1332) yılında ok atışıyla ilgilenen emîr ve askerlerin, görevlerini aksatıyor olmaları sebebiyle okçululuk sporunun önüne geçti. Makrîzî'nin (ö.1442) kayıtlarına göre sultan, valilere avlaklar dışında, meydanlarda kullanılabilecek okların yapılmamasını ve kimseye satılmamasını emretti. Memlûkların ok atışı yapmasını engelledi ve bunduk yapan dükkânları kapattı. Bunduk yayı yapanların asılacağını ve dükkânlarının yıkılacağını söyledi.¹⁴⁵

Bahrî memlûk sultanları gibi Burcî memlûk sultanlarının da okçuluk sporunu ihmal etmedikleri ve birebir bu oyunları icra ettikleri anlaşılmaktadır. Sultan ez-Zâhir Baybars el-Bundukdârî gibi, el-Melikü'z-Zâhir Ebû Saîd Seyfüddîn Çakmak (842-857/1438-1453) da yay ölçümü, ok yapımı ve ok atışı konusunda kendi zamanında ustalığa ulaşmıştır.¹⁴⁶

Sultan el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un (784-791/1382-1389) (792-801/1390-1399) ise mızrak oyunlarına ilgi duyduğu, 5 Şevval 801 (10 Haziran 1399) tarihinde mızrak oyunu oynadıktan sonra terli iken atından inip zayıf düştüğü ve hastalığı artınca 21 Haziran 1399 Cuma gecesi öldüğü¹⁴⁷, Makdîsî'nin kayıtlarında yer edinmiştir.¹⁴⁸

Sultan el-Müeyyed Şeyh (815-824/1412-1421) ise okçuluğu ile evsaf edilirdi; ok atma, mızrak kullanma ve fûrûsiyye gibi askerî aktivitelerde oldukça maharetli idi ve memlûklarını da bu tür askerî talimlere teşvik ederdi. Ayrıca Sultanın, hastalık

kaynaklanmaktadır. Nitekim satın alınan memlûklar, efendilerinin nisbesiyle anılmakta idiler. Bundan mütevellid ez-Zâhir Baybars bundukdâ mesleğini icra etmemiş olup efendisinin adı olan Bundukdârî lakabı ile bilinmektedir. Kâzım Yaşar Kopruman, "Baybars I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 221.

¹⁴³ Tefîk, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 772.

¹⁴⁴ Makdîsî, *Türk Memlûklerinin Faziletleri*, 37.

¹⁴⁵ Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düvelî'l-Mülûk*, thk. M. M. Ziyade, (Kâhire: Matbaatü'l Lecnetü't-te'lif ve't-terceme ve'n-neşr, 1942), 2(2): 533.

¹⁴⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 16: 374.

¹⁴⁷ Sultan el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un oyundan sonra tükettiği Kahta'dan getirilen baldan yemesi ve üzerine ateşte kızartılmış çulluk kuşu etinden tenavül ettikten sonra, iştret salonuna geçip nedimleriyle birlikte şarap içmesiydi. Bunları tükettikten sonra birden fenalaşmış ve aynı gece yatağa düşmüştü. Arkasından ateşi ciddi şekilde artmış ve 15 Şevval (20 Haziran) Cuma gecesi öldü. İbn Tağriberdî, *Parlayan Yıldızlar*, 312-313.

¹⁴⁸ Makdîsî, *Türk Memlûklerinin Faziletleri*, 64.

dönemlerinde bile memlûkların tertiplendiği ok, kılıç ve cirit oyunlarını izlemek için omuzlar üzerinde taşınarak bu etkinliklere iştirak ettiği bilinmektedir.¹⁴⁹

İbn Tağrıberdi'nin kayıtlarına göre, Sultan el-Müeyyed Şeyh 823 (1421) yılında, meydanda savaş oyunları icra eden memlûklarını izlemek için kaleden indi. Memlûklar mızraklarla çekişmeli oyunlar oynadılar; öğretmenler bile bu oyuna katıldı ve maharetlerini sergilediler.¹⁵⁰ Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay ise evladü'n-nâs'ın¹⁵¹ fûrûsiyye ve okçuluk öğrenmeleri için farklı bir yöntem denedi. 873 (1469) yılında evladü'n-nâs ve fıkıh gruplarına dağıtılan aylık (*cevâmik*) harcamalarını durdurdu; onlar için ağır yaylar ve beraberinde *tumar* okları hazırlayıp onları test etti ve ok fırlatamayanların aylığı kesildi.¹⁵²

el-Melikü'l-Eşref Kansu Gavri'nin iktidar döneminde ise büyük devletlerin, Yakın Doğu liderliği için rekabeti göz önüne alındığında, aralarındaki ilişkiler gergindi. Bu yüzden Sultan Kansu Gavri, Fars ve Türk elçilere ve sefirlerle memlûk sultanlığının azametini, askerlerinin gücünü, kuvvetini, oklarının şiddetini ve savaş yeteneklerini göstermeye önem verirdi. Kayıtlara göre Sultan Kansu Gavri, çevgan oynamak amacıyla herkesi meydanda ağırlıyor, askerlerinin tamamını sergiliyordu. Memlûklar, sultanın ok pazarından getirttiği tatar yaylarını at üstünde fırlatıyorlardı. Silahlar ve mızraklarla yarışan iki rakip takım, kabak oyunu gibi çeşitli savaş oyunları sergiliyorlardı. Sultan Kansu Gavri, Memlûk Devleti'nin büyüklüğünü, zenginliğini ve iyi sistemini bu vesileyle göstermek istiyordu ki bunun için elçileri ağırlıyor, onlar için askerî manevra ve tatbikatlar tertibletiyordu.¹⁵³

Muhtelif oyunlarda gerçekleştirilen okçuluk sporu, avcılık ile doğrudan ilişkili idi ve avlaklarda başlı başına icra edilen bir spordu. Bu konuda bazı çalışmalar, okçuluk sporu hakkında bazı hadislerin bulunduğu ve avcılıkta atıcılığın yararlarına işaret edildiğine bizleri ulaştırmaktadır. Örneğin; Hz.

¹⁴⁹Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, 209.

¹⁵⁰ İbn Tağrıberdi, *en-Nücûm*, 14: 101, 112.

¹⁵¹ Evladü'n-nâs: Mısır'da doğan memlûk ve ümeranın çocuklarına verilen lakaptır. Bunlar özgür birer fert olup sosyal ve askerî bir zümreyi oluşturular. Memlûk aristorasisinin aşağı sosyal tabakası olan "*ecnâdü'l-halka*" sınıfına dâhil idiler. Babalarının makamlarının gölgesi altındaydılar ve vakitlerinin çoğunu spor ve oyunlarla geçirirdiler. David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı üzerine Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar, 2015, 6, 7. Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Evlâdü'n-Nâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 525-526.

¹⁵² İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 3: 20; Tefvik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 781.

¹⁵³ eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire*, 40.

Muhammed'in (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Ey Müslümanlar! Siz atıcılık öğrenin! Atanız Hz. İbrahim atıcılık yaptı ve av avladı.”¹⁵⁴

Memlûk avcılığında okçuluk üzerine İbn Menglî de önemli bilgiler kaydetmiştir. Bu kayıtlara göre avcıların sefer için harekete geçmeden önce ok ve yay gibi aletleri hazırlamaları başlıca kurallar arasındadır.¹⁵⁵ Okçuların yumuşak yay ve sıkı yay ile yaptıkları ok atışları farklılık gösterir. Yumuşak yay ile atış yapmak daha hızlı ve daha verimli olduğundan dolayı aslanlara, kalelere ve zırhlılara yapılan ok atışında olduğu gibi avcılıkta da yumuşak yay tercih edilir. Yumuşak yay ile atış yapmak için eğitim ve pratik gereklidir.¹⁵⁶ Bunların yanı sıra İbn Menglî, ava gidildiğinde yolculuğun uzun sürebileceğini, çok fazla av hayvanının vurulabileceğini ve özellikle yaz aylarında yayın gevşeyebileceğini dolayısıyla askerlerin beraberinde yedek bir ok ve yay düzeneği bulundurmaları gerektiği hususunda tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁵⁷

Kalkaşendî'nin kayıtlarına göre ise bunduk ve ok atışı yapılacak avlamlarda avcılar işlerini tamamlayıp dikkatini toplardı. İlk sıradan on üçüncüsüraya kadar sırayla atış yapılırdı. İçlerinden biri avı vurduğunda alkışlanarak tezahürat yapılırdı.¹⁵⁸ Bir avcı başka bir avcının avına ok atamazdı. Bu, avcılarının hayvan avlarken gözettiği önemli bir kuraldı.¹⁵⁹ Ayrıca İslâm'da avcılık kurallarında avcılarının dikkat etmesi gereken konulardan biri besmele çekerek atış yapmaktır.¹⁶⁰

Bazı memlûk sultanlarının özellikle ok ve bunduk atışı yapmak maksadıyla av seferlerine çıktıkları görülmektedir. Örneğin; Sultan ez-Zâhir Baybars 663 yılı Muharrem ayında (1264 Ekim/Kasım) bu amaçla emîrlerle birlikte Abbâsîyye'ye av seferine çıktı.¹⁶¹ 673 yılı Rebûlâhir ayında (1274 Ekim/Kasım) tekrar bunduk atışı yapmak için kaleden ayrıldı ve beş gün sonra geri döndü.¹⁶² Benzer şekilde Sultan el-Eşref Kayıtbay da 876 yılı Cemâziyelâhir ayında (1471 Aralık) bunduk atışı yapmak

¹⁵⁴Yakup Şükrü Efendi, *İslâm'da Avcılık*, 29.

¹⁵⁵ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 10.

¹⁵⁶ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 28.

¹⁵⁷ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 28.

¹⁵⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, 14: 289, 299.

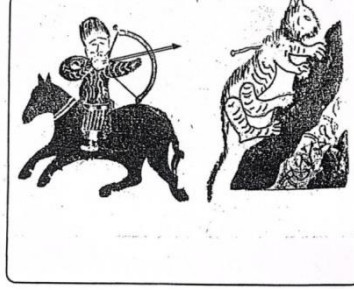
¹⁵⁹ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 10.

¹⁶⁰ Hafız Yakup Şükrü Efendi, *İslâm'da Avcılık*, 119.

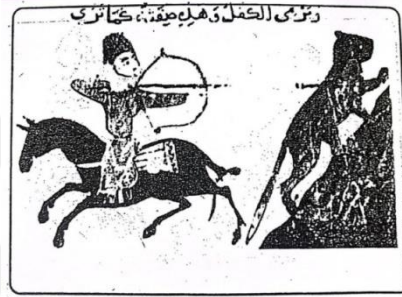
¹⁶¹ Tefîk, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 781.

¹⁶² Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 133.

için emîrlerle birlikte Birketü'l-Hac'a (Birketü'l-Cubb veya Birketü'l-Huccâc)¹⁶³ gitti; üç turna ve birçok kuş avladı.¹⁶⁴ Sultan II. Şâban881'de (Aralık 1376) ise ok atışı yapmak için üç kez alay ile birlikte av seferine çıktı.¹⁶⁵

Şekil 1. Eyerleri üzerinde doğrulmuş, kaplana ok atan memlûk süvarisi resmi
Kaynak: Abdülaziz, Riyazatü's-Sayd, 229

Şekil 2. Atı üstünde yükselerek tırmanan kaplana ok atan memlûk atlısı tasviri
Kaynak: Abdülaziz, Riyazatü's-Sayd, 230

Şekil 1 ve Şekil 2'de verilen görsellerde memlûk süvarisinin eyerleri üstünde doğrularak yaptığı ok atışına Türk atışı/Part atışı denmektedir. Süvarilerin dörtnala giderken 180 derece dönüp isabetli oklar atması yöntemi, Orta Asya göçebeleri tarafından kullanılan ünlü bir süvari atış tekniğidir. Turan taktiğinin ilk aşaması olan sahte ricat aldatmacısının zarar görmeden ve başarılı bir şekilde sonuca ulaştırılabilmesi için en önemli unsur part atışıdır.¹⁶⁶

¹⁶³ Birketü'l-Cubb, Birketü'l-Hac veya Birketü'l-Huccâc: Kâhire'nin deniz kesiminde kalan bu bölge üç farklı ad almıştır. Birketü'l-Cubb adı, Yûsuf Aleyhisselamın kuyuya atıldığı yer olmasından kaynaklanmaktadır. Birketü'l-Huccâc ve Birketü'l-Hac denmesinin sebebi hacıların Kâhire'den bu bölgeye inmesinden dolayıdır. Birke adını alması ise bölgedeki diğer tarım arazilerden daha aşağı seviyede olması sebebiyledir. Bölge, Kâhire meliklerinin mesire alanı ve gezinti yeri olma özelliği taşımaktadır. Memlûk döneminde Kalyûbiye valiliğinin merkezinde bulunan Şebîn el-Kanater'in merkez kasabası idi. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 479.

¹⁶⁴ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 3: 65.

¹⁶⁵ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 3: 121

¹⁶⁶ Umut Kansoy, *Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı*, İstanbul Üniversitesi Yayınevi Türkiyat Mecmuası, 2021.

İKİNCİ: AV SEFERİ HAZIRLIKLARI

Sultan av seferine çıkmadan önce ekipmân, malzeme ve çadırlar hazırlanırdı. Bu malzemeler mevsim koşullarına göre tamamlanırdı. Atların, silahların ve diğer av malzemelerininin bakımı yapıldı. Sultan av seferinde kendisine refakat edecek askerleri ve av seferi idaresinde uzman görevlileri seçerdi. Yola çıkmadan önce elbiseler temizlenir ve avcılık münasebetiyle cûlbana dağıtılacak kıyafetler hazırlanırdı. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra sefer günü seher vakti yolculuk için abdest alınır, sabah namazından sonra Kur'ân okunup tespihler çekilir ve avda başarılı olmak için dua edilirdi. Daha önceden belirlenmiş avlak bölgeye gitmek üzere sultan, emîrler ve hizmetliler kaleden ayrılırlardı.

2.1 Avlaklar

İncelenen birçok kaynakta ulaşılan av seferlerine göre memlûk sultan ve emîrlerinin çıktığı av seferleri birçok bölgede gerçekleşirdi. Kaynaklar, memlûk sultanlarının sık sık Yukarı Mısır (*es-Saîd*)¹⁶⁷, el-Cîze¹⁶⁸ (Gîze), Teruca¹⁶⁹, Abbâsiyye¹⁷⁰, Feyyûm¹⁷¹, Siryâkûs ve İskenderiye¹⁷² gibi farklı bölgelere av seferleri

¹⁶⁷ Yukarı Mısır: Kaynaklarda es-Saîd olarak geçen bu bölge günümüzde Mısır'ın yirmi altı idarî bölümünden sekizini kapsamaktadır. el-Cîze ve Feyyûm da buna dâhildir. Nil'in Akdeniz'e döküldüğü Aşağı Mısır ve Memfis şehrinden güneydeki Asvan'a kadar olan Nil vadisinin çevresi Yukarı Mısır olarak isimlendirilmektedir. Ahmed Kavas, "Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 544-545.

¹⁶⁸ el-Cîze: Nil vadisinin batı yakasında kalan bölge Kâhire'ye bitişik bir yerleşim merkezidir. Amr b. Âs döneminde kalelerle tahkim edilmiştir. Firavunlar döneminden kalma Mısır piramitleri (el-Ahram) gibi ünlü kalıntıların yer aldığı Cîze, Ravza (Roda) adası ile birlikte denizden Nil yoluyla gelebilecek tehlikelere karşı bir savunma hattı oluşturuyordu. Zaman içinde yapılan köprülerle Fustat'a bağlanmıştır. Eymen Fuad Seyyid, "Kâhire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 173.

¹⁶⁹ Teruca: Terunca olarak da adlandırılır ve İskenderiye bölgesinde bulunan bir köydür. Bu bölgede çok fazla kimyon yetiştirilmiş ve H. IX. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Muhayzım, *Rihelâti Saydi*, 486.

¹⁷⁰ el-Abbâsiyye veya el-Abbâsî: Bilbis ve Sâlihiyye arasında yer alan bu bölge, adını Ahmed b. Tolun'un kızı Abbâse'den almıştır. Civarındaki bataklıklarda pek çok su kuşları biriktiğinden dolayı avcılar bunları avlamak için bu bölgeye giderlerdi. Müellifi meçhul, *Baypars Tarihi II*, 48.

¹⁷¹ Feyyûm: Nil nehri arasında (Kâhire ile Minye arasında) yer alan Feyyûm, Mısır'ın en kadim şehirlerinden biridir. Kâhire'nin 100 km güneybatısında yer alır. Ortasında Birket-Karun bulunur. Amr b. Âs, Mısır'ı fethettiğinde Feyyûm halkı ile savaşımadan bölgeyi teslim almıştır. Fetihden sonra iskân amaçlı bölgeye gelen bazı Arap kabileleri özellikle hayvanlarını otlatmak için Feyyûm bölgesini tercih etmişlerdir. Abbâsiler döneminde çeşitli siyasî olaylara sahne olan bölge daha sonra Fâtımîler'in Şiîliği Mısır'da yaymaları sırasında önemli bir rol oynamıştır. Eyyûbîler, Şiîler'in merkezi olan bu bölgede Sünnîliği yaymak gayesiyle medreseler açmışlardır. İlk fetih yıllarından itibaren bölgenin her tarafında câmi, mescit, medrese ve köprü inşâ edilmiştir. Ayrıca bu bölgede göre bölgede birçok hayvan bulunmaktadır. At, deve, katır, eşek, inek, boğa, koyun ve keçi vardır. Kaz, tavuk ve güvercin de bulunmaktadır. Ehlileştirilemeyenlerden ceylan, deve kuşu ve tavşan vardır. Kuşlardan turna kuşu ve kazlar çokça bulunur. Seyyid Muhammed es-Seyyid,

düzenlediklerine işaret etmektedir.¹⁷³ Bunun yanı sıra sultanların, başkentten uzak yerlere, örneğin; Kerek¹⁷⁴ ve Şâm gibi uzak diyarlara düzenledikleri av seferi kayıtlarına da ulaşılmıştır. Hatta sultanların Antakya gibi uzak diyarlarda bulunuyor olmaları münasebetiyle o bölgelerde avcılık yaptıkları görülmektedir.

Örneğin; Makrîzî, Sultan ez-Zâhir Baybars'ın 666 (1267) yılında Antakya'dan Humus'a geçtiği sırada beraberindeki emîrlerle birlikte sürekli avlandığını kaydetmiştir.¹⁷⁵ Sultan ez-Zâhir Baybars'ın Şâm ve Gazze gibi uzak bölgelere de av seferleri düzenlediği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁷⁶ Benzer şekilde en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un avcılık için sık sık Kerek'e ve Şâm'a gittiği görülmektedir.¹⁷⁷ Ancak avcılık için özellikle Siryâkûs ve el-Cîze bölgelerine gitmenin gelenek halini aldığı kaynaklarda sıkça belirtilmiştir.¹⁷⁸

Memlûk sultanları arasında kendi güzergâhından uzak bölgelere en çok av seferine çıkan sultanlar ise el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddîn Kutuz (657-658/1259-1260) ve el-Melikü'l-Eşref Halîl (689-693/1290-1293) olarak zikredilir.¹⁷⁹

Muhtelif avlak bölgelerin yanı sıra Ridâniye'de avcılık ve kuş yetiştirmek için ayrılmış özel bir yer vardı ve adı "*Mat'amu't-Tayr*"¹⁸⁰ idi. Memlûk sultanları

"Feyyûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 514-515. el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 24.

¹⁷² İskenderiye: Mısır'ın ikinci başşehri ve en önemli liman kenti olan İskenderiye, Afrika'nın kuzey kesimde, Nil deltasının batı kenarında yer almaktadır. Bulunduğu konum itibarıyla Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayarak önemli ticaret ve ulaşım merkezidir. Şehir, Büyük İskender'in emriyle kurulduğundan mütevellid bu isimle anılmaktadır. Müslüman kuşatmasının başladığı dönemde Bizans hâkimiyetinde olan İskenderiye Eylül 642 yılında Amr b.Âs tarafından fethedilmiştir. Şehir, en müreffeh dönemini Memlûklar hâkimiyetinde yaşamıştır. Bu devirde İskenderiye'ye birçok imar çalışması yapılmıştır. Eymen Fuâd Seyyid, "İskenderiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 576-580.

¹⁷³ İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 128 Ayrıca bu seferler için dördüncü ve beşinci bölüme bakınız.

¹⁷⁴ Yüksek bir dağın tepesinde kurulmuş olangünümüzde Ürdün sınırları içerisinde bulunan Kerek'in konumu Balga, Eyle, Kulzum Denizi (Kızıldeniz) ve Kudüs arasında olup bu kent etrafı vadilerle çevirli müstahkem bir kale-şehir yapısındadır. İki yapıdan oluşan Kerek'te büyük kale yerleşim yerini teşkil ederken iç kale savunma amacıyla kurulmuştur. Bahar Karataş, "Kerek", (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2020), 1.

¹⁷⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1(2): 570.

¹⁷⁶ Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, thk. M. M. Ziyade, (Kâhire: Matbaatü'l Dârü'l Kutubü'l Mısriyye, 1936), 1(2): 480-481.

¹⁷⁷ Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, thk. M. M. Ziyade, (Kâhire: Matbaatü'l Lecnetü't-te'lif ve't-terceme ve'n-neşr, 1941), 2(1): 52.

¹⁷⁸ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 11: 25; Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 929.

¹⁷⁹ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 20.

¹⁸⁰ *Mat'amu't-Tayr*: Kuşlara özel olarak ayrılmış bu yer Mat'amu't-Tayr adıyla bilinirdi ve özellikle av kuşlarının eğitilmesi için kullanılırdı. Konumu, çöl sınırları ile tarım yerlerinin arasında olup Kâhire'nin kuzey girişinde kalıyordu. Bu yüzden sultanlar misafirlerini orada ağırlıyorlardı.

avlanmak, spor yapmak ve dinlenmek için sık sık bu alana giderlerdi.¹⁸¹ Öyle ki bazı sultanlar kendileriyle görüşmek için Mısır'a gelen önemli emîrleri bu alanda karşılar ve onlarla avcılık yapardı. Örneğin; Sultan ez-Zâhir Çakmak kendisiyle görüşmeye gelen birçok emîri *Mat'amu't-Tayr*'da karşılar ve onlarla ava giderdi.¹⁸² Sultan ez-Zâhir Seyfeddîn Berkuk ve Sultan el-Eşref Kansu Gavrî de avcılık ve gezinti için sık sık bu bölgeye inerlerdi.¹⁸³

Çalışma, memlûk kara avcılığı ile sınırlı olsa da memlûk döneminde özellikle İskenderiye, Şâm ve Dimyat gibi denize kıyısı olan bölgelerde balık avcılığının yapıldığı görülmektedir.¹⁸⁴ Nil nehri balıkçılığı da bu konuda önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca bazı memlûk sultanlarının balık avlama yöntemlerini severek gözlemlediklerine tesadüf edilmiştir. Örneğin; Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay 880 (1475) yılında deniz yoluyla gittiği Dimyat'ta kefal avlanan bir yere giderek kefalın nasıl avlandığını seyretmiştir.¹⁸⁵

Memlûk sultanlarının çıktığı av seferleri ülkenin hemen her yerinde gerçekleşirdi. Bunun için yola çıkmadan önce belli başlı hazırlıklar yapılırdı. Sultanlar ilkin *ed-dehlizü's-sultânîyye*¹⁸⁶ 'de avcılarını onu gözetleyeceği bölgeyi belirlerdi ve av güzergâhında emîrlerin çadırları sultan otağının etrafına kurularak etrafını sarardı.¹⁸⁷

Sultanlar başkentten uzak yerlerde avlanmak istediği zaman öncelikle bu yerlere diyadbân¹⁸⁸ gönderirlerdi. Diyadbânlar avcılık için bölgeyi gözlemleyerek, hayvanların durumunu, bulundukları yeri, geçitlerini, su kaynaklarını ve sapılacak yolları tespit ederlerdi. Bu sayede gidilen avlaklarda, bölgedeki hayvanları,

Burada çok sayıda hayvan ve kuş bulunurdu. Bundan mütevellid memlûk sultanları kış mevsiminin başında avlanmak, spor yapmak ve dinlenmek için sık sık bu alana inerlerdi. Sultanlar bu alanda vakit geçirmeyi severdi. Hatta Sultan en-Nâsır Muhammed oraya bir oturma alanı yaptırdı. Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 760.

¹⁸¹ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, (Kâhire: Matbaatü'l Dârü'l-kütübi'l Mısriyye, 1361/1942), 9: 29

¹⁸² Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 176.

¹⁸³ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 155, 184.

¹⁸⁴ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 209.

¹⁸⁵ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 219.

¹⁸⁶ Sultanın çadırına, *dehliz*, *ed-dehliz es-sultânî*, *ed-dehliz el-mansûr*, *el-hiyâm es-sultânî*, *hayme es-sultânîyye*, *el-hayme el-'azime es-sultânîyye*, *hayme es-sultan*, *el-müdevvere es-sultân*, *el-fustat* ve *kubbe* deniliyordu. Çetin, *Askerî Teşkilât*, 173. M. A. Duhman, *Mu'cemu'l-Elfaz el-Tarihîyyetü'l fî el-Asrî'l-Memlûkiyyîn*, (Damascus-Syria: Dârü'l-Fikr, 1990), 137.

¹⁸⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 14: 166.

¹⁸⁸ Diyadbân: Bu görevli av seferlerinde nöbetçi ve gözlemcidir. Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 32.

hayvanların bir yerden başka bir yere intikal ettiği günleri bilen görevli bir bilirkişi bulunurdu ve böylece meliklerin çıktığı av seferleri güvenli ve isabetli olurdu.¹⁸⁹

Bu hazırlıkların yanı sıra belirtilmesi gereken bir başka önemli konu sonraki bölümlerde de üzerinde durulacağı üzere sultanların uzak bölgelere, av gezilerine veya başka seferlere gittiğinde, yokluğunda olası bir kargaşayı bastırması ve hukuku koruması için Mısır'da bir nâib görevlendirmeleridir.¹⁹⁰ Makrîzî, sultanın yokluğunda vazifelendirilen nâiblerin, memleketin durumunu gözetlemelerinin bir Türk Devleti geleneği olduğunu Hitat'ta zikretmiştir.¹⁹¹

Memlûk sultanları sefere çıkmadan önce Kâhire'de *nâibü'l-gaybe* denilen bir kişiyi yerine bırakırdı.¹⁹² Ancak sultan Kâhire'deyken merkezde bulunan bir nâib daha vardı. Bu kişi *nâibü's-saltana* idi. Sultana idarî görevlerinde yardımcı olan büyük görevliler arasında başta *nâibü's-saltana* gelmekteydi. Bu emîr sultanın vekili müsabesinde olup devlet işlerinde onun sağ kolu idi. *Nâibü's-saltana* üst düzey devlet görevlilerinin dağıtılmasında, ıktâların dağıtılmasında ve idarî kararların alınmasında sultana yardımcı olurdu.¹⁹³ Hatta eğer bir memlûk dışlanacaksa *nâibü's-saltana* ile görüşülür ve karar verilirdi.¹⁹⁴

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra alayda hizmet veren görevli ve ayan gruplarının daha önceden belirledikleri bölgeye gidilirdi. Sultanın av kuşunu, turna kuşlarının ve *ecnâdü'l-halka*¹⁹⁵ 'nın üzerine fırlatmasıyla avcılık bu açılış ile

¹⁸⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 14: 171.

¹⁹⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâftı Sinâ'âtı'l-İnşâ*, 4: 17-18. İbn Şâhin, *Zubdetü'l Keşf*, 112. Örneğin; 1281 yılının Mart ayında Moğolların saldırıları başlayınca Sultan el-Melikü'l-Mansur Klavun, oğlu ve veliahdı el-Melikü's-Sâlih'i, Alameddîn Sencer eş-Şücâi'yi ve Kitboğa el-Mansûri'yi nâib bırakıp Saltanat Nâibi Hüsameddîn Toruntay ve ordusuyla 24 Mart 1281 günü Şâm'a hareket etti. Aynı sultan 29 Ocak 1289 günü Trablusşâm fethi için yola çıkan sultan bu sefer de oğlu el-Melikü'l-Eşref'i başkentte nâib bırakmıştı. Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 28, 59, 67, 79.

¹⁹¹ Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *el-Hitatü'l Makrîziyye*, thk. Muhammed Zeynuhum, (Kâhire: Mektebetü'l Medbûlâ, 1997), 2: 199.

¹⁹² Çetin, *Askerî Teşkilât*, 164.

¹⁹³ Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdari Yapı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 5/ 592.

¹⁹⁴ Çetin, *Askerî Teşkilât*, 116.

¹⁹⁵ *Ecnâdü'l-halka* (Halka askerleri): *Ricâlü'l-halka*, *halka el-mansûra*, *el-halka es-sultânîyye*, *ecnâd el-halka el-mansûra* gibi isimler alan bu birliğin bu şekilde zikredilmesinin sebebi ile ilgili çeşitli görüşler olmakla birlikte, sultanı çevrelediği için bu ismi aldıkları yönünde görüşler vardır. Diğer bir fikir Türk askerî nizamındaki süvari geleneğine göre askerlerin düşmanı kuşatmalarına istinaden bu ismi aldıkları düşünülmektedir. Çetin, *Memlûk Asırları*, 126. Çetin, *Askerî Teşkilât*, 118.

başlardı.¹⁹⁶ Orada avcılar bir halka oluşturlardı ve avlamak istedikleri kuşun havada belirmesiyle harekete geçilirdi. Emîrlar, oluşturdıkları halkanın etrafında avın dikkatini başka yöne çekerler ve davullara vurarak avı ürkütürlerdi. O sırada sultan ve emîrlar avı yakalamak için onu takip eder ve yırtıcı kuşların da yardımıyla avı yakalarlardı.¹⁹⁷

2.2. Av Mevsimi

Memlûk sultanları daha çok bahar döneminde gezilere çıkar ve avlanırlardı. Bahar mevsiminde hava ılıman hale geldikçe avcılığa eğilim gösterilirdi. İbn Şâhin'in (ö.873/168) kayıtlarına göre sultanlar bahar döneminde yedi kez alayla birlikte av seferine çıkardı.¹⁹⁸ Ömerî (ö.749/1349) ise bu konuda memlûk sultanlarının yılda bir defa emîrlar ile birlikte ava çıktığını kaydetmiştir.¹⁹⁹ Lâkin birçok ana kaynaktan anlaşılacağı üzere memlûk sultanlarının aynı yıl içinde birçok kez av seferine çıktıkları görülmektedir.²⁰⁰ Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer şey dönemin bazı şairlerinin özellikle Cumartesi günlerini av günleri olarak zikretmiş olmalarıdır.²⁰¹

İbn Menglî av seferlerinin yapılacağı en uygun mevsim koşulları üzerine görüşlerini kaydetmiştir. Ona göre avlanmak için seferler bulutlu günlerde gerçekleşmelidir.²⁰² Av seferi sırasında yağmur yağmaması yırtıcılar ve kuşlar için daha iyi sonuç verir. Bu yüzden bulutlu havalarda bunduk atışı yapmak daha kolaydır. Bulutlu günleri takip eden yağmurlu günlerde melikler insanlarla toplanıp meclislere intisap edebilir; halkla mukabele edebilir ve mühim işleri inceleyebilirler. Ancak yağmurlu ve karlı günler avlanmak için ve dolayısıyla at sürmek için elverişli değildir. Kısıraklar yollardaki çamura bataabilir ve kayabilir; böylece gulâmlar zarar görebilir; bazı edevatlar ve atların bacakları kırılabilirdi.²⁰³

Tüm bu görüşlerin aksine bazı sultanların kış mevsiminde av seferleri düzenledikleri görülmektedir. Kayıtlardan anlaşılacağı üzere özellikle Sultan en-

¹⁹⁶ İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 127.

¹⁹⁷ Tefrik, *el-Hayvân ve 't-Tayr*, 778.

¹⁹⁸ İbn Şâhin, *Zubdetü'l Keşf*, 86, 127.

¹⁹⁹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 37.

²⁰⁰ Bu seferler için dördüncü bölüme bakınız.

²⁰¹ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 22-23.

²⁰² İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 22.

²⁰³ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 21-22.

Nâsır Muhammed b. Kalavun her sene kış mevsiminde ava çıkar, *ed-dehlizü'l-mansûr'dan*²⁰⁴ el-Cîze'ye, el-Ahram taraflarına kadar giderdi.²⁰⁵ Sultan el-Eşref Barsbay (825-841/1422-1438) ise kış mevsiminde ava çıkınca sağanak yağmura yakalanmıştır.²⁰⁶

İbn İyâs'ın kayıtlarına göre ise Sultan el-Eşref Kansu Gavri 919 (1515) yılı kış mevsiminde av seferine ve gezintiye çıktı. Sultan Kal'atü'l-Cebel'den inip el-Cîze taraflarına kadar ilerledi ve oradan İmbaba'ya geçti; iki gün çadırda konakladı. Daha sonra yola çıkıp gezintiye ve avlanmaya gitti. Tüm bu yolculuk kış günü gerçekleşti; emîrler ve askerler zorluk ve külfet yaşadılar.²⁰⁷

Mevsim kaynaklı ihtimaller sultan ve emîrlerin ava çıkışını etkiliyordu; bundan ötürü tüm koşullar göz önünde bulundurularak ilerde bahsedileceği üzere av seferleri görevlileri seferden önce belli başlı hazırlıklar yaparlardı. Kullanılacak alet ve çadırların seferler için tedarik edilmesi mühim bir hazırlıktı. Bu malzemeler şüphesiz mevsim koşullarına uygun olarak hazırlanırdı.

2.3. Av Vakti

Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra seher vakti sabah namazından sonra Kur'ân okunup tespihler çekilir ve avda başarılı olmak için dua edilirdi. Daha sonra sultan, emîrler ve hizmetliler kaleden ayrılırlardı.²⁰⁸ Bunduk atışı yapılacak avlamlarda güneş doğmadan önce avcılar işlerini tamamlayıp dikkatini toplardı ve sırayla atış yapıldı.²⁰⁹

Sultan ve emîrlerin avcılık için hava aydınlanmadan önce harekete geçme sebebinin pusu kuracakları av hayvanlarının uykulu ve sersem olmalarından kaynaklandığına işaret edilmektedir. Zira Hz. Peygamber de ümmetinin seher vakti avlanmasının daha uygun olduğunu, kuşların sisler içinde uykulu halde bulunduğunu, o sırada davullara vurarak kuşların ürkütölüp avlanabileceğini ifade etmiştir.²¹⁰

²⁰⁴ *ed-Dehlizü'l-mansur*, sultan çadırı anlamı taşımaktadır.

²⁰⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 14: 166.

²⁰⁶ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 22.

²⁰⁷ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 4: 356.

²⁰⁸ İbn Mengli, *Ünsü'l-Melâ*, 21.

²⁰⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 14: 289, 299.

²¹⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 14: 168.

Örneğin; Sultan en-Nâsır Muhammed avlanmak için seher vakti harekete geçmiştir.²¹¹ Sultan en-Nâsır Ferec b. Berkuk'un da Bahtit bölgesinde avlanmak üzere seher vakti yola çıktığı Makrîzî'nin kayıtlarında yer edinmiştir.²¹² Sultan el-Eşref Barsbay'ın ise avlanmak için gece yola çıktığına dair bilgiler bulunmaktadır.²¹³

2.4. Av Alayı

Kalkaşendî'nin aktardığı bilgilere göre bayram ve meydan alayında olan ziynet eşyalarını, sefer alaylarında bulundurmak sultanların âdeti değildi. Sultan kaleden inip avlanmaya ya da sefere gittiğinde küçük ve büyük emîrlar, refakatçiler ve *el-memâlikü'l-hâssekiyye* onunla birlikte yolculuğa çıkardı. Av alayında sultan, boyunluklu²¹⁴ ve asalı²¹⁵ bir bineğe binmezdi.²¹⁶ Siryâkûs bölgesine veya yakın avlak bölgelere gittiklerinde büyük emîrlar alayda sultanın her iki yanında atlarına biner ve sultanın yanında ilerler idi. Emîrlar dizginli ve eyerli atlarıyla ve birçok ekipmânla alayda hazır bulunurdu.²¹⁷

Memlûk av alaylarında *memâlikü's-sultânîyye* ve *üstâddârlar*²¹⁸ yer alırdı, önlerinde katırlar ve develer bulunurdu. Alayda sultana eşlik eden bazdârlar, ellerinde doğan, atmaca ve şahin gibi yırtıcı kuşlar taşırlardı. Onları, üzerinde ipek kumaş bulunan av köpekleri (*kilâb*) ve bu köpeklerden mesul görevliler (*kilâbzîler*) takip ederdi. Onların ardından da çitalar (*fihad*) ve eğitimli yırtıcılar gelirdi.²¹⁹

Sultanlar, av seferlerine kalabalık av alayı ile çıkarlardı. İbn Şâhin, kalabalık av alayında ayan gruplarının da bulunduğuna işaret etmektedir.²²⁰ Örneğin; ez-Zâhir

²¹¹ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 27-28.

²¹² Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, thk: Said Abdulfettah Aşur, (Kâhire: Matbaatü'l Dârü'l-Kutub, 1972), 4 (1): 188.

²¹³ Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 780.

²¹⁴ Bu boyunluklar altın işlemeli sarı atlastan idi. Atların boyunlarına asılırdı. Atın kulağından başlar ve atın altına kadar uzanırdı. Daha çok bayramlarda ve meydanlarda kullanılırdı. Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 8; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 37.

²¹⁵ Kaynaklarda asa olarak zikredilen sancaklar altın işlemeli ipekten yapılırdı ve üzerinde sultanın lakabı, ismi bulunurdu.

²¹⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 48; Abdülazîz, *el-Hayl*, 170.

²¹⁷ Abdülazîz, *el-Hayl*, 170-171.

²¹⁸ Üstâddârlar sultanın tüm mutfak, şaraphâne, yatak ve gulâmlarından sorumlu kimselerdir. el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 58. Ayrıntılı bilgi için sayfa 73'e bakınız.

²¹⁹ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 29.

²²⁰ İbn Şâhin, *Zubdetü'l Keşf*, 127.

Berkuk'un 786 (1384) yılında av seferinden döndüğü sırada alayda beş bindenfazla çadır olduğu bilinmektedir.²²¹

Kalabalık av alaylarında ihtiyaç duyulan doktorlar, göz hekimleri (*kehhâl*) ve *baytar* gibi tüm sağlık ekipleri sultana eşlik ederdi. Ayrıca seferde yanlarına çeşitli birçok edevat, içecek, ilaç ve şurup türleri alırlardı. Bunlar yolda hastalanan herkes için kullanılırdı.²²²

Sultan en-Nâsır Muhammed her sene kış mevsiminde ava çıkardı ve Mansûre dehlizinden hareket ederek el-Cîze taraflarında merasim töreni düzenlenirdi. Orada sultanın otağı²²³ kurulur; ikramlar sunulurdu. Subhu'l-'A'sa'da aktarıldığı şekilde; "Sultanın otağı, etrafı yıldızlarla çevrili dolunay gibi olurdu."²²⁴ Seferde, sultanın çadırının gece ve gündüz korunmasından candârlar²²⁵ sorumlu idi. Sultan av seferine ve diğer seferlere gittiğinde çadırlar da beraberinde giderdi.²²⁶

Sultan en-Nâsır Muhammed güvendiği askerlerle hareket ederdi ve o askerler tarafından korunurdu. Sultan, Nil'in karşısına geçmek isteyip Nil'e indiğinde muhafızlar ve *el-memâlikü'l-ümerâ*²²⁷ sultanı yakından takip eder ve sultan gemide yerleşene kadar bulundukları yeri terk etmezlerdi.²²⁸

²²¹ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 157.

²²² Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 49; Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 778.

²²³ Sultanın çadırları diğer çadırlara nazaran daha büyüktü. Beyaz, kırmızı ve mavi renkteki sultan çadırları Şâm pamuğundan veya keçeden yapıldı. Sultanın çadırı genelde kırmızı atlastan ve ipleri renkli ibrişimden olurdu. Bu çadır seferlerde saray yerine ikame olurdu. Çetin, *Askerî Teşkilat*, 173-174; Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 68.

²²⁴ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 14: 166.

²²⁵ Câmîdâr veya Cândâr: Farsça cân (silah) ve dâr (tutan) kelimelerinden oluşan cândâr terimine Orta Çağ'da kurulan Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Eyyûbîler ve Memlûklar gibi İslâm devletlerinin saray teşkilâtında rastlanmaktadır. Cândâr geniş yetkileri olan önemli bir görevli idi. Eyyûbîler'den Memlûklar'a geçen cândârlık bu dönemde en yüksek rütbeli memuriyetlerden biri haline gelmiştir. Asıl görevi sultanın ve sarayın emniyetini sağlamaktır. Lügat kitaplarında câmîdârlık bir çeşit silahdâr olduğu da söylenmektedir. Diğer bir taraftan sultanın özel hizmeti ve elbiseleriyle de ilgilenirlerdi. Memlûk Devleti'nde candarların asıl vazifesi olan saray muhafızlığının yanı sıra siyasî suçluların ve yüksek tabakadan suç işleyenlerin cezalandırılmasıyla ilgili işleri de o yürütürdü. Sultanın bu konudaki emirlerini ifa ederdi. Seferlerde sultanın muhafazası onun emrindeki birliklere aitti. Bir vazifesi de, sultana gelen postayı, Devâdâr ve katibü's-sır ile birlikte sultana takdim etmektir. Aydın Taneri, "Candar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 145, 146. Yiğit, *Memlûkler*, 191.

²²⁶ Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, 174-175.

²²⁷ Memlûk Devleti'nde sultandan sonra en önemli mevkiye ve bazen ondan daha fazla nüfusa sahip olan emîrlerin, maaş ve ıktâ şeklinde olan gelirlerinden finanse olunan *el-memâlik el-ümerâ* denilen memlûkları ve ıktâları karşılığı besledikleri ecnâdı vardı. *el-memâlik el-ümerâ* emîrlarına hizmet ederlerdi. Çetin, *Askerî Teşkilât*, 115.

²²⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 14: 166, 167.

2.5. Av Seferine Katılan Askerler

Av seferine katılan askerler arasında ecnâdın içinde en prestijli ve sultana en yakın olan *el-memâlikü's-sultâniyye* (sultan memlûkları) öne çıkardı.²²⁹ Sultanlar av seferi gibi birçok seferde onlardan istifade ederdi. Av seferine katılan bu askerler atlarının bakımını gulâmlarına bırakırdı²³⁰ ve her asker gulâmlarına bu konuda güvenirdi.²³¹ Ayrıca sultanlar av seferlerine ve gezintilere hassaları (*hâssekiyye*) ile birlikte çıkarlardı. Sultan yalnız kaldığında ve diğer durumlarda bu kişilere ihtiyaç duyardı.²³²

Av seferine katılan askerler avcılık için harekete geçmeden önce ok, yay ve tüm aletleri hazırlarlardı. Kaynaklar, av seferine hazırlanırken askerlerin, tuz, silah aletleri, zufa otu²³³ ve et pişirme şişlerini beraberinde getirdiklerini kaydeder. Ayrıca yanlarına, kesim için iki tane, deri yüzmek için bir tane keskin bıçak alırlardı; avladıkları hayvanı bağlamak için kemer, avını yolda gulâmlarına yüklememek için avı atın kalça kısmına bağlayabilecekleri bir halat alırlardı.²³⁴

2.6. Av Kıyafetleri

Sultanın hizmetinde bulunan görevlilerin giydiği kıyafetleri başka bir grubun giyinmediği ve farklı hizmet veren görevlilerin giydiği kıyafetlerin aynı olmamasına önem verildiği görülmektedir. Söz konusu kıyafetlerin hizmetliler, sefere katılanlar, yolculuğa çıkanlar ve ava katılanlar için özel olarak tasarlandığı ve ayrıca bu kıyafetlerin hafif kıyafetler olduğu bilinmektedir.²³⁵

Bununla birlikte av kıyafetlerinin renginin genellikle hayvanların rengine benzetildiği, özellikle bal veya odun rengine yakın renklerin tercih edildiği, zira hayvanların bu renkleri kendilerine yabancı görmedikleri ve kuşların da bu renge aşina olduğu belirtilir.²³⁶

Av kıyafetlerinin cinsinin mevsime uygun olup olmadığı da göz önünde bulundurulurdu. Örneğin; Sultan en-Nâsır Muhammed avlanmak üzere seher vakti

²²⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 4: 15, 16.

²³⁰ Gulâmlar atların hizmetinden sorumlu idi. Abdülazîz, *el-Hayl*, 122.

²³¹ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 35, 36.

²³² İbn Şâhin, *Zubdetü'l Keşf*, 115-116; İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 17; Çetin, *Askerî Teşkilât*, 108.

²³³ Avlanan hayvanın etini kirden arındırmak için eller ve mutfak gereçleri zufa otu ile bir seferden fazla yıkanırdı.

²³⁴ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 10.

²³⁵ İbn Şâhin, *Zubdetü'l Keşf*, 88.

²³⁶ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 41.

yola çıkardı ve karanlıkta kamufle olacak şekilde siyah renkli kıyafetler tercih ederdi.²³⁷

Bunun yanı sıra memlûk sultanları, Sultan en-Nâsır Muhammed'in hüküm devrine kadar altın işlemleri olmayan sade kıyafetler giymezlerdi. Ancak en-Nâsır Muhammed b. Kalavun döneminde bu geleneğin değiştiği (Sultan en-Nâsır çok şatafatlı giyinmez, sade giyinmeyi severdi²³⁸) anlaşılmaktadır. Lâkin Sultan el-Eşref Halil'in 693 (1293) yılında Teruca'ya gittiği av seferinde üzerinde ipek kemer bulunduğu zikredilmektedir.²³⁹ Ayrıca daha önce Eyyûbiler Devleti'nde sarıksız sarı agel takılır iken Sultan el-Eşref Halil döneminde sarı haricinde kırmızı agel giyildiği ve üstüne sarık geçirildiği görülmektedir.²⁴⁰

Bununla birlikte sultanlar, makamlarına uygun olarak ekseriyetle en iyi kumaştan giyinir ve en iyi bineklere binerdi.²⁴¹ Özellikle Kalavun hanedanı döneminde sultanlar seleflerinin aksine lüks ve debdebe içindeydiler.²⁴² Nitekim daha sonra etraflıca temas edileceği üzere Sultan el-Melikü's-Sâlih İmadüddîn İsmâil'in (743-746/1342-1345) Siryâkûs sınırına veya el-Ahram'a gitmek üzere çıktığı yolculukta, beraberindeki cariyeler işlemeli atlas kumaşlar giyinmişlerdi.²⁴³ Bilhassa Sultan el-Melikü's-Sâlih İsmâil de desenli ipek kıyafetlerle ve mücevherlerle süslü kaftanlarla avlanır ve çevgan oyunlarını da ipek elbiselerle icra ederdi.²⁴⁴ Ancak Sultan el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un seleflerinin giyindiği elbiselerden bazılarını tatbik ettiği ve ipek elbise giyinmeyi bıraktığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁴⁵

Sultana hizmet etmek üzere av seferlerine katılan cûlbânların kıyafetleri ise yazın beyaz, kışın da yün kaftandı.²⁴⁶ Kaynaklar sultanların av seferine çıkmadan

²³⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 14: 166; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 16: 219.

²³⁸ Yiğit, *Muhammed b. Kalavun Dönemi*, 282.

²³⁹ İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, (Kâhire: Matbaatü'l Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, 1358/1939), 8: 17.

²⁴⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 4: 39-40.

²⁴¹ İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 65.

²⁴² Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 42.

²⁴³ İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l Kâhire*, (Kâhire: Matbaatü'l Dârü'l - kütübü'l Mısriyye, 1368/ 1949), 10: 96, 97.

²⁴⁴ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 10: 97.

²⁴⁵ İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 88.

²⁴⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 16: 219.

önce cûlbânlar *tatriyat*²⁴⁷ ihsan ettiklerine işaret etmektedir. İbn Tagîberdî'nin kayıtlarına göre 870 yılı Rebîülevvel ayında (Kasım 1465) el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddîn Hoşkadem (865-872/1461-1467) cûlbana *tatriyat* vermeyince cûlbân sultana karşı ayaklandı ve sultandan yün *tatriyat* almak için çirkin sözler sarf etti. Sultan çaresiz kalıp ava çıkmayı iptal etse de cûlban *tatriyat*ları talep etmekte diretti. Bunun üzerine sultan onlara ipek etekli, sincap kürkünden yapılmış dört yüz yün *tatriyat*dağıttı. Ancak kargaşa devam etti ve diğer hâsekkiler de *tatriyat* talep ettiler. *Tatriyat* hediyeleri, av seferinde sultanın hizmetinde bulunanlar için geçerliydi. Lâkin mesele uzayınca sultan önde gelenlerden yün, sincap ve ipek parçalar talep edip *tatriyat* yaptırdı.²⁴⁸

2.7. Av Aletleri

Av aletleri, avlanma türüne, hayvanların ve yırtıcıların çeşitliliğine göre değişiklik gösterirdi, avın niteliğine göre eksiksiz aletlerle ava gidilirdi.

Av aletlerinin çeşitliliği, kullanımı ve yapımı üzerine Kalkaşendî'nin kaydettiği çok mühim bilgiler bulunmaktadır. Müellifin kayıtlarına göre memlûklar av seferlerinde yumuşak bir Fars yayı olan *bunduk*²⁴⁹yayını kullanırdı. “*Culâhika*” olarak da adlandırılan bu alet kına ağacından yapılır ve üzerine ipek sarılırdı. Ortasında kilden yapılmış “*cevze*” denen bir çember bulunurdu. Bunduk atışı yapılırken içine atışı yapılacak bunduk *cezvenin* içine yerleştirilirdi.²⁵⁰ Bu bunduklar taştan, kurşundan ve demirden yapılırdı. Bu alete harp bunduku da dendiği gibi²⁵¹ atıcılığın fevkalade önemli olduğu memlûklarda tüfek manasında *bunduk er-resas* kelimesi de kullanılırdı.²⁵²

Memlûk sultan ve askerleri bunduk atma faaliyetini ciddiye almış ve bunun eğitimiyle ilgilenmişlerdir. Bunduk yayı Mısır ve Şâm'daki memlûk askerlerinin savaş ve barış dönemlerinde aynı şekilde kullandıkları bir yaydır. Bu aletin yalnızca avcılıkta değil savaş aleti olarak da kullanıldığı bilinmektedir.²⁵³

²⁴⁷ Tatriyyat kaftan anlamı taşır. İbn Tagîberdî, *en-Nücûm*, 16: 291.

²⁴⁸ İbn Tagîberdî, *en-Nücûm*, 16: 291.

²⁴⁹ Bunduk Farsça bir kelime olup mermi, taş anlamı taşır ve avcılıkta bunduk yayı kullanılırdı.

²⁵⁰ Kalkaşendî, Ebû'l-Âbbâs Ahmed b. Ali, *Subhu'l-'Aşâfi Snâ'âti'l-İnşâ*, (Kâhire: Dârü'l Kitabi'l-Hidiviyye, bi el-Matbaati'l Emîriyye bi el-Kâhire, 1331/1913), 2: 168.

²⁵¹ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 61.

²⁵² Çetin, *Askerî Teşkilat*, 216.

²⁵³ Ayaz, *Memlûkler*, 109.

Sultanların bunduk atışındaki mahirliği çıktıkları av seferlerinde avladıkları kuşların çokluğundan da anlaşılmaktadır. Örneğin; el-Melikü'l-Eşref Halîl'in 12 Muharrem 693 (13 Aralık 1293) tarihinde el-Cîze'ye düzenlediği av seferinde bunduk ile çok sayıda kuş avladığı Makrîzî'nin kayıtlarından anlaşılmaktadır.²⁵⁴

Bukduk dışında, deniz avcılığında balıkları yakalamak için ağlar kullanılırdı. Bu ağlar geceleyin suya bırakılır ve balıklar avlanırdı. Memlûklar ayrıca “*zabatanât*” denilen tahtadan yapılmış mızraklar kullanırlardı. Bu mızrakların içinde oyuklar olurdu ve bu oyukların içine kilden yapılmış küçük mermiler yerleştirilirdi. Avcılar oyuklu mızrağın içine üfler ve mermiler kuvvetli bir şekilde dışarı fırlardı. Kuşların bu şekilde avlanma ihtimali yüksekti.²⁵⁵

Ayrıca avcılar avlamak istedikleri hayvanlar için tuzaklar kurarlardı. Bu tuzaklarda da çeşitli aletler bulunurdu. Ayrıca balıkları yakalamak için sivri uçlu kancalardan da istifade edilirdi.²⁵⁶

²⁵⁴Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed M. Ziyade, (Kâhire: Matbaatü'l Lecnetü't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1939), 1(3): 788.

²⁵⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 2: 168.

²⁵⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 2: 168.

ÜÇÜNCÜ: AVCILIK İLE İLİŞKİLİ MÜESSESELER VE GÖREVLİLER

Çalışmanın bu bölümünde avcılık ile ilişkili müesseseleri ve görevlileri açıklama kısmına geçmeden önce söz konusu müesseselerin Türk idarî müessese yapısını yansıttığını ifade etmek gerekir. Nitekim Selçuklular vasıtasıyla Musul atabegliğine intikal eden idarî ve askerî Türk nizamı Selahaddîn Nureddîn Mahmut Zengî'nin Mısır'a hâkim olmasıyla Mısır coğrafyasına taşınmıştır.²⁵⁷ Dolayısıyla bu süreçte Mısır Eyyübî Devleti'nin azatlı memlûkları tarafından 1250 yılında kurulan ve kaynaklarda “*ed-Devlet et-Türkiyye*” olarak zikredilen²⁵⁸ Memlûk Devleti'nde, Türk menşeli müesseselerin varlığına tesadüf edilmesi tuhaf değildir. Nitekim Memlûkları dolaylı olarak Selçuklu teşkilatının varisi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu suretle Selçuklu idarî yapısındaki avcılık ile ilişkili müesseselerin Memlûk Devleti'nde de bulunması Türk nizam silsilesinin bir neticesi olarak düşünülebilir. Öyle ki şikârhâne gibi müesseseler ve emîr-i şikâr, bazdâr gibi görevliler Selçuklular Devleti'nde de avcılık faaliyetlerinde hizmet veren önemli kadrolardır.²⁵⁹ Örneğin; av kuşlarıyla görevli bazdârlar, saraya ve özellikle hükümdara ait hayvanlarla ilgilenen emîr-ahûr (mîrahûr) ve sultanın av işlerini tanzime memur emîr-i şikâr gibi görevliler Selçuklu saray teşkilatının önemli kadrolarıdır.²⁶⁰

Bu bölümde Memlûk Devleti'ndeki avcılık ile ilişkili müesseseler zikredilecek ve Selçuklularda hizmet veren benzer kadrolara temas edilecektir. Ancak bunun öncesinde hayvan ve kuşlarla alakalı avcılık gibi eğlence etkinliklerinin ve bu yönde yapılan idarî düzenlemelerin temelinde, memlûk sultanlarının yaşamında özel bir yer tutan çeşitli türde hayvan ve kuşlara duydukları ilgi üzerinde durmak yerinde olacaktır. Gerçekten de memlûk sultanlarının hayvanlara ve kuşlara büyük ilgi duydukları, çeşitli eğlence ve sporları bu hayvanlar aracılığıyla icra ettikleri kaynaklarda sık sık zikredilen ayrıntılar olmuştur.

Memlûk sultanlarının hayvan ve kuşlara duydukları büyük ilginin sebebini çoğunluğu Kafkasya kökenli olan bu sultanların daha önce bulundukları coğrafyada

²⁵⁷ Çetin, *Memlûk Asırları*, 13, 14.

²⁵⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 4: 6.

²⁵⁹ Turan, *Vesikalar*, 27, 28, 29, 30.

²⁶⁰ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 134-135.

at eti yemelerine ve at sütünden yapılan bir çeşit içki olan kımız içmelerine dayandıran araştırmacılar vardır.²⁶¹

Dahası Orta Çağ Müslüman devletlerinde hayvan ve kuşlara duyulan ilginin bir tezahürü olan Hayvanat Bahçelerinin ortaya çıkışına dair girişimlerin halife, emîr veya ileri gelen devlet adamlarının avcılık ile iştigalleri ile ortaya çıktığı bilinmektedir. Cahiliye döneminden itibaren avcılık ile meşgul olan Araplar, avcılığı daha ziyade geçimlerini temin etme ve hayatlarını idame ettirmenin bir aracı veya savaşılar hazırlık amacıyla birer tatbikat olarak görmüşlerdir. Avcılıkta ok ve yay gibi silahlarla kaplan, ceylan veya kuş avladıklarına ve Arapların, Bizans, İranlılar ve Türkler ile karşılaştıktan sonra şahin, doğan, atmaca, çita, köpek ve tazı (kelâbzî) gibi hayvanları avcılıkta kullanmaya başladıklarına dair bilgiler bulunmaktadır.²⁶²

Bunların yanı sıra Memlûk Devleti'ne teşrif eden bazı önemli şahsiyetlerin beraberinde memlûk sultanlarına hediye olarak fil, gergedan, at ve çeşitli türde hayvan getirdikleri görülmektedir. Örneğin; Yemen Sahibi 711 (1311) senesinde en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'a hediye olarak küçük bir fil, iki pars (leopard) ve dört çita getirdi.²⁶³

Memlûk sultanları arasında, hayvanlara ve kuşlara en fazla ilgi gösteren ve onları en fazla temin eden sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed olarak bilinir. Onu birçok Memlûk sultanı takip etmiştir. Sultan el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un da at ve deve sahiplenmeyi sevdiği ve bu hayvanlara büyük ilgi duyduğu İbn Tağrıberdî'nin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Öldüğünde geride 7 bin at ve 15 bin deve bıraktığı bilinmektedir.²⁶⁴

Ancak memlûk sultanları, binek hayvanların yanı sıra yırtıcı kuşlar da sahiplenirlerdi. Özellikle çeşitli türden av kuşlarına büyük ilgi duyuyorlardı. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed kuş avcılığına düşkünlüğü ile bilinirdi ve yırtıcılardan doğan, şahin, sungur ve atmaca sahiplenmeye hevesli idi. Onun zamanında emîrlerin her biri en az onar sungura sahipti. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed öldüğünde geride yüz yirmi sungur bıraktı. Mısır'da daha önce bunun gibi bir miras bırakılmamıştı. el-

²⁶¹ Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 753.

²⁶² Ömer Tokuş, Ortaçağ Müslüman Devletlerinde Hayvanat Bahçeleri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXXVI / 1, 2021: 365.

²⁶³ El-Aynî, Bedreddîn, *İkdü'l-Cümân fî Târih-i Ehli'z-Zamân*, 72. Kısım, H. 711 havadisleri.

²⁶⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 12: 108.

Melikü'l-Mansûr Kalavun zamanından kalanlar bir sungur, birkaç doğan ve şahinle sınırlı idi.²⁶⁵

Memlûk sultanları aynı zamanda kümes hayvanlarına da ilgi duyuyorlardı. Sultan en-Nâsır Muhammed kaz yetiştiriciliğini başlatarak onlar için kümesler yaptırdı. Bu hayvanlara hizmet etmeleri için bir dizi görevli atadı.²⁶⁶

Kümes hayvanların yanı sıra posta güvercinleri de büyük ilgi görüyordu. İnsanlar, yazışmaları taşıyan bu güvercinleri sahiplenmek için rekabet ediyor, bu güvercinlerden bahsediyor ve fiyatını arttırıyorlardı. Öyle ki kuşların fiyatı yedi yüz ila bin dinara kadar ulaştı. Güvercinlere özel bir divan kuruldu ve güvercinlerin kayıtları tutuldu.²⁶⁷

Ayrıca haberleşme için kullanılan güvercinlere, “*hluk*” denilen aromatik kokular (misk) sürülürdü. Müjdeli haberleri ulaştırma geleneğinde, kuşlar ve onların taşıdığı kartlar bu madde ile veya başka kokularla silinirdi. Kötü haber taşıyan güvercinlerin kartları ise siyah renge bulanırdı.²⁶⁸

Emîrlar de hayvanlara ve kuşlara memlûk sultanlarından daha az ilgi duyuyor değillerdi. 742 (1341) yılında, Memlûk Devleti’nin önde gelen emîrlarından İbrahîm b. Saber’in, samanlığında bulunan doksan odada, yüz yirmi inek, yüz koç, iki takım ceylan avlamaya mahsus tazı ve doğan ile birçok yırtıcı kuşu vardı.²⁶⁹

Tüm bu bahsedilenler memlûk sultanlarının ve emîrlarının hayvanlara ve kuşlara ne kadar önem verdiklerini açıklığa kavuşturmaktadır. Sultanların hayvanlara duyduğu büyük ilgi pek tabii mimarilerine de yansımıştır. Ömerî, sultanın bulunduğu yerlerde çeşitli türde büyükbaş ve küçükbaş hayvan ile kuşların olduğu büyük bahçelerin, ayrıca emîrlar ve eşleri, memlûkları, dîvânlar, taşthâne, ferrâshâne, mutfak, şaraphâne²⁷⁰ ve tavâşîler²⁷¹ için de bahçelerin yer aldığına işaret etmektedir.²⁷²

²⁶⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2 (2): 530, 531.

²⁶⁶ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2 (2): 531.

²⁶⁷ Tefîk, *el-Hayvân ve 't-Tayr*, 756.

²⁶⁸ Tefîk, *el-Hayvân ve 't-Tayr*, 783, 784.

²⁶⁹ Tefîk, *el-Hayvân ve 't-Tayr*, 757.

²⁷⁰ Sultana özel çeşitli içeceklerin muhafaza edildiği odadır. Bu oda rüzbaşı rütbesindeki hasseki emîrlarından birinin denetiminde olurdu. Onun emrinde, servis işiyle görevli gılmanlar bulunurdu. Bu gılmanlara şarabdâr denirdi. *Parlayan Yıldızlar*, 591.

²⁷¹ Tavâşîler huddâm taifesi içinde satın alınıp akabinde muhtelif görevlerde kullanılıyorlardı. Satın alınan memlûk, tibakta tavâşîlere teslim edilirdi. Tibakta eğitim gören memlûklarla olan ilişkileri

Bazı sultanlar süs kuşlarının güzelliğinin ve büyüleyici görüntüsünün tadını çıkarmak için bostanlar yaptırmışlardır. Şehir meydanlarında inşâ ettirdikleri ve içlerinde envai çeşit süs hayvanlarının ve çeşitli kuş türlerinin kafesler içinde ağaçlara asıldığı bahçe ve bostanların varlığına tesadüf edilmektedir.

Örneğin; meydan imarında öne çıkmış bir sultan olan el-Melikü'l-Eşref Kansu Gavri, Cemâziyelâhir 914'te (Ekim 1508) Nil Nehri'nden, *Tahtü'l-Kal'a Meydanı*'na açtırdığı sulama kanalı planını tamamladı ve mızrak oyunları gerçekleştirecek memlûklar için üç sarnıç inşâ ettirdi. Meydanda imar ettiği bostanın ortasına 40 metre karelik bir havuz yaptırdı. Bu havuz her sabah Nil suyuyla dolduruluyor ve arta kalan su ile bostanlar sulanıyordu. 915 (1509) senesinde sultanın meydana diktiği ağaçlar olgunlaştı. Bu alanda sultanın üzerine oturduğu kadife kaplı büyük bir kürsüsü bulunuyordu ve yasemin dallarıyla gölgeleniyordu. Etrafında ise ellerinde ağaca asmak için kafes taşıyan memlûkları bulunuyordu. Bu kafeslerde bülbül, halkalı güvercin, baykuş, şahin ve doğan gibi envai çeşit kuş vardı. Ağaçların arasından Habeş tavukları, süslü ördekler ve muhtelif kuş türleri çıkıyordu. Her gün Nil suyuyla doldurulan gölete, geceleri su kanallarından su taşınır ve gün boyunca cemaat, günlerinin çoğunu orada bir sedirde oturarak geçirirlerdi. Hiçbir emîr seçilmediği sürece oraya giremezdi. Sultandan emîrlere ihsanlar oraya gelirdi. Hatta bu bostanın yeryüzünde bir cennet haline geldiğinden bahsedilirdi.²⁷³

Yalnızca bahçe ve bostanlarda değil, bilhassa kamuya açık başka yerlerde de kuşlara özel yerler yapıldığını görülmektedir. Örneğin; 698 (1299) yılında el-Melikü'l-Mansûr Hüsameddîn Lâçin, Ibn Tolun Câmiî'ni yenilerken²⁷⁴, horozların müezzînleri seher vakti uyandıracağını varsayarak bu câminin çatısına, horozlar için

münasebetiyle fevkalade ehemmiyetli yerleri vardı. Bunlar memlûkun düzeninden sorumlu idiler. Sultanın özel muhafız ekipleri idi. Hâsekiyye içinde hizmet verir, lalalık görevini de icra ederlerdi. Başlarındaki kişiye *zimâm ed-dûr* / *zimâmîyye*, *zimâm* deniliyordu. Bu kişi *tablhâne emîr* rütbesinde idi. Ayrıca Memlûklar zamanında hadımlara da tavâşi adı verilirdi. Çetin, *Askerî Teşkilât*, 80. Çetin, *Memlûk Asırları*, 116; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 80.

²⁷² el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 79-80.

²⁷³ eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire*, 14, 15, 16, 17.

²⁷⁴ Lâçin'in saltanatı sırasında yapılan en önemli işlerden biri Ahmet Ibn Tolun Camii'nin yenilenerek bu camiye pek çok vakıf tahsis edilmesidir. Sultan Lâçin'in bu camiye ayrı bir ihtimam göstermesinin nedeni Eşref Halil'in katlinden sonraki buhranlı süreçte bu camide saklanarak hayatta kalmış olmasıydı. Söz konusu tamiratın 697 yılında yapıldığı bilgisi mevcuttur. Yiğit, Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat, 48. Ahmet Sağlam, Hüsameddin Lâçin ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299) Memlûklar'da Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü ve Akâmeti, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII (1), 2017, 163.

özel bir bölme yaptırdı. Bu uygulamayı vakıf kitabına dâhil etse de daha sonra insanların ona gülmemesi için bunu iptal etti.²⁷⁵

Memlûk sultanlarının hayvan ve kuş yetiştirmeye olan ilgileri göz önünde bulundurulduğunda, sultanların evlerinde, ahırlarında, avlu ve benzeri mekânlarda hayvanlar için özel yerler inşâ etmeleri pek tabiidir. Söz konusu mekânlar hayvanların ve kuşların yeme, içme ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayacak yerler olmuştur. Burada görevli hizmetliler bu yerlerin gerekli temizliğini ve havalandırmasını sağlıyor; hayvanların ve kuşların yeme içme ihtiyacını karşılıyor ve onlar için gerekli yemleri temin ediyorlardı. Memlûk sultanları hayvan ve kuş yetiştirmek için ayrılmış özel yerler inşâ ettiler ve bu yerleri denetleyen birebir hayvanlarla ilgilenen çok sayıda görevli memuru devlet kadrolarına yerleştirdiler.²⁷⁶ İşte bu yönde avcılıkta önemli bir yer tutan binek hayvan ahırlarına verdikleri nizamla değinmek gereklidir.

3.1. İstablü's-Sultânî (Saltanat Ahırları):

Memlûk sultanlarının binek hayvanlara duyduğu ilgi, at ahırına verdikleri nizamdam ve ihtimamdan anlaşılmaktadır. Kal'atü'l-Cebel'de, hayvanlar için ayırdıkları yerler arasında ahırlar, avlular, meskenler ve benzeri mekânlar vardı ve bu yerlerin ayrıca çok sayıda hizmetlisi bulunurdu. Bu mekânların ön cephesinde, çatılı, iyi havalandırılan ve sultanın atlarıyla dolu oldukça geniş yapılar olan saltanat ahırları (*Istablü's-Sultânî*) bulunuyordu ve yeri kale surlarının girişinde idi. Avlusunda, gerektiğinde açılıp kapanabilen bir kapısı vardı ve ona bakan aydınlık bir oturma alanı bulunuyordu.²⁷⁷ Saltanat ahırları için *Nâzırü'l İstablü's-Sultânî* isimli özel bir nezaret kuruldu ve bu nezaret ahırların gelirleriyle, geçim kaynağıyla, çalışanlarının geçimleriyle; hayvanlar için neyin satın alınacağı yahut onlardan hangilerinin satılacağı ile ilgili pek çok konuyla birebir ilgilenirdi.²⁷⁸

Sultanın has ahırlarını ifade eden *Istablü's-Sultânî*'nin bünyesinde çoğunlukla binek hayvanları bulunurdu.²⁷⁹ Sultan ahırları kale surlarının girişinde yer alırdı.

²⁷⁵ Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 784.

²⁷⁶ Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 761.

²⁷⁷ İbn Şâhin: *Zubdetü Keşf*, 125.

²⁷⁸ Bu nezareti ilk kez kullanan sultanın el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun olduğu kaynaklarda yer edinmiştir. Kalkaşendî: *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 32; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 61.

²⁷⁹ Abdülkadir Özcan, "İstabl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 203.

Bugünkü konumu, Kâhire’de Selahaddîn Meydanı’nın batısında Bâbü’l-Azab’ın girişinin sağında kalır. Ahırın genişliği Ahmed Kethüda el-Azab Câmi’sinden, Mısır Arkeolojik Eserler İdaresi’nin sonuna kadar uzanırdı.²⁸⁰ *Istablü’s-Sultânî*’nin geniş avluları vardı ve bu avluya bakan geniş ve ferah bir oturma alanı bulunurdu. *Istablü’s-Sultânî* yedi bölüme ayrılırdı.²⁸¹ Bunlar:

- Istablü’l-Has: Bu ahırlarda resmî törenlerde kullanılan sultanın özel atları vardı.
- Istablü’l-Hucûre: Bu ahırlarda askeri talim ve çevgan oyunları için kullanılan özel atlar bulunurdu.
- Istablü’l-Cûk: Bu ahırlarda sultana tabii olan memlûkların atları bulunurdu.
- Istablü’l-Bîmâristan²⁸²: Bu ahırlarda zayıf atlar bulunurdu.
- Istablü’l-Cuşâr: Bu ahırlarda vakti dolmuş yaşlı atlar bulunurdu.
- Istablü’l-Berîd²⁸³ : Bu ahırlarda haberci atlar bulunurdu. Atlar aracılığıyla haberleşmeye mahsus özel atlara sahip olan ilk sultanın, ez-Zâhir Baybars olduğu bilinir.²⁸⁴

²⁸⁰ eş-Şeştâvî, *Meyâdinü’l-Kâhire*, 12.

²⁸¹ İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 125.

²⁸² Bîmâristan, Bîmâr (hasta) kelimesinden, yer adı yapmakta kullanılan -istân ekiyle türetilmiş Farsça bir kelimedir. İslâm dünyasında klasik hastanelerin genel adıdır. Kısaca hastane mahiyetindeki yapılardır. Arslan Terzioğlu, “Bîmâristan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 163-178.

²⁸³ Berîd: İslam devletleri içinde ilk defa düzenli haberleşme teşkilâtını kurmuş olduğu kabul edilen Muâviye’nin (H. 41-60/M. 661-680) bu teşkilâtı kurduğu sırada Şâm’da ve fetihlerin devam ettiği Mısır’da Bizans’ın posta teşkilâtı olduğu bilinmektedir. Bu nedenle bu kelimenin aslı hakkında değişik görüşler vardır. Latince “posta hayvanı” mânasındaki *veredustan* geldiğini iddia edenler bulunduğu gibi Arapça olduğunu veya Farsça “kesik kuyruklu” anlamına gelen *berîde-dümden* alındığını söyleyenler de vardır. Nitekim İranlılar diğer hayvanlardan kolayca ayırt edebilmek için posta hizmetindeki hayvanların kuyruklarını keserlerdi. *Berîd* kelimesi “süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, postaya verilen yazılar, dosyalar, resmi işlerle ilgili posta” gibi çeşitli mânalarda kullanılmıştır. Selçuklular’da kuruluş devrinde Sultan Alparslan’ın bu teşkilâtın kaldırıldığı ancak diğer sultanlar döneminde casusların kullanıldığı bilinmektedir. Zengiler ve Eyyûbiler devrinde ise bu teşkilâtı ıslaha çalışmışlar ve posta işlerinde daha çok deve kullanmışlardır. Selâhaddîn Eyyûbî haberleşmede güvercin ve gemilerden de faydalanırdı. Memlûklar döneminde ise Haçlı seferleri dolayısıyla bozulmuş olan berîd teşkilâtı ez-Zâhir Baybars döneminde canlandırıldığı gibi yollar ve köprüler de inşa ettirilmiştir. Hatta küçük kale biçiminde kervansaraylar yaptırılmıştır. Böylece hem askeri hem de idarî ve iktisadî bir emniyet zinciri oluşturulmuştur. Bu emniyet zinciri Dımaşk-Haleb, Dımaşk-Rahbe, Haleb-Ayaz, Dımaşk-Trablusşam, Dımaşk-Safed, Dımaşk-Kerek ve Dımaşk-Beyrut güzergâhları üzerinde uzanmaktaydı. Bu teşkilâtın ez-Zâhir Baybars’ın askerî ve siyasî başarılarında büyük rolü olmuştur. Onun kurduğu berîd teşkilâtı, ülkenin dört bir yanından haftada iki kere Kâhire’ye haber ulaştırıyordu. İbrahim Harekât, “Berîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 498, 499. Nesimi Yazıcı, Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Mülâhazalar, Ankara Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX, 1987, 78-80. Yiğit, *Memlûkler*, 56.

- Katır, koyun, fil ve diğer hayvanların bulunduğu ahırlar.²⁸⁵

Sultan en-Nâsır Muhammed vefatından sonra geride *Istablü'l-Cuşâr*'da üç bin at, *Istablü's-Sultânî*'de dört bin sekiz yüz at; *Istablü'l-Hucûre*'de beş bin akâdiş²⁸⁶ ve deve bıraktı.²⁸⁷

Ahırların denetimi *emîr-i âhur* olarak isimlendirilen emîrliğin kontrolü altındaydı.²⁸⁸ Emîr-i ahur'un vazifesi savaşta ve barışta sultanların nezdinde çok kıymetliydi.²⁸⁹ Onun tam olarak görevi sultanın ya da emîrlerin ahırlarında bulunan atların, develerin ve diğer hayvanların denetimini sağlamaktı ve ahırda ikamet ederdi. Emîr-i ahur rütbesi genellikle *emîru-mie (ümerâ el-mi'in mukaddem ulûf / emîr mie mukaddem elf / takdimet elf)*²⁹⁰ idi.²⁹¹ Emri altında üç talhanat emîri bulunurdu.²⁹² Bunlar dışında emri altında bulunan çok sayıda görevli vardı. Onların her biri sultanlığın ahırlarında hizmet ederdi.²⁹³ el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın emîr-i ahurun vazifesinde düzenleme yaptığı,²⁹⁴ el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un ise bu emîrin rütbesini yükselttiği bilinmektedir.²⁹⁵

Ahırlarda atların ismini ve eşyalarını, ahıra geliş tarihlerini, sahibinin ismini, atın ücretini, seyisi hakkındaki bilgileri ve atın indirildiği hücreyi kaydetme vazifesini ise *ahır kâtibi* yapardı. Memlûk Devleti'nde bazı ahır kâtipleri yüksek mevkilere ulaştı. Örneğin; en-Nâsır Muhammed b. Kalavun ordu nakibinin önerisi üzerine İbn Zanbur adında bir genci beğenerek ahır katibliğine getirdi. en-Nâsır

²⁸⁴ Sultan Baybars, saltanatının ilk yılında (1261) Haçlılarla yapılan harpler esnasında, bilhassa Suriye'de, hemen tamamıyla bozulmuş olan berîd teşkilâtını tanzim etmiştir.

²⁸⁵ İbn Şâhin, *Zubdetü Keşf*, 125; Abdülazîz, *el-Hayl*, 103; Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 758.

²⁸⁶ Akadiş; safkan olmayan melez attır, araba taşımak ya da çekmek için kullanılır.

²⁸⁷ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 9: 170.

²⁸⁸ İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 124.

²⁸⁹ Abdülazîz, *el-Hayl*, 127.

²⁹⁰ *Emîru-mie, ümerâ el-mi'in mukaddem ulûf, emîr mie mukaddem elf, takdimet elf*: bunlar Memlûk Devletinde erbâbü's-suyûf'un en yüksek rütbeli emîrleri idiler. Bu emîrlerin hizmetinde 100 memlûk bulunurdu. Bunların sayısının 30 veya 40 olduğu bildirilmektedir. Savaş zamanında, ecnâdü'l-halka (tımarlı askerler)dan bin kişilik bir kuvvete komuta ederlerdi. Bu sebeple onlara "*emîru-miemukaddemu elf*" şeklinde iki unvan birden verilirdi. Çetin, *Askerî Teşkilât*, 145-146; Yiğit, *Memlûkler*, 210.

²⁹¹ Abdülazîz, *el-Hayl*, 120, 127.

²⁹² Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 762.

²⁹³ İbn Şâhin: *Zubdetü Keşf*, 126.

²⁹⁴ Abdülazîz, *el-Hayl*, 122.

²⁹⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2 (2): 516.

Muhammed'in vefatına kadar hizmetinde bulunan Ibn Zanbur ahırlardan büyük bir güç elde etti.²⁹⁶

Istablü's-sultânî'nin, *beytü'l-rikâp* da denilen *er-rikâphâne* olarak bilinen özel bir idaresi vardı. Bu idare, birçok at ve diğer binek hayvanların eyerlerini, başlıklarını, dizginlerini ve yem torbası gibi benzeri önemli eşyaları içerirdi. Ayrıca üzeri saf altın ve gümüş ile kaplı eyerler, altından yapılmış, çiçek işlemeli süslü oturaklar da bu idaredeydi. Bu eşyalar üç bine yakın atı kâmil şekilde donatmaya yetecek kadar çoktu. Ayrıca ipek ve yünden yapılmış önlükler ve sadece büyük sultanların elde edebileceği hayrete düşüren diğer değerli eşyalar da bu idarede yer alırdı. Bu idarenin, ürünlerini teslim alan *mihtarü'l-rikâphâne* adında bir mihtar bulunurdu ve onun elinin altında ona yardım eden görevliler vardı. Bu görevliler ise rikapdâr,²⁹⁷ sancakdâr, mahmuzdâr ve gulamlardı.²⁹⁸

Binek hayvanları meralarda otlatmak üzere bulundukları ahırdan alan görevliler ise *cuşârîyye* adını almışlardır. Memlûk sultanları atlarını incelediği zaman, eğer bir kısrağı yaralı yahut yaşlı bulursa onu *cuşâr*'a gönderir ve *cuşâra* iniş tarihinin belirlenmesini emrederlerdi.²⁹⁹

Evcâkîyye veya *evşâkîyye* olarak bilinen görevliler ise sultanın atlarının hizmetinde bulunuyorlardı. Sultan ahırlarında onlar için özel bir yer vardı ve bu *istablü's-hucûre* idi.³⁰⁰ Bu ahır, daha önce de belirtildiği gibi çevgan oyunları ve farklı spor aktivitelerinin yapıldığı özel bir yerdi.

Atlar ve diğer binek hayvanlar hakkındaki mevzuların görüşüldüğü görevliler ise *serahur* idi. Bu unvanın ilk kelimesini Farslar büyük anlamına gelen *sera* şeklinde kullanırken; ikinci kelime olan *hur* yem anlamında kullanılmıştır ve bu isim büyük yem anlamına gelmektedir. Bu kelimeyle kastedilen şey hayvanları besleyen kıdemli grup olmalarından kaynaklanmaktadır ve onlara *serahur* adı verilmiştir.³⁰¹

Binek hayvan seyisi denilen *Suvas* adlı görevliler ise *Ustavât* (Ustalar) denilen grupları yetiştirirdi ve onları eğitme kurallarını ve yetiştireceği kişileri

²⁹⁶ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2 (3), 881.

²⁹⁷ At koşumlarının muhafaza edildiği bölümde çalışanlardır. Ibn Tagrıberdi, *Parlayan Yıldızlar*, 590.

²⁹⁸ Tefîk, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 764.

²⁹⁹ Tefîk, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 762.

³⁰⁰ Tefîk, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 762.

³⁰¹ Tefîk, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 762-763.

eğitme usulleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekirdi.³⁰² *Suvasların* her yirmi görevlisi, gulamlarla bir çavuşa bağlıydı. Onlar eyer dolaplarını koruyarak gerekli eşyaları donatırdı. Her üç binek hayvanın bir seyisi ve onlardan her birinin çalışma ücreti vardı.³⁰³

Ustavât (Ustalar) ise *Suvas* gruplarının arasından çıkardı. At idaresi ve kontrolü üzerine bilgi sahibi olmaları, atların hastalıklarını, ağrılarını anlamaları gerekirdi. Atlardan asil ile habis olanları ayırt edebilme bilgisine sahiptiler.³⁰⁴

Binek hayvanlar ağırlı bir yara alırsa veya hastalığa yakalanırlarsa onları *baytar* tedavi ederdi. Hayvanlara ne şekilde ilaç verecekleri konusunda bilgi ve tecrübeleri vardı.³⁰⁵

Hamezdâr adlı görevlilerin vazifesi, atın bacağındaki demir aletlerle ve belirli başlıklarla ilgilenmek ve de ahırda çalışan görevlilerin kıyafetini muhafaza etmektir.³⁰⁶ *Gulamlar* ise atlara hizmet ederlerdi.³⁰⁷

3.2. Avcılık Faaliyetleri İle İlişkili Müesseseler

Av etkinliklerinde hizmet veren kadroların görev tanımına uygun olarak dâhil oldukları müesseseler vardı. Bu müesseseler, içerdikleri alet ve edevatlar ile av seferlerinde ve çeşitli yolculuklarda kullanılmak üzere mücehhez idiler.

Şikârhâne: Kuşlarla alakalı bir müessese idi ve emîr-i şikâr bu müessese ile ilgilenirdi. Kuşlar ve yırtıcı hayvanlara ilişkin kullanılan aletlerin hepsi burada bulunurdu. Ayrıca buranın birçok denetimcisi vardı.³⁰⁸ Bunların yanı sıra üzerinde sultanın isminin yazıldığı altın nakışlı levhaların ayaklarına asıldığı *şikârhâne-i şerîf* kuşları da burada bulunurdu ve şikârhâne-i şerîf hizmetlileri, kuşları sultanlar için hazırlardı.³⁰⁹ Şikârhâne dîvânı belgeleri de burada bulunurdu. Havandâr, üstâddâr, ta'amdâr ve bazdâr grupları bu hâneye bağlı idi.³¹⁰ Bu hânenin dîvânı ise Dîvânü'l-

³⁰² Abdülaziz, *el-Hayl*, 122-123.

³⁰³ Tefîk, *el-Hayvân ve 't-Tayr*, 762-763.

³⁰⁴ Abdülaziz, *el-Hayl*, 122.

³⁰⁵ Tefîk, *el-Hayvân ve 't-Tayr*, 763.

³⁰⁶ Tefîk, *el-Hayvân ve 't-Tayr*, 766.

³⁰⁷ Abdülaziz, *el-Hayl*, 122.

³⁰⁸ İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 127.

³⁰⁹ İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 127.

³¹⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâfi Sînâ'âtî'l-İnşâ*, (Kâhire: Dârü'l Kitab el-Hidiviyye, bî el-Matbaatu'l-Emîriyye bî el-Kâhire, 1331/1913), 5: 461; İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 126.

Ahvâş'tı (*Nâzîru'l-Ahvâş es-Sultânî*). Şikârhâne ile ilgili her şeyi kontrol eden özel bir nâzırı vardı.³¹¹

Ferrâşhâne: Ferrâşhânenin bünyesinde çeşitli yatak, çadır, *harkâh*³¹², dîvân taht, keresteden kasır, seferlerde hayvan sırtında taşınan keresteden yapılmış hamamlar ve bu şekilde taşınabilir helalar ve buna benzer envai çeşit gereçlerin bulunduğu bilinmektedir. Bu hânenin denetlenmesini gerektirecek bol miktarda kıymetli eşyası vardı. Bu hânenin denetimcisi, seferlerde sultana hizmet edecek hassalara, memlûklara, sultanın çadırını kuracak görevlilere ve sultana yolculukta eşlik edecek önde gelen emîrlere nelerin tedârik edileceği hususunda bilgi sahibi idi. Hatta sultanın köpeklerine, kilâbzîlere ve cariyelere nelerin gerekli olacağını bilirdi.³¹³

Memlûklar avcılık, gezinti, savaş ve harekete geçtikleri diğer sefer etkinlikleri için kullanacakları en uygun çadırı yanlarına alırlardı. Ferrâşhâne görevlileri seferlere göre çadırların niteliklerini kontrol ederdi. Her etkinlik için alışlagelmiş, sefer ve seyahat çadırları vardı ve bunlar ferrâşhâne görevlilerinden teslim alınırđı. Seferden döndüklerinde ise bu malzemeler görevli kişilere teslim edilirdi. Bu müessesenin görevlileri yeni yapılan çadırları ve diğer ferrâşhâne aletlerini de kontrol ederlerdi. Malzemelerin kumaşını, ipini, derisini, su geçirgenliğini veya kerestesini incelerlerdi. Böylece ürünün maliyetini bilir ve ücretini niteliklerine göre tayin ederlerdi.³¹⁴

Ferrâşhânenin bir mihtârı³¹⁵ vardı ve elinin altında seferlerde ferrâş görevlileriyle birlikte hizmet veren gulâmlar bulunurdu.³¹⁶ Mihtârlar en yetenekli gulâmlardı, çadır kurma ustalığına sahiptiler. İçlerinden herhangi biri büyük bir

³¹¹ İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 115.

³¹² Farsça bir kelime olan *harkâh* (çoğulu: *harkâvat*) özel heyetler için kurulan büyük çadırlar veya ahşaptan yapılan büyük evlerdir. Etrafı çuha veya benzeri kumaşlarla çevrilirdi. Soğuk havalarda çıkılan yolculuk ve seferlerde kullanılırdı. Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 2: 138; Duhman, *Mu'cemu'l-Elfaz*, 67.

³¹³ Şihâbüddîn Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, (Kâhire: Matbaatü'l Dârü'l-kütübi'l-Mısır, 1350/1931), 8: 226.

³¹⁴ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 11.

³¹⁵ Mihtar: Gulâmların en kıdemlileri için kullanılan bir lakaptır. Keleş, *Memlûkler Döneminde İdarî Yapı*, 5/ 590.

³¹⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 5: 470.

çadırı yardım almadan tek başına kurabilecek ve alaydaki ağır yükleri katırların sırtına bağlayabilecek beceriye sahipti.³¹⁷

Tablhâne: Bu müessese davul (tabl) ve vurmali çalgı gibi sesli çalgı aletlerini içerirdi. Bu müesseseyi, ilim emîri olarak bilinen *emîr aşerâ*³¹⁸ yönetirdi ve seferlerde asıl işi o üstlenirdi. Ayrıca bu hânenin *mihtârü't-tablhâne* olarak bilinen bir görevlisi vardı ve bu kişi muhtelif tablhâne aletlerini teslim alırdı. Elinin altında çalışan kişilere ise debendâr denirdi. Bu görevliler seferlerde davulları ve vurmali çalgıları kullanırdı.³¹⁹ Tablhâne emîrleri, emrinde kırk ila seksen arasında memlûk bulunan emirlerdi. Bazılarının komutasındaki memlûk sayısı yetmişe kadar çıkardı.³²⁰ Sayıları on ila yirmi dört arasında değişirdi ve ikinci dereceden emîrlerdendiler. Memlûk ordusunun bando takımı olarak da ifade edilen bu birliğin söz konusu sesli çalgıları asıl kullanma amacı savaş meydanında düşmanın yüreğine korku vermektir.³²¹

3.3. Av Seferi Görevlileri

Memlûk sultanları avcılık etkinliklerini tanzim etmek için pek çok hususi görevliyi devlette istihdam ettiler. Bu görevlilere *cevâmik* denilen düzenli maaşlar tahsis ettiler. Bu gruplar, sultan ile birlikte av seferlerine katılırlardı ve aralarında bazı görevliler yırtıcıların, av köpeklerinin ve diğer av hayvanlarının eğitiminden ve denetiminden mesuldüler. Av seferleri sırasında sultana eşlik eden ve av etkinliklerinde önemli vazifeleri bulunan hizmetlilerin görev tanımları ise şu şekildedir:

Emîr-i Şikâr: Bunlar yırtıcı av kuşlarıyla ve diğer tüm avcılık faaliyetleriyle birebir ilgilenen emîrlere verilen unvandır. İki kelimedden oluşur; ilki Arapçadır ve emîr anlamı taşır diğeri ise Farsça olup “*şikâr*” yani avcı anlamına gelir. Kısaca anlamı av emîridir.³²² Yırtıcı kuşlarla ilgilenen emîr-i şikârlar av alayında ellerinde doğan, sungur, şahin, kartal gibi yırtıcı kuşları taşırlardı. Bu emîrin görev kapsamında sultanlığın yırtıcı kuşları; av hayvanları, yaban hayvanlar, kuşlar ve

³¹⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 4: 11. Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, 174.

³¹⁸ Emîru aşerâ: (onlar emîri) onbaşı, emrinde 10 memlûk bulunan emîr. Emîrlerin yükselmeleri *emîr aşerâ* ile başlar, *tablhâne* rütbesiyle devam eder, *ümerâ mi'e* rütbesiyle emîr kariyerinin en yüksek rütbesine çıkardı. Yiğit, *Memlûkler*, 210. Çetin, *Askerî Teşkilât*, 145.

³¹⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 4: 13; Abdülazîz, *el-Hayl*, 101.

³²⁰ Yiğit, *Memlûkler*, 201.

³²¹ Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, 175-178.

³²² Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 5: 461.

diğer hayvan türleri bulunurdu. Emîr-i şikârın rütbesi onluk emîri; *emîr aşerâ* idi³²³ ve bunlar tablhâne emîrlerindendi.³²⁴ Bu emîrler fetih seferlerine de katılırlardı.³²⁵

Sultan ez-Zâhir Baybars el-Bundukdârî, birçok emîr grubunu organize edip onlara vazife tertip etti ve *emîr-i şikâr* vazifesine düzenleme getirdi.³²⁶ Selçuklularda da bu görev tanımına uygun emîr-i şikârlar vardı ve onlar da av merâsimlerini düzenleyen emîrler idi.³²⁷

Emîr-i şikârlar aynı zamanda kuşların uçurulmasından, eğitilmesinden ve avla ilgili olan tüm hayvan ve yırtıcı kuşların bakımından sorumlu görevlilerdi.³²⁸ Kuş eğitimi hakkında sahip oldukları bilgileriyle değer görürlerdi. Örneğin 680 (1281) yılında Emîr-i-Şikâr Şahâbeddîn Ahmed b. Velî, yırtıcı kuşları eğitmesi için Şâm'dan Mısır'a getirilmiştir.³²⁹

Kilâbzî: Bunlar sultanların ve önde gelen devlet adamlarının av köpeklerini yetiştiren görevliler idi. Av seferlerinde gözetleme, avlama ve takipte kalmaları için av köpeklerine kilâbzîler tarafından eğitim verilirdi.³³⁰ Kilâbzîler eğittikleri köpeklerle birlikte, sultanların ve emîrlerin av seferlerine iştirak ederlerdi. Ayrıca doğrudan ferrâşhâneye bağlıydılar ve seferler için kullanılacak çadırları belirlerlerdi.³³¹ Selçuklular'da ise av köpeklerini eğitme vazifesi *sekbâncı* denilen görevlilerin mesuliyetindeydi.³³²

Memlûk sultanları av köpeklerine özel ilgi duyuyorlardı ve av köpeklerini bilhassa Yemen'den temin ediyorlardı.³³³ Hatta sultanlar av köpekleri için özel bir *mat'am* yaptırdı ve kilâbzîler orada av köpeklerine hizmet ediyorlardı. Sultanlar zamanla kilâbzîlere ihsanları arttırdılar. Bilhassa en-Nâsır Muhammed döneminde ıktaları takriben bin dinara ulaşan kilâbzîler vardı. Av köpeklerinin ise tasmaları

³²³ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 22.

³²⁴ İbn Şâhin, *Zubdet Keşf*, 114.

³²⁵ Örneğin; Emîr-i Şikâr İzeddîn Mugan, Sultan el-Mansur Kalavun'un 29 Ocak 1289 günü Trablusşâm fethi için sefere katılmış ve saldırı anında şehit düşmüştü. Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 68.

³²⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, (Kâhire: Matbaatü'l Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1357/1938), 7: 183-184.

³²⁷ Mehmet Ali Hacıgökmen, *Türkiye Selçuklularında Avcılık*, (Konya: Kömen Yayınları, 2012), 36.

³²⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 22.

³²⁹ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 51.

³³⁰ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 56.

³³¹ En-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 8: 226.

³³² Hacıgökmen, *Türkiye Selçuklularında Avcılık*, 43.

³³³ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 5: 16.

altından yapılabilirdi. Aralarında tehlikeli bir hastalığın yayılmaması için av köpeklerinin bakım ve temizliğine de büyük önem verilirdi.³³⁴ Ayrıca memlûk sultanları daha ziyade sülûkkiyye cinsi köpekleri sahiplenirlerdi ve bu köpekler oldukça kıymetli olup sultan yahut emîrlere hediye olarak takdim edilirdi.³³⁵

Kilâbzî sayısı zamanla artarak birden fazla grup haline geldi. Örneğin en-Nâsır Muhammed döneminde seksen grup kilâbzî olduğu bilinmektedir.³³⁶ Kilâbzîler 721 (1321) yılında halk yığınlarının da onlara katılmasıyla fitne çıkararak Kâhire'nin yakılmasında büyük rol oynadılar. Nitekim Kâhire'de çıkan büyük bir yangın etrafa sıçrayarak birçok yeri küle çevirdi. Bu olaylar gerçekleştiğinde sultan ve emîrleri yırtıcı kuş avında idi. Olaylardan haberdar olan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun kilâbzîlerden birçoğunu tutukladı ve en ağır cezaları verdi.³³⁷ Nâzirü'l-Has³³⁸ Kerimüddîn Kebîr ve Emîr Begtemur es-Sakî³³⁹, sultanın *kilâbzî*yeleri affetmesini isteyene kadar birçoğunun eli kesildi ve bazıları asılarak idam edildi. Daha sonra kilâbzîleri affeden sultan onları hafriyatta çalıştırmak üzere el-Cîze'ye gönderdi.³⁴⁰

Bazdâr: Selçuklular'da da aynı isim ve aynı görev tanımına uygun hizmetlileri görebildiğimiz bazdârlar³⁴¹ avcılık için ellerinde yırtıcı kuşları taşıyan görevlilerdi.³⁴² Bir grup küçük çocuk, kuşları taşımak için onlara yardım ederdi. Bu birlik eski çağlardan beri meliklerin avcılıkta kullandığı önemli yırtıcılardan biri olan doğan (*baz*) ile ilişkilendirilir. Bazdârlar avcılık için hazırlanmış yırtıcı kuşları taşırlardı ve alayın ön saflarında yer alırlardı. Ellerinde taşıdıkları yırtıcı kuşlar ile her av alayında değer görürlerdi.³⁴³

³³⁴ Ahmed Abdullah Ahmed, *Kilâbzîyye fî Asrı'l Selâtîn el-Memâlik fî Mısır ve'l Bilâdü's-Şâm*, thk.: el-Câmietü'l-Mısriyye Lî el-Dirâsatü't-Tarihîyye, Dârü'l-Manzûma, 2018, 234.

³³⁵ Tülay Yürekli, "Memlûkler Döneminde Av Köpekleri ve Kilabzîler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, (2018): 242.

³³⁶ Ahmed, *Kilâbzîyye*, 228.

³³⁷ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 55.

³³⁸ Nâzirü'l-Has, sultanın özel mallarından sorumlu kişiydi. Duhman, *Mu'cemu'l-Elfaz*, 150.

³³⁹ Emîr Seyfeddîn Begtemur es-Sakî el-Muzafferî, Muzaffer Baybars'ın memlûklarındandı. El-Melikü'n-Nâsır Muhammed döneminde daha önce kimsenin ulaşamadığı özel ve yüce bir makama getirildi. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 501.

³⁴⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 9: 69, 70; Ahmed, *Kilâbzîyye*, 240-241; Yürekli, "Av Köpekleri ve Kilabzîler", 240.

³⁴¹ Hacıgökmen, *Türkiye Selçuklularında Avcılık*, 44.

³⁴² Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 5: 469.

³⁴³ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 5: 469; Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 767.

İbn Tağrıberdî'nin kayıtlarına göre sultan Mansûr Kalavun (678-689/1279-1290) devrinde bazdârlara büyük önem verildi. Sultan avlanmak için sefere çıktığında bazdârlar için özel bir alay daha bulunurdu ve ellerinde aksungur taşırlardı.³⁴⁴ Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed de bazdârlık müessesesine büyük ilgi duyuyor idi. Kayıtlara göre Sultan en-Nâsır öldüğünde 120 aksunguru vardı; onun döneminde, yıl içinde iktaları bin dinara kadar ulaşan bazdârlara tesadûf edilir.³⁴⁵

Bundukdâr: Bundukdâr iki Farsça kelimedden oluşur ve anlamı bunduk tutandır. Bunlar sultanın veya emîrlerin arkasından bunduk silahını ve malzemelerini taşıyan görevlilerdi.³⁴⁶

Mübâşirü'l-Hazinetü's-Sultânîyye: Bu görevliler sultan ava veya geziye yahut memlûklarını kontrole çıkmak için başkentten ayrıldığı zaman sultanın yanına alacağı hazine deposunu donatır ve gerektiği gibi hazırlardı.³⁴⁷

Nakîb-i Ceyş: Bu kişiler ordu nakîbi idi. Alaylara ve seferlere bekçi, koruma, emîr talep edildiğinde ordu nakîbi bu kişileri tedarik ederdi.³⁴⁸ Hâciblerin³⁴⁹ küçükleriyle aynı seviyedeydi,³⁵⁰ alayda ve seferde sandığı taşırdı.³⁵¹

Üstâddâr: Sultanın tüm mutfak, şaraphâne, yatak ve gulâmlarından sorumlu görevliler idi. Çaşnığîriyyeden de o sorumluydu.³⁵² Bu kişiler sultanın isteği üzerine seferlere ve gezilere katılırlardı ve bu seferlerde gulâmları komuta ederlerdi. Üç tablhâne bir *emîru-mie* olmak üzere dört kişiden mürekkep birlik idiler.³⁵³ Bu müessesenin Abbâsîler, Eyyûbîler, Hârizmşahlar ve Türkiye Selçukluları'nda da bulunduğu işaret edilmektedir.³⁵⁴

³⁴⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 9: 170; Makrîzî, *es-Sülûk*, 2 (2): 531.

³⁴⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2 (2): 530.

³⁴⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 5: 458-459.

³⁴⁷ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 8: 215.

³⁴⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 21-22.

³⁴⁹ Hâcib: Genelde emîrlerin ve askerlerin arasından seçilirlerdi. Bazen sadece nâib bazen de sultan tarafından atanırdı. Teşrifatçı görevi görür ve bazı zamanlar nâibin görevlerini de yerine getirirlerdi. el-Ömerî, *Mesâlikü'l'Ebsâr*, 57.

³⁵⁰ Tomar, *Memlûk Devletinde Askerî Kölelik Sistemi*, 106.

³⁵¹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l'Ebsâr*, 59.

³⁵² Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 20; el-Ömerî, *Mesâlikü'l'Ebsâr*, 58.

³⁵³ Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 20.

³⁵⁴ Fatih Yahya Ayaz, *Türk Memlûkleri Döneminde Saray Ağalığı, Üstâdârlık*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2008), 39-46; Tomar, *Memlûk Devletinde Askerî Kölelik Sistemi*, 103.

Harîsu't-Tayr: Görevleri avlanacak kuşların iniş yerlerini denetlemek ve kuşlar yerleşene kadar onları murakabe ve muhafaza etmekte. İnsanların kuşlara yaklaşmasını ve kuşlara müdahale etmesini engellerlerdi.³⁵⁵ Görevleri arasında sultanın daha rahat kuş avlayabilmesi için diğer kuşları istenilen mıntıkaya çekmek de vardı. Bunlar onluk emîrlerinden (*emîr aşerâ*) idi.³⁵⁶ Yırtıcı kuşlar için *bazdârlık* ve *havandârlık* idarelerini kurduğu gibi *harisû't-tayr* idaresini de Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun kurdu ve bu görevli kadrolara büyük önem verdi.³⁵⁷

Şeddü'l-Ahvâş: Sultanın kuşlarıyla ilgilenirlerdi. Bu görevliler ümerâdan olan kişilerdi. Emîr-i şikârın görev tanımına yakın olan vazifeleri vardı ancak yalnızca bir emîr bu vazifeyi üstlenirdi. Örneğin; Emîr Şerifeddîn b. Kumârî (ö.800/1397) hem *emîr-i şikâr* hem de *şeddü'l-ahvaş et-tayr es-sultâniyye* olarak görevlendirilmiş olup *emîr aşerâ* idi.³⁵⁸

Havandâr: Kelimenin aslı hayvandar'dır. Av severlerinde balıkçıl, turna ve benzeri kuşların avlanmasında hizmet verir ve onları yırtıcıların olduğu yere taşırlardı. Bu görevliler kuş türlerini özenle korudukları gibi fırlatmakta da mahirdiler.³⁵⁹

Ta'mdâr: Kuş beslemeyle ilgilendiklerinden dolayı bu unvanı almışlardır. Kuşların sevdiği tatları bilen bu görevlilerin aldığı lakap "*ta'm*" Arapça yem veya yemek anlamına gelmektedir; *dâr* ise Farsça'da sahip veya tutan anlamı taşımaktadır. Ta'mdâr, hayvan ve kuşlara özgü pazarlardan her kuşa mahsus yemi temin ederdi.³⁶⁰ Bu sınıf şikârhâne'ye tabii idi.³⁶¹

Debendâr: Bu görevlileravı ürkütüp harekete geçirmek için davula vuran kişilerdi. Bu görevlilerin nefesli çalgı çalan kişilere ve menfirlere emir verdiği ve onluk kuvvetlerinden (*emîr aşerâ*) oldukları bilinmektedir. Melikler, çıktıkları seferlerde onları da seferlere katılmaları için çağırırlardı.³⁶²

³⁵⁵ Tefik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 767.

³⁵⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 4: 22; Keleş, "Memlûkler Döneminde İdari Yapı", 5/ 591.

³⁵⁷ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 9: 170.

³⁵⁸ İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, (Kâhire: Matbaatü'l Dârü'l-kütübî'l Mısriyye, 1375/1956), 12: 166.

³⁵⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 5: 470.

³⁶⁰ Tefik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 767-768.

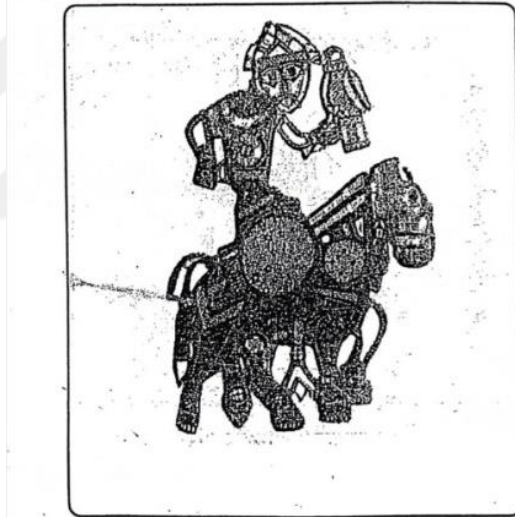
³⁶¹ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 55.

³⁶² İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 5: 35.

Menfir: Bu kişiler avı ürkütmek ve harekete geçirmek maksadıyla borazan üflerlerdi.³⁶³ Halka avı nizamının temel unsurlarından biri olarak kabul edilirdi. Avı ürkütmeleri şöyleydi: Menfir, ordunun veya avı ürküten kişilerin ön safında yer alırdı. Avcıların önünde duran bu kişi borazana üfleyerek avı ürkütme görevini üstlenirdi. el-Melikü’z-Zâhir Baybars bu av yöntemini Kara yöresi halkını bölgeden uzaklaştırarak yaptı.³⁶⁴

Kâşifu’t-Tayr: Bu görevliler kuşların durumunu gözetlerdi ve bu vazife, emîrsiz icra edilirdi.³⁶⁵

Fihâd: Bu görevliler çita anlamı taşıyan *fiḥâd* unvanını almışlardır. Unvanlarından da anlaşılacağı üzere fihâdlar çitalara avcılığı öğretirlerdi ve sultanla birlikte av seferlerine çıkarlardı.³⁶⁶ Özellikle tavşan avlamak için çita avcılığı yöntemi kullanılırdı.³⁶⁷ Örneğin; Sultan el-Eşref Halîl, Cemâziyelâhir 691’de (Mayıs/Haziran 1293) çıktığı av seferinde çitalarla birlikte avlandı.³⁶⁸

Şekil 3. Sol elinde doğan, sağ elinde davul tokmağı taşıyan, kolunda asılı davul ile ava çıkmış bir memlûk atlısı tasviri

Kaynak: Abdülaziz, *Riyazatü’s-Sayd*, 228

³⁶³ Abdülazîz, *Riyazatü’s-Sayd*, 56.

³⁶⁴ Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 507.

³⁶⁵ Abdülazîz, *Riyazatü’s-Sayd*, 56.

³⁶⁶ Abdülazîz, *Riyazatü’s-Sayd*, 56.

³⁶⁷ İbn Menglî, *Ünsü’l-Melâ*, 72.

³⁶⁸ Tefvik, *el-Hayvân ve’t-Tayr*, 779.

DÖRDÜNCÜ: MEMLÛK SULTANLARININ AV SEFERLERİ

Memlûk Devleti'nde, memlûk sultan ve emîrlerinin yılın belli dönemlerinde, kalabalık alaylarla birlikte iştirak ettikleri av seferlerine büyük önem verilirdi. 267 yıl boyunca Mısır, Şâm ve Hicaz gibi İslâm dünyasının önemli bölgelerinde aktif bir siyaset takip eden memlûk sultanları, ülke içinde ve dışında vuku bulan birtakım tehditlere rağmen av seferlerine çıkmayı ihmal etmediler. Avcılığa büyük ilgi duyan çoğu memlûk sultanı askerî talim, denetim veya teftiş gibi muhtelif gayelerle av seferlerine iştirak ettiler. Çalışmanın bu bölümü memlûk sultanlarının çıktığı av seferlerini içermektedir. Üç farklı dönem başlığı altında incelenen av seferleri, söz konusu dönemlerde saltanat süren sultanların çıktığı av seferlerinin mahiyetinin farklılık arz etmesi sebebiyle tasnifleme gereği duyulmuştur. Av seferleri esnasında önemli hadiselerin vuku bulduğu (idarî düzenlemeler, başkentteki siyasî teşebbüsler, kazalar ve suikastlar gibi) diğer av seferlerine beşinci bölümde temas edilecektir.

4.1. Bahrî³⁶⁹ Memlûk Sultanlarının Av Seferleri

Memlûk sultanlarının çıktığı av seferlerinin ilkinin kaynaklardan edinilen bilgilere göre el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddîn Kutuz (657-658/1259-1260) ile başlatılması doğru olacaktır. Sultan Kutuz'un avcılık ile ilgilendiği kaynaklarda yer edinmiştir. Birçok memlûk tarihçisinin aktardığı bilgilere göre Sultan Kutuz, Ayn-ı Câlût³⁷⁰ (1260) zaferinden sonra Dimaşk'tan Mısır'a döneceği sırada Sâlihîyye³⁷¹

³⁶⁹ *el-Memâlikü'l-Bahrîyye*: Eyyubî Sultanı Selahaddîn Eyyûbî'nin (567-589/1171-1193) küçük yeğenlerinden biri olan ve karmaşık bir süreçten sonra tahta çıkan el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un (637-647/1240-1249) saltanatının can alıcı önemi şudur ki Mısır'da bir hükümdâr ilk kez iktidarını dışarıdan satın alınmış ve ordusunun vurucu gücünü oluşturan Türk kölelere dayandırmaktadır. Sultan, iktidar için kardeşi Âdil ile girdiği uzun mücadele sırasında Türk kölelerin oluşturduğu birliklerin savaşta yeteneklerini ve sadakatlerini ölçebilmiştir. Kendisine yeni ve farklı bir asabiye arayan Necmeddîn Eyyûb er-Ravza adasında (cezire) kendisine bir saray yaptırıp *el-memâlik et-Türkîyye*, *el-Etrak el-Kıfçakîyye*, *el-Türk el-Kıfçak*'tan mürekkep memlûklarını buraya yerleştirmişti. Sultan, onlar için Nil üzerinde, Bahrü'n-Nil denilen bir kışla inşa ettirir Burada *el-memâlik el-Bahrîyye es-Sâlihîyye* / *el-memâlik en-Necmîyye* adını aldılar. Muharebede, öteki birlikler ikinci sıradayken, askerî seferler sırasında, geceleri sultanın çadırının çevresini Bahrîyye memlûkları sarmaktadır. Bahrî memlûkların sayıları, öncelikle Türk ve Hitaylar (Türk-Moğollar) arasından satın alınan genç insanlarla yıldan yıla büyüyerek bine yaklaşmıştır. Sultan Salih'in ölümünün ve Eyyûbîlerin son bulmasının ardından, efendiler onlardır ve kendi seçtikleri ilk sultanlarını "Şecarüddür"ü tahta çıkarmaya muvaffak olmuşlardır. André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu*, 22, 23; Ayaz, *Memlûkler*, 26; Çetin, *Askerî Teşkilât*, 52, 53; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 23; Kâzım Yaşar Koprıman, *Makaleler*, Yayına Hazırlayan: E. Semih Yalçın, Altan Çetin, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 447-449.

³⁷⁰ Ayn-ı Câlût Savaşı: Memlûk güçleri ile Moğollar arasında 25 Ramazan 658 (3 Eylül 1260) tarihinde gerçekleşen savaş, Filistin'de Nablus ile Beysân arasında yer alan küçük bir mevki olan

yakınlarında ava çıktı. Bu esnada avlamak istediği bir tavşanın peşinden gidince güzergâhtan saptı. Bunun üzerine daha önceden sultanı öldürme planı yapan ve bir grup emîr ile bu konuda anlaşılan Emîr Zahir Baybars el-Bundukdârî, sultanın avlanırken güzergâhtan sapmasını fırsat bilerek planını gerçekleştirdi ve 15 Zilkade 658 (22 Ekim 1260) tarihinde Cuma günü sultanı öldürdü.³⁷²

Bir başka görüşe göre Emîr Baybars, avcılığın Sultan Kutuz'un başlıca eğlencelerinden biri olduğunu biliyordu. Sultan Kutuz avlandığı sırada, Baybars yoldaşlarından birinin yanında getirmiş olduğu bir tavşanı sultana doğru saldı. Sultan Kutuz, peşinde Baybars ve memlûklarından birkaçı olduğu halde hayvanın peşine düştü. Uygun an geldiğinde Baybars kılıcını çekti ve sultana ilk darbeyi indirdi. Yoldaşları da devamını getirdi ve sultanı öldürdüler. Tahta kimin çıkacağı sorunu çabucak çözüldü.³⁷³

İktidara gelen el-Melikü'z-Zâhir Baybars el-Bundukdârî ise iktidar dönemi boyunca ülkenin hemen her yerinde gezinti ve avcılık gibi çeşitli faaliyetler için

Ayn-ı Câlût'ta meydana geldiği münasebetiyle bu isimle anılmaktadır. Hülâgû (654-663/1256-1265) komutasındaki Moğol orduları, 1258 yılında Bağdat'ı işgal edip Abbâsî halifeliğine son verdikten sonra yönünü Suriye bölgesine çevirdi ve Haleb ile Dimaşk'ı zaptetti. Moğollar'ın Haleb'i ele geçirmesi, burada gerçekleştirdikleri yağma ve katliamlar, ümerâ ve halktan çok sayıda müslümanın yaşadıkları şehirleri terk etmeleri gibi gelişmeler Dimaşk'ta yanından takip edilmekteydi. Suriye'deki şehirleri birer birer ele geçiren Hülâgû bu süreç içerisinde memlûk tahtına çıkan Kutuz'a elçiler göndererek onu tehdit etti. Bunun üzerine 6 ay sürecek savaş hazırlıklarını başlatan Sultan Kutuz, komutanlarını topladı, Müslümanları Moğollara karşı cihada çağırdı ve Baybars'ı öncü birliğin başında Gazze'ye sevketti. Hülâgû, Moğol büyük Hanı Mengü Kaan'ın ölümü üzerine Karakorum'a gitti ve ordularının başında Ketboğa'yı bıraktı. Sultan Kutuz ise Haçlılara elçi göndererek tarafsız kalmalarını ve Müslümanları arkadan vurmamalarını istedi. Anlaşmadan sonra da Ayn-ı-Câlût'a ulaştı. 25 Ramazan 658 (3 Eylül 1260) sabahı başlayan savaşta Moğollar, sayıca üstün Müslüman ordusuna yenildiler. Gösterdiği yararlıktan ötürü Baybars ile özdeşleştirilen bu savaş Sultan Kutuz'un, cesareti, akıl ve dirayetiyle kazanıldı ve bu iki büyük şahsiyet sayesinde Müslümanlar o güne kadar maruz kaldıkları en büyük tehditten kurtulmuş oldu. Dimeşk, halkını sevindiren Ayn-ı Câlût zaferi üzerine, işgalci Moğol kuvvetleri, 7 ay 10 gün ellerinde tuttıkları Dimeşk şehrini boşalttılar. Suriye bu zafer sayesinde Memlûk Devleti'ne bağlandı. Özeydî, Abdülkerim, "Ayn-ı-Câlût, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 275, 276; Ali Aktan, Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, 1991. Ayaz, *Memlûkler*, 32, 33, 34; Harun Yılmaz, Dimaşk'ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali (658/1260), *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 37: 92-93; Ramzan Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013), 22, 23, 24; Yiğit, *Memlûkler*, 32-39.

³⁷¹ el-Ömerî bu bölgeyi şöyle açıklamıştır: "*Kâsiyûn dağının* (Dimaşk'ın kuzeyinde yer alır) *eteğinde Sâlihiyye bulunmaktadır. Burası bir şehirdir. Dağın eteğinde yayılmış haldedir. Evleri, bahçeleri, okulları, dev binaları ve pazarları vardır. Yüksek yerlerinde ise kabirler vardır. Sâlihiyye'den tüm Şâm ve bahçeleri, meydanları, vadileri ve köyleri görünür.*" el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 107.

³⁷² Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Mustafa Ziyade, (Kâhire: Matbaatü'l Lecnetü't-te'lif ve't-terceme ve'n-neşr, 1376/1956), 1(1): 519-520. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 7: 83; Makdisî, *Türk Memlûklerinin Faziletleri*, 35. Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, 25-26; Yiğit, *Memlûkler*, 39.

³⁷³ Clot, *Kölelerin İmparatorluğu*, 30.

yolculuklara çıkar idi. Bir takım çalışmalarda da avcılığa en çok ilgi gösteren ve en çok av seferine çıkan sultanın el-Melikü’z-Zâhir Baybars el-Bundukdârî olduğu zikredilir.³⁷⁴

Sultan ez-Zâhir Baybars’ın, iktidar devrinde idarî ve sosyal düzeni yeniden tesis etmesinin akabinde Moğol ve Haçlıların devam eden tehditlerine rağmen³⁷⁵ sultanın ülke içinde çeşitli bölgelere çok sayıda gezi gerçekleştirdiğini bu satırlardan daha net anlıyoruz:

*“Bir bakarsın Hicaz’da, hac vazifesini yerine getiriyor
bir de bakarsın Şâm’da geziyor
Onu Haleb’te, Haleb işleriyle meşgul gördüğün anda
bir de bakarsın Mısır imarıyla uğraşıyor
Hac’da üzerinde abasıyla gördüğün bir anda
bir de bakarsın atlas elbisesiyle savaşa çıkıyor.”*³⁷⁶

Sultan ez-Zâhir Baybars’ın gezi ve av seferleri ile ülkenin hemen her yerinde hem denetim sağladığını hem de yerel yönetimlerle ve hatta halife ile iyi ilişkiler geliştirdiğini kaynaklardan yola çıkarak söyleyebiliriz.

Örneğin; 659 yılı Ramazan ayında (Eylül 1261) Cumartesi günü Birketü’l-Hac’a ava gittiğinde Abbâsî halifesi Mustansır Billâh (ö. 1261) da onunla birlikteydi ve daha sonra halifeyi Bağdat’a uğurlamak üzere Şâm’a kadar gitti.³⁷⁷

Sultan Baybars 661 (1263) yılı kış mevsiminde tekrar Şâm’a gittiğinde üç bin atlı ile Gazze’ye girene kadar yol boyunca birçok hayvan avladı. Gazze’ye vardığında Kerek nâibine ve beraberindeki birçok kişiye ihsanda bulundu.³⁷⁸

Sultanın İskenderiye’ye de av seferleri düzenlediği kaynaklarda yer edinmiştir. 6 Şevval 661 (13 Ağustos 1263) tarihinde İskenderiye’ye avlanmak üzere gittiğinde Teruca’ya girdi ve çok sayıda hayvan avladı.³⁷⁹ Hama sahibi el-Melikü’l-

³⁷⁴Tevfik, *el-Hayvân ve’t-Tayr*, 778; Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 479.

³⁷⁵ Sultan ez-Zâhir Baybars iktidara geldiğinde ülkesi dört civardan düşmanla kuşatılmış haldeydi. Kuzey’de Haçlı Ermeni Krallığı, Suriye sahillerinde Haçlı prenslikleri, Doğuda ise Büyük İlhanlı İmparatorluğu ez-Zâhir Baybars’ın ülkesi için büyük tehditlerden idi. Yiğit, *Memlûkler*, 44 - 50.

³⁷⁶ Baybars el-Mansûrî, *Tuhfetü’l Mulukiye*, 96-97.

³⁷⁷ Abdülazîz, *Riyazatü’s-Sayd*, 129, 130. Sultan ez-Zâhir Baybars’ın bu seferde asıl amacı Kâhire’de tesis ettiği Abbasi hilâfetini Bağdat’ta yeniden mevcut bırakmaktı. Yiğit, *Memlûkler*, 43.

³⁷⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1 (2): 480-481.

³⁷⁹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1 (2): 498.

Mansûr Muhammed (ö.682/1283) İskenderiye'ye geldiğinde Sultan ez-Zâhir Baybars, Abbâsiyye'ye kadar ona eşlik etti ve birlikte avlandılar.³⁸⁰

Sultan Baybars ülkenin hemen her yerinde avcılık yapardı. Makrîzî, Sultanın Şâm'da bulunduğu 666 (1267) yılında Antakya'dan Humus'a geçtiği sırada beraberindeki emîrlerle birlikte sürekli avlandığını kaydetmiştir.³⁸¹

el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın vefatından sonra iktidara gelen oğlu el-Melikü's-Sa'îd Berke'nin (676-678/1277-1280) de avcılıkta mahir olduğu görülmektedir. Babası ez-Zâhir Baybars'ın sağlığında onunla birlikte 21 Cemâziyelahir 673 (22 Aralık 1274) tarihinde Abbasiye'ye gittikleri av seferinde el-Melikü's-Sa'îd Berke bir kuş yakalamış ve atasına takdim etmiştir.³⁸²

Daha sonra yüz gün kadar tahtta kalan ve henüz yedi yaşında olan el-Melikü'l-Âdil Bedreddîn Sülemiş'in (Salamış) iktidar devrinde av seferlerine tesadüf edilmediği gibi Sülemiş'in ardından el-Melikü'l-Mansûr unvanıyla sultan ilan edilen Kalavun'un³⁸³ (678-689/1279-1290) da av seferi kayıtlarına ulaşılammıştır.

Ancak Kalavun'un vefatının ardından tahta çıkan oğlu el-Melikü'l-Eşref Halîl b. Kalavun'un (689-693/1290-1293) av etkinliklerine ilgi duyduğu ve av seferlerine iştirak ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin; Sultan el-Eşref Halîl, Rebiülevvel ayı 691'de (Mart 1292) Fırat nehrinin batı kıyısında sarp bir yerde bulunan Rum Kalesi'nin fethi (28 Haziran 1292) için Kâhire'den Şâm'a geçti ve oradan 5 Mayıs günü Hama'ya kadar ilerledi. Hama'da şehrin sahibi el-Melikü'l-Muzaffer tarafından ağırlandı. Birkaç gün bu şehirde dinlendi. Daha sonra Haleb'e doğru hareket etti. Yolda çok sayıda ceylan ve zebra avladı.³⁸⁴ Sultan el-Eşref Halîl bu av seferinde çitalarla birlikte avlanmıştı.³⁸⁵

Sultan Nisan 1293'te Hama Sahibi el-Melikü'l-Muzaffer ve amcası el-Melikü'l-Afdal'ı Kâhire'ye çağırdı ve onlarla birlikte hecin devesiyle Kerek'e gitti. Akabinde sultan misafirleriyle Kerek'ten Dimaşk'a geçti. Kır yolunda avlanarak Hıms'ın doğusuna kadar ilerledi.³⁸⁶

³⁸⁰ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 132.

³⁸¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1(2): 570.

³⁸² Müellifi mechul, *Baypars Tarihi II*, 48.

³⁸³ Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 14-21.

³⁸⁴ Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 89.

³⁸⁵ Tefîk, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 779.

³⁸⁶ Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 91, 92

el-Melikü'l-Eşref Halîl, sultan olduktan sonra babasının nüfuzlu emîrlerini ve önemli devlet adamlarını arka plana itmiş birçoğunu tasfiye etmişti. Daha önce hapsettiği Hüsameddîn Lâçin'i saltanat nâibi Baydara'nın şefaatiyle hapisten çıkardı. Sultan 3 Muharrem 693 (4 Aralık 1293) tarihinde Nil'in batısına geçip el-Cîze taraflarına avlanmak üzere gitti. İskenderiye, Hammamat tarafına yöneldi. Beraberinde Vezir Şemseddîn b. es-Sel'us vardı. Sultan ona hayvan kürkünden aba hediye etmiş ve Tarranah'ta birçok hayvan avlamıştı.³⁸⁷ Ancak, üç yıl iki ay kadar iktidarda kaldıktan sonra çıktığı bu av seferinde babası Sultan Kalavun'un üstadârı Bedreddîn Baydarâ ve Şâm Nâibi Hüsâmeddîn Lâçin tarafından avda öldürülmüştür.³⁸⁸

Sultan el-Melikü'l-Eşref Halîl'in öldürülmesinin hemen ardından Bedreddîn Baydarâ, el-Melikü'l-Kâhir unvanıyla sultan ilan edilse de bir kısım ümera ve el-Eşref Halîl'in memlûkları, Baydarâ'yı öldürüp Mansûr Seyfeddîn Kalavun'un küçük yaştaki oğlu Nâsırüddîn Muhammed'i, el-Melikü'n-Nâsır unvanıyla tahta çıkardı. Saltanata getirilmesinde en büyük rolü oynayan kişi Nâibü's-Saltana Zeynüddîn Ketboğa idi. Ancak sultanın yaşının küçük olması sebebiyle ümeranın da desteğini alarak saltanata geçti ve en-Nâsır Muhammed iktidardan uzaklaştırıldı.³⁸⁹

Fasılalarla üç dönem iktidara gelen en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un av seferlerine değinmeden önce onun saltanat azlinde müsebbib olan ve saltanata geçmekte muvaffak olan Zeynüddîn Ketboğa³⁹⁰ ve hûşdâşî Hüsâmeddîn Lâçin'in³⁹¹ av seferleri üzerinde durmak gerekmektedir.

³⁸⁷ Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Mustafa Ziyade, (Kâhire: Matbaatü'l Lecnetü't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1939), 1(3): 788, 789. Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 93, 94.

³⁸⁸ Makdîsî, *Türk Memlûklerinin Faziletleri*, 43; Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 93, 94; Sağlam, *Hüsameddin Lâçin ve Saltanat Dönemi*, 163.

³⁸⁹ Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 94, 95; Ahmet Sağlam, *Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddîn Ketboğa ve Saltanat Dönemi (694-696/1294-1296)*, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2015, II(2), 62-65; Ayaz, *Memlûkler*, 38, 39; Yiğit, *Memlûkler*, 66-67.

³⁹⁰ Ketboğa, İlhanlı hükümdarı Hülâgû'nun ordusunda genç bir asker iken, Ayn-ı Câlût veya Birinci Humus Savaşı'nda memlûk askerleri tarafından esir alınmıştır. Ketboğa, Emîr Baydara ile Kâhire'ye getirilmiş ve Sultan Baybars'ın yakın arakadaşı Mansûr Kalavun tarafından satın alınıp tibâk eğitimini tamamladıktan sonra azat edilip Kalavun'un memlûkları arasına katılabilmişti. Kısa sürede Kalavun'un gözde memlûkları arasına giren Ketboğa, zamanla onlar emîrliği, tablhâne emîrliği ve binler emîrliğine kadar yükselmiştir. Sultan Eşref Halîl'in katli sonrası Sultan Nâsır Muhammed'in kısa süren birinci saltanatı döneminde nâibü's-saltanalığı deruhte etmiş, daha sonra da şartlar el verdiğinde sultan olmuştur. Sağlam, *Zeyneddin Ketboğa ve Saltanat Dönemi*, 55.

³⁹¹ Zeyneddîn Ketboğa hûşdâşî Lâçin'i nâibü's-saltana olarak atamıştır. Ketboğa'yı sultan olmaya teşvik etmiş ve devletin ikinci adamı olma payesi ile ödüllendirilmiştir. Saltanat nâibliği makamı

İki yıl 17 gün tahtta kalan Moğol asıllı Sultan el-Melikü'l-Âdil Zeynüddîn Ketboğa'nın³⁹² (694-696/1294-1296) avcılık ile iştiğal olduğu bilinmektedir. Henüz sultan değil iken, Eşref Halîl'in katlinden sonra Baydara ve arkadaşlarını takibe çıkan Rükneddin Baybars el-Çaşnigir'in başını çektiği bir grup emîre katılacağı sırada avdaydı ve avını yarıda bırakıp onlara katıldı.³⁹³

Saltanat nâibi iken ise 694 yılı Zilhicce ayında (Ekim 1294) Şâm'da bulunma fırsatından yararlanarak günlerce Beriyye'de kalıp avcılık yaptı.³⁹⁴ Sultan Ketboğa'nın iktidar devri kısa olmasına rağmen Humus'a da av seferi düzenlediği görülmektedir. Örneğin; 695 yılı Zilhicce ayında (Ekim 1296) askerleriyle birlikte Mısır'dan ayrılıp Şâm'a gitmek istediğinde Hama Sahibi el-Melikü'l-Muzaffer Mahmud'u yanına da alarak Dimaşk'tan Humus'a kadar Beriyye üzerinde avcılık yaptı.³⁹⁵ Hatta 697 yılı Muharrem ayında (Kasım 1297) yakınlarını kaybettiği sırada bile Sultan Zeynüddîn Ketboğa, Humus yakınlarında avcılık yapmaktaydı.³⁹⁶

Sultan Ketboğa'dan sonra iktidara gelen el-Melikü'l-Mansûr Hüsâmeddîn Lâçin'in (696-698/1296-1299) ise Şâm'da saltanat nâibi iken görevliler ile birlikte avcılık ve kuş oyunları ile iştiğal olduğu ve çıktığı av seferlerinin bir iki aya yakın sürdüğü Makrîzî'nin kayıtlarından anlaşılmaktadır.³⁹⁷

idarî ve askerî kurumların bağlı olduğu en üst birimdir. Sultandan sonra ikinci adam hüviyetindeki konumu ile bu makamdan sonra Sultan olmuş Kutuz, Kalavun ve Ketboğa örnekleri vardır. Bu gerçeği gören Sultan en-Nâsır Muhammed, üçüncü saltanat devrinde saltanat nâibi olarak atadığı Argun ed-Devâdâr'dan sonra bu makama kimseyi atamamış ve bir müddet bu makam boş kalmıştır. Ketboğa'nın saltanat döneminde peş peşe olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Önce kuraklığın sebebi olarak kıtlık baş göstermiş buna bağlı olarak da pahalılık Mısır halkını perişan etmiştir. Mısır ve Kâhire'de bunlar yaşanırken Gazan Han'dan kaçan Moğol asıllı Uyratlar'ın memlûk topraklarına ilticasının Ketboğa tarafından kabulü ve grubun emîrlere iktâlar tevcih edilmesi, üst düzey emîrlere ve Mısırlılar nezdinde hoş karşılanmamıştır. Ketboğa'nın Suriye'de olduğu bir sırada Lâçin önderliğinde giriştikleri bir isyan sonucu Ketboğa tahttan indirilmiş, o da çareyi kaçmakta bulmuştur. Üst düzey emîrlere bazı şartlar karşılığında Hüsâmeddîn Lâçin'in sultanlığında anlaşmışlardır. Lâçin'in saltanatında siyasî otorite sultanın şahsi otoritesinden çok bir grup egemenliğine dayalı oligarşik siyasî bir yapı olarak görülmektedir. Sağlam, *Hüsâmeddîn Lâçin ve Saltanat Dönemi*, 165, 166.

³⁹² Ayaz, *Memlûkler*, 38, 39.

³⁹³ Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 94.

³⁹⁴ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 148.

³⁹⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1(3): 817.

³⁹⁶ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 148.

³⁹⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1(3): 861.

el-Melikü'z-Zâhir Baybars'tan sonra avcılığa olan tutkusuyla bilinen sultanlardan bir diğeri el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'dur.³⁹⁸ Uzun iktidar dönemi boyunca hem İlhanlılar'la girdiği mücadelelerin³⁹⁹ hem de yürüttüğü imar faaliyetlerinin yanı sıra devlet içerisinde sürdürdüğü denetim politikasını av seferleri vasıtasıyla hayata geçirme fırsatı buldu.

İçerde ve dışarıda başarılı bir siyaset takip eden sultan en-Nâsır Muhammed, avcılık ile ilişkili *bazdârlık*, *havandârlık* ve *harisu't-tayr* müesseselerini kurdu ve bu görevlilere iyi ıktalar tahsis etti; onlara et ve meyve gibi ihsanlarda bulundu.⁴⁰⁰ Ayrıca sultan, ahırlarla alakalı her şeyle ilgilenecek *Nâzirü'l-Istablü's Sultânî* isimli özel bir nezaret kurdu.⁴⁰¹

Sultan en-Nâsır Muhammed özellikle *bazdârlık* müessesine önem gösterirdi. Öldükten sonra ahırlarında binlerce at ve yırtıcı kuş bıraktı; yalnızca kendisi değil onun döneminde emîrlere de çok sayıda yırtıcı kuş sahiplendiler.⁴⁰²

Sultan, iktidar dönemi boyunca birçok av seferine çıktı. Hatta 698 (1299) yılında ümera, en-Nâsır Muhammed'in ikinci kez saltanata geçmesi için ittifak kurup onun Kerek'ten Mısır'a dönmesi için birkaç emîri Kerek'e gönderdiği sırada bile en-Nâsır Muhammed, Kerek'in kuzeyinde avlanıyordu.⁴⁰³ Nitekim o, avcılıkta mahir idi; 724 (1324) yılında avlanmak için Buhayra taraflarına gittiğinde birçok hayvanı canlı olarak yakaladığı Makrîzî'nin kayıtlarında yer almaktadır.⁴⁰⁴

³⁹⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 9: 170. Yiğit, *Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat*, 282.

³⁹⁹ Ayaz, *Memlükler*, 40. Yiğit, *Memlükler*, 70-81.

⁴⁰⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 9: 170.

⁴⁰¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, 4: 32; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 61.

⁴⁰² İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 9: 170.

⁴⁰³ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1(3): 872.

⁴⁰⁴ Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, thk. Said Abdulfettah Aşur, (Kâhire: Matbaatu'l Darû'l Kutub, 1970), 3(2): 72.

4.2. Benî Kalavun Devri⁴⁰⁵ Sultanlarının Av Seferleri

Memlûk Devleti'nin istikrarsızlık dönemi olarak zikredilen Benî Kalavun devrinde (741-791/1341-1389) memlûk sultanlarının çok sık av seferlerine çıktıkları, bu seferleri daha ziyade eğlence amaçlı düzenledikleri ve av seferlerinde müsrif davranıp halktan ve devlet işlerinden uzak kaldıkları görülmektedir. Bundan mütevellid her ne kadar Benî Kalavun devri Bahrî memlûklar dönemi içinde yer alsada bu devrin sultanlarının çıktığı av seferlerinin mahiyetinin farklılık arz etmesi sebebiyle farklı bir başlık altında incelenmesi gereği duyulmuştur. Zira hem Bahrî hem Burcî Memlûklar döneminde av seferleri genel olarak askerî talim, denetim, teftiş ve savaşa hazırlık gibi maksatlarla icra edilse de Benî Kalavun devri sultanları av seferlerine bu gözle bakmamışlar, zikredildiği üzere av seferlerine eğlence ve sefaât maksatlı yaklaşmışlardır.

el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in halefleri çoğunlukla çocuk yaşta sultan olduklarından dolayı ümeranın nüfuzu giderek artmış ve devleti fiilen onlar idare etmişlerdi.⁴⁰⁶ Örneğin; 762-768 (1361-1366) yıllarında emîr Yelboğa el-Ömerî (ö.768/1366) memlûkları sayesinde devlette hâkim bir konuma gelmiştir.⁴⁰⁷

en-Nâsır Muhammed'in kendisine bağlı bir ümera grubu yaratma politikası, kendi soyundan gelen sultanların onların elinde birer kukla haline gelmesine sebebiyet vermiştir.⁴⁰⁸ Bu yüzden Kâhire'de siyasî baskı altında kalmış olan sultanların söz konusu av seferlerini ümeranın baskı ve tasallutundan kaçış olarak

⁴⁰⁵ Benî Kalavun ya da Kalavun Hânedanı memlûk devrinde önemli bir yere haizdir. Çünkü memlûklarda saltanat babadan oğla geçen bir hak olarak görülmez. Ancak bu konuda Kalavun'un oğulları ve torunları bir hânedan kurmakta muvaffak olduklarından dolayı bir istisna teşkil eder. Kalavun ve özellikle oğlu el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in uzun süre iktidarda kalmaları, ümera ve halk nazarında sevilip sayılan sultan olmaları, böyle bir hânedanın kurulmasını kolaylaştırmıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed'in sekiz oğlu ve dört torunu sultan olmuşlardır. Ancak bu dönem büyük devlet arasındaki rekabet ve çekişmenin çok yoğun yaşandığı bir devirdir. Büyük emîrler arasındaki rekâbet ve çatışmalar vesilesiyle yaklaşık 42 yıl sürecek Benî Kalavun devrinde çok sık gerçekleşen sultan değişikliğine müşahade edilmiştir. Ali Aktan, Bahrî Memlûklardan Sultan Kalavun ve Hanedanı, Ankara: *Belleten Dergisi*, sayı: 226, 1995, 59/ 619; Zengin, "Melikü'n-Nâsır Şihâbuddin Ahmed ve Melikü's Sâlih İsmâil; Zengin, Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Haccî Döneminde Memlûkler"; Zengin, "Melikü'l-Kâmil Seyfeddin Şâbân Dönemi"; Zengin, "Sultan Hasan Dönemi"; Zengin, "Sultan Selâhaddin Sâlih Döneminde Memlûkler".

⁴⁰⁶ Aktan, *Sultan Kalavun ve Hanedanı*, 619.

⁴⁰⁷ Emîrü'l Kebîr Seyfeddin Yelboğa b. Abdullah el-Hâsekkî en-Nâsri, sultan Hasan b. Muhammed b. Kalavun'un memlûklarından idi. Türk memlûkları döneminin en kudretli emîrlerinden biri olarak zikredilir. Fatih Yahya Ayaz, Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emîrlerinden Emîr Yelboğa el-Ömerî ve İdaredeki Nüfuzu, Adana: *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:1, 2007, 16/ 81-100.

⁴⁰⁸ Ayaz, *Memlûkler*, 43.

görmüş olmaları mümkündür. Benî Kalavun devri sultanlarının, nüfuzlu emîrlerinin arasındaki çekişme ve siyasî meselelerden uzaklaşmak maksadıyla çıktıkları av seferleri, beşinci bölümde üzerinde durulacak bir takım ictimaî ve iktisadî sorunlara sebebiyet vermiştir.

Nüfuzlu emîrler arasındaki çekişmelere dair örneğin; el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in vefatından sonra (21 Zilhicce 741/7 Haziran 1341) tahta çıkarılan Ebi Bekr (ö.1342), Emîr Kavsun'un tahrik ve teşvikiyle kardeşi Ahmed'i destekleyen Emîr Beştâk'ı ortadan kaldırdı. Daha sonra Emîr Kavsun, Ebi Bekr'i Kus şehrine sürdü ve en-Nâsır Muhammed'in henüz sekiz yaşındaki oğlu Âlâeddîn Küçük Ali'yi tahta çıkardı. Devleti fiilen yöneten Kavsun, Emîr Aydoğmuş'un başını çektiği bir grup emir tarafından yakalanıp hapsedildi ve Âlâeddîn Küçük tahttan indirildi. Daha sonra Emîr Aydoğmuş Kâhire'de asayişî sağlamak adına birçok emiri hapsetti, şehirde düzeni sağladı ve Şehâbeddîn Ahmed'in saltanatının yolunu açtı.⁴⁰⁹

Sultan el-Melikü'n-Nâsır Şehâbeddîn Ahmed (742-743/1342), babası en-Nâsır Muhammed tarafından Kerek'e gönderildiğinde henüz sekiz yaşındaydı. Şehâbeddîn Ahmed Kerek'te büyüdüğü için Kerek'i Kâhire'den daha çok seviyordu.⁴¹⁰ Saltanata getirildikten sonra, babası en-Nâsır Muhammed'den kalan binlerce hayvanı; atları, inekleri ve yırtıcı kuşları Kerek'e taşıttı ve ülkeyi Kerek'ten yönetmeye çalıştı.⁴¹¹ Orada kendini avcılığa ve bu tür eğlencelere verdi. Ancak bu durum Mısır'da onun aleyhine sonuçlandı; emîrler anlaşarak onu saltanattan azledip yerine kardeşi el-Melikü's-Sâlih İmâdüddîn İsmâil'i sultan ilan ettiler.⁴¹²

el-Melikü's-Sâlih İmâdüddîn İsmâil (743-746/1342-1345) ise yönetime geçtikten sonra saltanatının büyük bir bölümünü Kerek'te isyan halinde olan kardeşi Ahmed'i tedib ile geçirdi. Üç yıl kadar süren Kerek kuşatmaları neticesinde devlet ciddi bir ekonomik kayba uğradı.⁴¹³ Aynı zamanda ülke idaresini emîrlerin eline bıraktı.⁴¹⁴ Kendisi de oyunlarla, avcılıkla ve eğlence ile ilgilendi. Çıktığı av

⁴⁰⁹ Zengin, "Melikü'n-Nâsır Şihâbuddin Ahmed ve Melikü's Sâlih İsmâil", 229-235.

⁴¹⁰ Zengin, "Melikü'n-Nâsır Şihâbuddin Ahmed ve Melikü's Sâlih İsmâil", 229.

⁴¹¹ Ayaz, *Memlûkler*, 44.

⁴¹² İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10: 70-71.

⁴¹³ Zengin, "Melikü'n-Nâsır Şihâbuddin Ahmed ve Melikü's Sâlih İsmâil", 227, 260. Yiğit, *Memlûkler*, 84, 85.

⁴¹⁴ Ayaz, *Memlûkler*, 44.

gezilerinde yaptığı harcamalar, dönemin kaynaklarında müsriflik olarak kaydedildi.⁴¹⁵

Bu sultanın döneminde tavâşî hizmetlilerinin devlet ve sultan üzerindeki etkisi arttı.⁴¹⁶ Doğan, sungur gibi yırtıcı kuşları sahiplenmelerine sebebiyet verdi. Onlar ayrıca avlanırken işlemeli ipek elbiseler giyip kıymetli mücevherler takmaya başladılar.⁴¹⁷

Sultan el-Melikü'l-Kâmil Seyfeddîn I. Şâban'ın (746-747/1345-1346) da iktidar dönemi kısa olmasına rağmen iktidarını benzer şekilde eğlencelerle ve av gezileriyle geçirdi. Hatta bu sultanın iktidar döneminde ülke içinde büyük sosyal kargaşalar baş gösterse de sultan bunlarla ilgilenmeyecek kadar eğlenceye dalmıştı.⁴¹⁸

Sultan Kâmil Şâban, Cemâziyelâhir ayı 746 yılında (1345 Ekim) Siryâkûs'a düzenlediği av seferlerinde müsrif davranıp haremini de yanına alarak bostanlarda en iyi çadırlarda konakladı.⁴¹⁹

Bir yıl elli sekiz gün süren saltanatı süresince memlûk halkı başta asayiş olmak üzere birçok sosyal problemle karşı karşıya kaldıklarından dolayı yönetimden memnun değillerdi. Sultan Kâmil Şâban, zamanının büyük bir bölümünü eğlenceyle geçirerek devlet işlerini aksatması nedeniyle emîrlerin tepkisini çekmişti. Her çeşit oyunlar, hamam eğlenceleri, iddialı yarışlar, horoz dövüşleri başlıca meşgalesini teşkil ediyordu. Son derece müsrifti.⁴²⁰ Zevk ve eğlenceye olan düşkünlüğü, devlet işlerini ihmal ettiği ve kaynakları müsrifçe kullandığı gibi gerekçelerle Dimaşk Nâibi Yelboğa el-Yahyavî önderliğindeki muhalifler tarafından tahttan indirilerek öldürüldü.⁴²¹

Seleflerinin saltanat devrinde yaşanan hadiseler gibi kendi devrinde de emîrlerin arasındaki ihtilaf ve isyanlarıyla karşılaşan ve yaklaşık iki yıl kadar iktidar

⁴¹⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 678, 679.

⁴¹⁶ Çetin, *Askerî Teşkilât*, 81.

⁴¹⁷ Bk. bu tezde sayfa 101, 102.

⁴¹⁸ Bk. bu tezde sayfa 102.

⁴¹⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10:121.

⁴²⁰ Yiğit, *Memlûkler*, 85.

⁴²¹ Zengin, "Melikü'l-Kâmil Seyfeddîn Şâban Dönemi", 311, 325.

süren Sultan el-Melikü'z-Zeynüddîn I. Haccî'nin⁴²² de (747-748/1346-1347) saltanat devrinde Siryâkûs'a iki kez av seferi düzenlediği bilinmektedir.⁴²³

İbn Tağrıberdî'nin kayıtlarına göre Sultan ez-Zeynüddîn Haccî, Şâban ayının başlarında önde gelen emîrlerin ava çıkmalarına müsaade etti. Daha sonra Nâib Emîr Arıktay (ö. 750/1349) sultanın kuşları ile birlikte Yukarı Mısır'a gitti. Sultan Zeynüddîn Haccî, emîrlere haber gönderip Ramazan ayının son on gününe kadar orada kalmalarına izin verdi. Emîrler de çeşitli oyunlar için gereken hazırlıkları tertipletiler.⁴²⁴

el-Melikü'n-Nâsır Nâsırüddîn Hasan'ın⁴²⁵ (1347-1351/1355-1360) ise fasılalarla iki kez geldiği iktidar devrinde gelenek üzerine yılda iki kez Siryâkûs'a ava gittiği görülmektedir.⁴²⁶ Saltanat devrinde, yaklaşık iki yıl süren veba salgınına⁴²⁷ rağmen sultan 749 senesi Receb ayının (Eylül 1348) başında çıktığı av seferini Ramazan (Aralık) ayının sonuna kadar sürdürdü.⁴²⁸

⁴²² Ayrıntılarıyla bk. Zengin, "Melikü'l-Muzaffer Seyfeddîn Haccî Döneminde Memlûkler", 374, 380.

⁴²³ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 151.

⁴²⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10: 168, 169.

⁴²⁵ en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un iktidara gelen son oğlu el-Melikü'n-Nâsır Hasan'ın saltanat devri iki dönemdir. İlki:(748-752/1347-1351) ikinci: (755-762/1354-1361). Sultan en-Nâsır Hasan ilk saltanata çıktığı bu dönem büyük devlet adamları arasındaki çekişmenin çok yoğun yaşandığı bir süreçtir. Sultan Hasan'ın ilk saltanatında döneme damgasını vuran devlet adamları vardı. Nâib-i saltana Beyboğarus, kardeşi Mencek'i Kâhire'ye getirip onu vezirlik ve üstadârlığa atadı. Daha sonra malî disiplin kapsamında İstablû's-Sultânî'de görev alan emir-i ahur ve seyis gibi görevlilerin sayısı ve geliri düşürüldü. Hayvanlara verilen yem arttırıldı. Kilâbzîlerin sayısı iki takıma düşürüldü. Vezir Mencek'in aldığı malî kararlar devlet hazinesini olumlu yönde etkiledi; veba salgını sebebiyle oluşan olumsuz havayı dağıttı. Ancak Sultan Hasan 1350 yılında Mencek, gibi büyük devlet adamlarını merkezden uzaklaştırdı. Bunun üzerine tasfiye edilen emîrlar ittifak kurarak Sultan Hasan tahtından azledildi. Üç yılsonra saltana iadesi sonrası, Memlûk Devleti'nde daha önce bulunmayan atabekü'l-asâkîr makamı ihdas edildi. Emirü'l-Kebîr makamıyla aynı yetkilere hâiz bu yeni makama Emîr Şeyhu atandı. Ancak zamanla devlet içinde konumu güçlenen Emîr Şeyhu, Sultan Hasan nezdinde bir tehdit teşkil etmeye başladı ve Sultan Hasan, Emîr Şeyhu'nun katli için Kutlu Koca'yı görevlendirdi. 758/1357'de emîr Şeyhu öldürüldü. Daha sonra Emîr Tâz'ın isyanında parmağı olduğunu düşündüğü Emîr Sargatmış'ı da öldürttü. (ö.759/1358). Sultan Hasan, Emîr Sargatmış'ın katli için Emîr Yelboğa el-Ömerî'nin desteğini alsa da Emîr Yelboğa, akıbetinin diğer emîrlar gibi olacağını düşünerek 762/1361'de sultanı öldürdü. Zengin, "Sultan Hasan Dönemi", 79-90; Clot, *Kölelerin İmparatorluğu*, 88; Yiğit, *Memlûkler*, 89.

⁴²⁶ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 152.

⁴²⁷ Günümüz araştırmacılarının iklim değışikliği neticesinde havanın ısınması, nem oranının artması ve kemirgenlerin çoğalıp insanları ve hayvanları ısırmalarıyla sebeplendirdiği veba salgını, Çin'de ortaya çıkmış ve 1341-1342 yılları arasında Çin'de şiddetini arttırmıştır. Salgın İskenderiye üzerinden delta bölgesinde bulunan kentlere yayıldıktan sonra 1348 yılının ilk aylarında Memlûk Devleti'nin başkenti Kahire'ye yayıldı. Nisan ayının başında ölü sayısı 300'leri geçerken Eylül ayında bu sayı bini buldu. Salgın etkisini gittikçe arttırarak 1348 yılının Ekim ve Kasım aylarında yüksek oranda seyretti. Hatta 28 Kasım 1348 Cuma günü Kahire'de tüm camilerde vebanın kalkması için dualar yapıldı. 1348 yılının Aralık ayının sonlarında kentte o kadar çok insan öldü ki caddeler ve sokaklar cesetlerle doldu. Bu günlerde Kâhire'de binlerce insanın öldüğü, mezar

en-Nâsır Nâsırüddîn Hasan'ın ilk saltanatından sonra iktidara gelen Sultan Selâhaddîn Sâlih'in ise av seferi kayıtlarına ulaşılmamıştır. Ancak bu sultanın da saltanat devrinde, seleflerinin iktidar döneminde yaşanan nüfuzlu emirlerin siyasî mücadelelerine müşahede edilmektedir. Sultan Selâhaddîn, üç yıllık iktidar döneminde, fiyat artışları başta olmak üzere Bayboğa Arus ve Araplar tarafından çıkarılan isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı ve her iki isyanı bastırmasına rağmen nüfuzlu emirlerin gücünü kırmak istediğinden dolayı tahttan indirildi.⁴²⁹

Sultan el-Melikü'n-Nâsır Nâsırüddîn Hasan'ın ikinci saltanatından sonra iktidara gelen el-Melikü'l-Mansûr Selâhaddîn Muhammed'in (762-764/1360-1363) kısa süren iktidar devrinde ava çıkmayı ihmal etmediği ve 763 yılı Safer ayında (1361 Aralık) emirlerle birlikte el-Cîze'ye ava gittiği görülmektedir.⁴³⁰

Benî Kalavun devrinin en uzun süre iktidarda kalan sultanı el-Melikü'l-Eşref Şâban b. Hüseyin Muhammed (764-778/1362-1376) ise iktidar dönemi boyunca birçok bölgede av seferine çıktı. Örneğin; Şâban 764'te (1363 Mayıs-Haziran) askerleriyle birlikte gelenek üzerine Siryâkûs'a ava gitti.⁴³¹ 767 yılı Muharrem ayında (Eylül/Ekim 1365) emîr Yelboğa el-Ömerî ile Abbâsîyye taraflarına av seferine çıktı.⁴³² Aynı sultan 777 yılı Muharrem ayında (Haziran 1372) el-Cîze'de el-Ahram taraflarında av seferine çıktı ve orada önde gelen *memâlikü's-sultânîyye*'ye, *hâsekkilere* ve bazı askerlere hilat ihsan etti.⁴³³ Sultan, tahttan indirildiği 778 (1376) yılına kadar birçok bölgede av seferine çıktı. Kendisinden sonra iktidara geçen ve yalnızca ismen sultanlığı üstlenen sultanların av seferi kayıtlarına ulaşılmamıştır.

kazmaktan insanlar aciz kalınca bir çukura 30 veya 40 cenaze defnedildiği görülmektedir. Veba el-memâlikü's-sultânîyyenin de bulunduğu Kal'atü'l-Cebel'de yayılarak pek çok askerin ölümüne ve tibakların boşalmasına sebep oldu. Bu veba Mısır ve Suriye nüfusunu 1/3 oranında bitirene kadar devam etti. Mısır ve Suriye'de iki yıl kadar devam eden Veba salgını Memlûk Devleti üzerinde önemli etkiler bıraktı. İktâ sahibi ve çiftçilerin ölümüyle iktâ nizamı bozuldu. Ekin ekmek için tarlaya çıkan çiftçiler sabablarının başında, balık avlamaya çıkan avcılar deniz ve göl kenarlarında, sandal ve gemilerde, kara avcılığı yapanlar ise sahra ve dağlarda hayatını kaybetti. İlyas Gökhan, *Felaketler Çağı "Orta Doğu'da Kutluk, Kara Veba ve Salgı Hastalıklar (1200-1405)"*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022), 142-187; Çetin, *Askerî Teşkilât*, 95.

⁴²⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10: 204.

⁴²⁹ Zengin, "Sultan Selâhaddîn Sâlih Döneminde Memlûkler", 313.

⁴³⁰ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 153.

⁴³¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 11: 25.

⁴³² Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 153.

⁴³³ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 11: 58.

4.3. Burcî⁴³⁴ Memlûk Sultanlarının Av Seferleri

Yaklaşık kırk yıl süren Benî Kalavun devrinde (741-791/1341-1382) memlûk emîrlerinin nüfuz mücadeleleri, devleti yalnızca istikrarsızlığa sürükledi aynı zamanda Çerkezlerin hâkimiyetine giden süreci de hızlandırdı. el-Melikü’z-Zâhir Berkuk Alâaddîn Ali el-Mansûr’un ölümünden sonra bizzat sultan olmak için harekete geçse de ümeranın kendisini desteklemediğini anlayınca henüz on bir yaşında olan Zeynüddîn II. Haccî’yi (783-784/1381-1382) saltanata getirdi. Bir sultanın varlığına rağmen devlet yönetimi sultan vekili Berkuk’un elindeydi. Aslen Çerkez olan Berkuk, önemli devlet görevlerini Çerkez emîrlere tevcih etti. Türk emîrlerinin kendisini ortadan kaldırma teşebbüsü üzerine kontrolü ele aldı ve saltanata el koydu. Yedi yıl sonra Şakhab mevkiinde Zeynüddîn II. Haccî’ye galip gelmesi Çerkez memlûklarının hâkimiyet devrini başlattı. Berkuk’un ilk saltanatında (784-791/1382-1389) fiilen bitmiş olan Türk Memlûkları devri artık resmen sona erdi.⁴³⁵ Daha sonra iktidara gelen Çerkez memlûk sultanlarının da hemen hemen hepsinin muhtelif gayelerle av seferlerine iştirak ettiği görülmektedir.

Örneğin; Sultan el-Melikü’z-Zâhir Berkuk saltanatı boyunca birçok kez av seferine çıktı ve çoğu zaman Ridâniye’deki *Mat’amu’t-Tayr*’a gitti. Şevval ayı 784 yılında (Aralık 1382) Kal’atü’l-Cebel’den indi ve Bulak tarafından Nil’i geçip el-

⁴³⁴ *el-Memâlikü’l-Burcîyye* (Burcî Memlûklar): Genellikle Çerkezlerden, Kıpçaklarda, Âslardan olan Burcî memlûklarının teşekkülü Sultan Seyfeddîn Kalavun döneminde gerçekleşmiştir. Kalavun’un özel memlûklarına Burcî memlûkları denmiştir. Sultan Seyfeddîn Kalavun’un istihdam ettiği çoğunluğu Çerkez olan memlûkların sayısı zamanla daha da artmıştır. Kalavun devrinde teşkil edilen el-Burcîyye grubu Kal’atü’l-Cebel’deki burçlara yerleştirilmişlerdi. Sultan Kalavun sadece kendisine bağlı yeni bir memlûk grubu yaratmak istemişti. Bunların mevcut memlûklarla aynı asıldan olmamasını arzu eden Kalavun; yeni bir unsurdan Çerkez’lerden teşkil etmeye karar verdi. Çerkez’lerin daha ucuza satılıyor olması Kalavun’un onları tercih etmesindeki diğer bir etkendi. Kale burçlarına yerleştirilmeleri dolayısıyla el-Burcîyye adını alan bu memlûk grubunun siyasî hadiselerde öne çıkmaları ise el-Eşref Halil’i öldürerek kendisini sultan ilan ettiren Emîr Baydarâ’nın bertaraf edilmesine katılmalarıyla olmuştur. Muhammed b. Kalavun’un ikinci saltanatı sırasında güçlenerek Baybars el-Çaşnigîr’i tahta çıkarmaya muvaffak olmuşlardır. Ancak tahtı geri alan en-Nasır Muhammed üçüncü saltanat devrinde Çerkez’lerin birçoğunu tutuklamış ve bir kısmının iktâlarını alarak etkilerini azaltmıştı. Kırk yıllık Benî Kalavun devrinde ise Türk ümeranın çekişmeleri devleti istikrarsızlığa sürüklemesi, Çerkezler’in hâkimiyet sürecini hızlandırdı. Özellikle en-Nâsır Hasan’ın ikinci saltanatının sonlarına doğru idâreye hâkim olmaya başlayan Yelboğa el-Ömerî, ekseriyetini Çerkezlerin teşkil ettiği bir memlûk grubu oluşturdu. Yelboğa’nın ölümünden sonra devlet içerisinde çekişmeleri arttıran *Yelboğaviyye Memlûkları* 769 (1367) yılında el-Eşref Şâban’ı öldürme teşebbüsleri ve akabinde çoğunun katledilip çeşitli bölgelere sürülmesinden sonra el-Eşref Şâban tarafından affedilmeleri Kâhire’ye geri dönmelerine sebebiyet verdi. Daha sonra hızla gücünü arttıran Berkuk’un, Türk memlûklarının lideri Berke’yi devre dışı bırakması ile saltanat yolu kendisine açılmış oldu. Berkuk’un tahta çıkmasıyla da Bahrî (Türk) memlûkları devri sona ererek Burcî memlûklarının saltanat devri başladı. Ayaz, *Memlûkler*, 54; Çetin, *Askerî Teşkilat*, 77; Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 80, 94; Kopraman, *Makaleler*, 452.

⁴³⁵ Ayaz, *Memlûkler*, 49; Yiğit, *Memlûkler*, 92-103.

Cîze bölgesine giderek gün sonuna kadar orada avlandı.⁴³⁶ Aynı yıl 17 Zilhicce'de (21 Şubat) Nil'i geçip el-Cîze taraflarına gitti.⁴³⁷

Sultan Berkuk, Muharrem 785'te (Mart/1383) ava çıktığında Emîr Yelboga en-Nâsırî (ö.793/1390) onun hizmetindeydi. Bulak'tan Nil'i geçip el-Cîze'ye ava gittiler ve gün sonunda döndüler.⁴³⁸ Sultan Berkuk 796 yılı Muharrem ayında (Kasım 1393) ise art arda av seferlerine çıktı.⁴³⁹

Sultan el-Melikü'n-Nâsır Ferec b. Berkuk (801-815/1399-1412) ise Suriye nâiblerinin isyanlarıyla uğraşmasına ve emirler tarafında yalnız bırakılmasına rağmen⁴⁴⁰ av seferleri düzenlemekten geri kalmadı. 812 yılı Şevval ayında (Şubat 1410) avlanmak için kaleden inip Nil'i geçerek el-Cîze bölgesine gitti. Daha sonra Avsim⁴⁴¹ bölgesine indi; avlanması ve gezinmesi için atları orada bağlanmıştı.⁴⁴²

814 (1411) yılında ise Sultan Ferec Nil'i geçip Avsim taraflarına kadar ilerledi. Daha sonra seher vakti İskenderiye'ye gitme kararı aldı. Kâhire'deki *el-memâlikü's-sultânîyye*'den kimsenin geç kalmamasını ve el-Cîze'ye gitmelerini bildirdi; topluca geri döndüler. Sultan, bir kısmının kendisiyle birlikte av seferine katılmasını ve bir kısmının kalmasını emretti.⁴⁴³

Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin (815-824/1412-1421) ise çeşitli fûrûsiyye oyunlarını, avcılığı ve gezinti yapmayı çok seven bir sultan olduğu yazılmıştır.⁴⁴⁴ Öyle ki hastalık dönemlerinde bile ağrıları dindiği anda av ve yürüyüş gezilerine çıkar ve ağrıları tekrar nüksedince avını yarıda bırakıp Kal'atü'l-Cebel'e dönerdi.⁴⁴⁵

Örneğin; Sultan el-Müeyyed Şeyh 5 Zilkade 821 (4 Aralık 1418) tarihinde ayağındaki ağrıya rağmen sedyeyle kaleden indirildi ve atına binip gezintiye çıktı.⁴⁴⁶ Sultan, askerleriyle birlikte çıktığı bu gezide Kâtip Nasreddîn Muhammed b.

⁴³⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 11: 229.

⁴³⁷ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 11: 231.

⁴³⁸ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 11: 232.

⁴³⁹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 3(2): 796,797,798.

⁴⁴⁰ Koprman, *Mısır Memûkleri Tarihi*, 223.

⁴⁴¹ Avsim veya Ausim: Mısır'da Nil'in batı yakasında el-Cîze bölgesinde bulunan bir köydür. Günümüzde İmbaba'nın merkezidir. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 482.

⁴⁴² Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 164.

⁴⁴³ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4(1): 192, 193.

⁴⁴⁴ İbn Tağriberdî, *Mevridü'l-letâfe*, 2: 138.

⁴⁴⁵ Koprman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, 209.

⁴⁴⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 74.

Bârîzî'nin evine gidip orada misafir kaldı. Daha sonra Buhayra taraflarına geçti. Bu gezintisi dört gün sürdü.⁴⁴⁷ Sultan uzun süreli seferlere de çıkardı. 818 (1415) yılında Buhayra taraflarına gittiğinde atmış gün ortalıkta görünmedi.⁴⁴⁸ Benzer şekilde Zilkade ayı 821 yılında (Mart 1418) çok sık av ve gezinti yolculuklarına çıktı.⁴⁴⁹

Yine Sultan, 5 Safer 823 (20 Şubat 1420) tarihinde hasta olmasına rağmen Nil'i geçip el-Cîze taraflarına vardı. Oradan Avsim'e indi ve ayın yirmisine kadar orda kaldı.⁴⁵⁰ Daha sonra Nil'i geçip el-Cîze'ye ve oradan Buhayra taraflarına gitti. Halk bu geliş için hazırlık yapmıştı ve sultan, halk tarafından karşılandı.⁴⁵¹ Sultan, bu yolculukta sağlık durumu iyi olmamasına rağmen Buhayra'dan el-Cîze'ye ava gitti. Tarranah'a vardığında durumu ağırlaştı ve kaleye döndü. Bu onun son yolculuğu oldu.⁴⁵²

İbn İyâs'ın kayıtlarından anlaşılabileceği üzere Sultan el-Melikü'l-Eşref Barsbay el-Dokmaki ez-Zâhirî (825-841/1421-1437) atış, avcılık ve gezinti yapmayı çok severdi.⁴⁵³ Rebûlâhir ayı 826 yılında (Mart-Nisan 1423) Nil'i geçip el-Cîze taraflarına gittiğinde emîrler ve memlûklarıyla yedi gün Avsim'de avcılık yaptı ve daha sonra Kal'atü'l-Cebel'e döndü.⁴⁵⁴ Sultan 21 Safer 834 (8 Kasım 1430) tarihinde avlanmak üzere Kâhire'den ayrıldı;⁴⁵⁵ üç gün sonra tekrar ava çıktı.⁴⁵⁶ Rebûlevvel ayı 834 yılında (Kasım-Aralık 1430) avlanmak için birçok bölgede gezindi. Bu seferler bir tür inceleme gezisi idi.⁴⁵⁷ Rebûlevvel ayı 836'da (Kasım 1431) da farklı bölgelerde birçok kez av seferine çıktı.⁴⁵⁸

Sultan ez-Zâhir Çakmak (842-857/1438-1453) ise kendisiyle görüşmeye gelen emîrleri *Mat'amu't-Tayr*'da karşılar ve onlarla birlikte av seferine çıkardı. 844 (1440) yılında Şâm Nâibi Emîrü'l-Cûlban el-Mueyyidî (ö. 859/1454) Kâhire'ye geldiğinde sultan onu karşılamak için *Mat'amu't-Tayr*'a indi. Bu, sultanın saltanat

⁴⁴⁷ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 74.

⁴⁴⁸ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 25.

⁴⁴⁹ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 168.

⁴⁵⁰ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 93.

⁴⁵¹ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 105, 106.

⁴⁵² İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 106; Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, 209, 210.

⁴⁵³ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 2: 189.

⁴⁵⁴ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 253.

⁴⁵⁵ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 351.

⁴⁵⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 351.

⁴⁵⁷ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 353.

⁴⁵⁸ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 14: 367.

devrinde çıktığı ilk yolculuğu idi.⁴⁵⁹ Aynı sene Haleb Nâibi Emîr Kanıbay el-Hamzavî (ö. 862/1457) Kâhire'ye geldiğinde sultan aynı şekilde onu *Mat'amu't-Tayr*'da karşıladı ve ona ihsanda bulundu.⁴⁶⁰ Benzer şekilde Trablus Nâibi Emîr Barsbay en-Nâsirî Ferec 845 (1441) yılında Kâhire'ye geldiğinde sultan tekrar *Mat'amu't-Tayr*'a indi ve ona ihsanda bulundu.⁴⁶¹

Kaynaklar, Sultan ez-Zâhir Hoşkadem'in (865-872/1461-1467) kalabalık av alayı ile av seferlerine çıktığına işaret etmektedir. 9 Rebûlâhir 866 (9 Ocak 1462) tarihinde *Mat'amu't-Tayr*'da avlanmak üzere kaleden ayrıldı. Av alayında hayvanlar, av köpekleri, yırtıcı kuşlar, hizmetliler ve emîr-i şikâr vardı.⁴⁶²

İbn Tağriberdî'nin kayıtlarına göre sultan Hoşkadem kuş avlamakta mahir bir sultandı ve sık sık kuş avına çıkardı. 5 Rebûlâhir 871 (14 Kasım 1466) tarihide Cuma günü kuş avı için Birke'ye indi. 871 (1466) yılı içerisinde pek çok av seferine çıktı.⁴⁶³

Çerkez memlûk sultanlarından en uzun süre iktidarda kalan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (872-901/1468-1496) ise sık sık günübirlik yolculuklara ve av seferlerine çıkardı. İbn İyâs'ın kayıtlarına göre özellikle turna kuşlarını avlamaya düşküncü. Ayrıca av seferlerinde temkinli davrandığı, yolculuklarında ve kaleden inişlerinde gizliliğe önem verdiği anlaşılmaktadır. Örneğin; Zilkâde ayı 873 yılında (Mayıs-Haziran 1469) Buhayra taraflarına yolculuğa çıktığında akşama kadar bu yolculuktan kimsenin haberi olmadı. Kırk gün süren bu yolculuğunda sultan doğu ve batıdaki birçok memleketi gezdi.⁴⁶⁴

Sultan el-Eşref Kayıtbay'ın çıktığı av seferlerinde askerî oyunlar gerçekleştirir, ziyafetlere katılır ve uzun mesafeli yürüyüşler yapardı.⁴⁶⁵ Özellikle ok fırlatmada mahir olduğuna ve çıktığı av seferlerinde birçok kuş avladığına dair malumatlar bulunmaktadır.⁴⁶⁶

⁴⁵⁹ İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, thk. İbrâhim Ali Tarhan, Müracaat: Muhammed Mustafa Ziyade, (Kâhire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li't-te'lif ve'n-neşr, 1391/1971), 15: 344.

⁴⁶⁰ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 15: 347.

⁴⁶¹ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 15: 349, 350.

⁴⁶² İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 16: 267; Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 177, 178.

⁴⁶³ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 16: 297.

⁴⁶⁴ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 3: 33-34.

⁴⁶⁵ İbn İyaz, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 3: 55.

⁴⁶⁶ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 3: 66.

Sultan el-Eşref Kayıtbay'ın vefatından sonra Kansu Gavri'nin tahta çıkışına (906/1501) kadar geçen yaklaşık beş senelik süreçte ülkede istikrarsızlık hâkim oldu. Kayıtbay'ın son zamanlarında ümerâ arasında başlayan çekişmeler bu süreçte iyice arttı. Peşpeşe pek çok sultan tahta çıktı, ancak bunların hemen hepsi öldürüldü.⁴⁶⁷

Kayıtbay'ın oğlu Sultan en-Nâsır Nâsirüddîn Muhammed'in (902-904/1497-1498) ise devlet içerisindeki isyan ve çatışmalara rağmen av seferlerine çıktığı görülmektedir. 13 Rebîülevvel 904 (29 Ekim 1498) tarihinde avcılık için el-Cîze'ye giden sultanın yanında sadece amcasının çocukları ve bazı hâsekiler vardı; tecrübeli emîrlerden kimse yoktu ve hatta dayısı Kansu bile bu sefere katılmamıştı. Sultan el-Cîze'de üç gün kaldı ve orada eğlencelere, ziyafetlere dalıp gezintilere çıktı. Dönüş yolunda Sultan Muhammed ve yanındakiler el-Ahram yakınlarında feci şekilde öldürüldüler.⁴⁶⁸

Sultan el-Eşref Kansu Gavri (906-922/1501-1516) ise iktidara geldiğinde atmış yaşını geçmesine rağmen ava ve gezintilere çıkmayı severdi. Sultanın çıktığı av seferlerinde keşif ve denetim yaptığı ve çıktığı yolculukları gizli sürdürdüğü görülmektedir. Örneğin; 918 yılı Zilhicce ayında (Şubat-Mart 1512) Feyyûmşehirindeki Lahun köprüsünü ve bölgenin durumunu incelemek için Feyyûm bölgesine girdi ve orada avlandı.⁴⁶⁹

Sultan Kansu Gavri çıktığı yolculuklarda gizliliğe önem verirdi. İbn İyâs'ın kayıtlarına göre sultan 919 (1513) yılında nereye gideceğini açıklamadan doğunun birçok bölgesinde avlandı.⁴⁷⁰ 9 Zilhicce 919 (5 Şubat 1514) tarihinde sekiz günlük bir gezintiye çıktı ve bu gezintide çoğu yerde avlandı.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Bu süreç içerisinde iktidara gelen sultanlar şunlardır: Atabek Kansu Hamsamie 1 Şubat 1497 tarihinde tahta geçti ancak saraya hâkim olamadı ve çıkan bir çatışmada öldürüldü. Ardından el-Melikü'n-Nâsır Muhammed ikinci kez 4 Şubat 1497 tarihinde saltanata geçti. Memlûkları tarafından av seferi dönüşünde feci şekilde öldürüldü. en-Nâsır Muhammed'in ardından el-Melikü'z-Zâhir Kansu el-Eşrefi 2 Kasım 1498 tarihinde tahta çıkarıldı. Çıkan bir isyanla başkentten kaçan Kansu el-Eşrefi'nin yerine ümeranın uzun tartışmaları sonucunda 26 Haziran 1500 tarihinde Atabek Canbolat min Yeşbek el-Eşrefi tahta geçti. İdareyi fiilen elinde tutan Tomanbay Dimaşk'ta kendisini el-Melikü'l-Âdil unvanıyla sultan ilan etti. Ancak çıkan bir isyan sonucu kaçıp gizlense de yakalanıp öldürüldü. Ayaz, *Memlûkler*, 64, 65.

⁴⁶⁸ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 3: 400, 401, 402.

⁴⁶⁹ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 4: 293, 294.

⁴⁷⁰ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 4: 354.

⁴⁷¹ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 4: 356, 357.

BEŞİNCİ: AV SEFERLERİNİN ÖNEMİ

Buraya kadar aktarılan memlûk sultanları dönemi avcılığı ile ilgili malumatlar, söz konusu av seferlerinin idarî, siyasî, iktisadî ve ictimâî boyutlarının üzerinde durmadan eksik kalacaktır. Nitekim memlûk sultanlarının düzenlediği av seferleri yalnızca avcılık faaliyetlerini değil hem sultanların bölge denetimlerini hem de idarî ve siyasî bir dizi önemli hadiseyi içeriyor olması açısından bütün teferruatlarıyla büyük önem taşımaktadır.

Konu bütünlüğünü sağlamak adına birinci bölümde avcılığın askerî önemine temas edilmiştir. Av seferlerinin, memlûkların askerî eğitimlerini ve sosyal becerilerini olumlu yönde etkilemesinin haricinde bu seferler bir takım olumsuz hadiselerle sebebiyet vermiştir. Av esnasında alınması gereken tedbirler ihmal edildiğinde bilhassa sultan ve genel olarak Memlûk Devleti üzerinde güvenlik açısından ciddi riskler teşkil etmiştir. Bu açıdan memlûk sultanlarının av seferlerinin etki alanı geniş ve önemi büyüktür.

5.1. İdari Yapı Üzerindeki Etkisi

Av seferlerinin memlûk sultan ve emîrlerinin askerî eğitimleri üzerinde yarattığı olumlu etki devletin idarî yapılarına da yansdı. Kaynaklardan yola çıkarak av seferlerinin bazı iç meselelerin düzenlenmesinde, idarî kadrolarla iyi ilişkiler geliştirmede ve bir takım siyasî çekişmeleri sonlandırmada sultanlar için bir fırsat teşkil ettiği söylenebilir.

Örneğin; Emîr Demîrdaş b. Çoban, 728 yılı 7 Rebûlevvel (21 Ocak 1328) Perşembe günü Kâhire'ye geldiğinde Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed, Emîr Demîrdaş için el-Cîze'de hazırlıklar yaptı ve emîr gelince onu en iyi şekilde karşıladı. Emîri ağırlayıp yakınında bulundurdu; ona hoşça davranıp ahvalini sordu ve ona ihsanda bulundu. Onunla birlikte avlanmak için Nil'i geçip av seferine çıktı ve daha sonra onunla birlikte Kal'atü'l-Cebel'e döndü. Sultanın bu davranışının sebebi Emîr Demîrdaş'ın, Emîr Tayboğa'nın etkisi altında kalmış olmasıydı. Sultan onu teskin edip tüm ihtiyaçlarını karşıladı.⁴⁷²

Av seferleri esnasında sultanların Kâhire'de gerçekleşen önemli hadiseleri takip ettikleri ve gerektiğinde mühim kararlar aldıkları görülmektedir. Örneğin; en-

⁴⁷² Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(1): 294.

Nâsır Muhammed 724 yılında (1323-1324) el-Cîze bölgesine ava gittiği sırada, karısı Hond⁴⁷³ Ardekeyn ve kardeşi Emîr Cemâleddîn Hızır b. Nugiyye'nin ölüm haberini alınca geride kalan mülklerini korumaları için kaledeki emîrlere haber gönderdi.⁴⁷⁴

Av seferleri istisnalar dışında, sultanların hükümet işlerini aksatmalarına sebebiyet vermemiş hatta devletin idarî yapılarına bir nevi nizam vermelerine olanak sağlamıştır. Nitekim sultan ve emîrlerin avlanmak için gittikleri bölgeler Kâhire'deki kargaşa ortamından ve baskıdan uzakta, sultanların sahip olduğu mali ve idarî imkânlar doğrultusunda sağlıklı kararlar almak açısından münasip bir ortam olabilmektedir. Bu da memlûk sultan ve emîrlерinin av seferleri sırasında bazı görev tayinlerini düzenlemelerine sebebiyet vermiştir.

İdarî düzenlemelere örnek olarak 763 yılı Safer ayında (Kasım 1361) Sultan en-Mansûr Muhammed b. Haccî b. Muhammed Kalavun (1361-1363/762-764) ve Emîr Yelboğa el-Ömerî'nin el-Cîze'ye düzenlediği av seferi gösterilebilir. Bu av seferi sırasında Emîr Yelboğa bir fıkıh grubunu çadırına davet edip aralarında birçoğunun vazifelerinde düzenleme yaptı ve sultana sundu. Daha sonra Nil üzerinden Kâhire'ye geçip Kal'atü'l-Cebel'e döndüler.⁴⁷⁵

Av seferleri özellikle en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un idarî işler üzerine sakince düşünmesine ve bazı idarî kararlar almasına etki ettiği görülmektedir. Örneğin; Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun 701 yılı Muharrem ayında (Eylül-Ekim 1301) beraberindeki emîrlерle av seferine çıktı ve kaleden Birketü'l-Hac'a kadar ilerledi. Gazan Han'a (M.1294-1304/H.694-703) kimin haber göndereceğine karar vermek için dört mezhep başkadı imamını Birketü'l-Hac'a çağırdı ve av mekânında onları karşılayıp ağırladı. Yapılan görüşmelerden sonra Emîr Hüsameddîn Özdemîr el-Mecirî ve Kadı İmâdeddîn b. es-Sukerî bu görev için seçildiler. Daha sonra sultan ve emîrlер avlanmak için çöle girdiler.⁴⁷⁶

Bu tür idarî kararların yanı sıra Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in av seferindeyken duyduğu psikolojik rahatlama, cezaevlerinde tutuklu bulunan bazı emîrlерin serbest bırakılması kararına dahi yansdı. Örneğin; 13 Zilhicce 725

⁴⁷³ Hond, büyük efendi veya emîr anlamında Farsça bir kelimedir. Arapça'da erkek ve kadın için aynı kelime kullanılır. Sultanın hanımlarına hitaben kullanıldığında "prenses, kraliçe, hanımefendi" anlamı ifade eder. Ibn Tağrıberdî, *Parlayan Yıldızlar*, 586.

⁴⁷⁴ Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 487.

⁴⁷⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 3(1): 81.

⁴⁷⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 8: 141, 142.

tarihinde (20 Kasım 1325) en-Nâsır Muhammed daman (yaban faresi veya kaya tavşanı) avlamak için Buhayra taraflarına gittiğinde, tutuklu olan bazı emîrlerin koşullarını araştırması için emîr Moğoltay el-Cemâlî'yi İskenderiye'ye gönderdi ve mahkûm olan bazı emîrler serbest bırakıldı.⁴⁷⁷

5.1.1. Sultan ile Emîrler, Valiler ve Askerler Arasında Kurulan Yakınlık

Avlaklar, sultan ile emîrler ve büyük devlet adamları arasında yakınlık kurulmasına olanak veren önemli birer sahne idi. Sultanların avcılık münasebetiyle emîrlere ihsanda bulunmasının yanı sıra emîrlerin avlanma esnasında maharetlerini göstermeleri sultana yakınlık kurma türlerinden biriydi.⁴⁷⁸ Bu sebeple av seferleri sultan ve emîrler arasındaki ilişkiye çok yönlü bir etkide bulunmuştur. Zira avcılık yaptıkları mekânlar, başketteki resmi ilişkilerden ve yapılacak vazife ve işlerden uzak, güven ilişkileri geliştirebildikleri, spor, eğlence ve psikolojik rahatlamanın sağlandığı önemli bir alandır.

Memlûk sultanları döneminde ülkeye gelen sefirler ve önemli misafirler için merasimler tertiplenirdi.⁴⁷⁹ Bazı memlûk sultanları elçilik faaliyeti için gelen delegelerle av seferine çıkarlardı. Örneğin; ez-Zâhir Ebû Saîd Berkuk'un misafirleriyle birlikte av mastabasına gittiği görülmektedir. 796/1392 senesi Rebülevvel ayında, Irak ve Bağdat Sultanı Ahmed b. Üveys mahiyetindeki bir grup askerle Mısır'a geldiğinde Sultan el-Melikü'z-Zâhir Berkuk onu bir merasim töreniyle Ridâniye'deki av mastabasında karşıladı ve Nil'i geçip el-Cîze taraflarında ava çıktılar.⁴⁸⁰

Benzer şekilde, Şâm Nâibi Emîr Tenem, 3 Safer 799 (6 Kasım 1396) tarihinde Mısır'a geldiğinde Sultan Zâhir Berkuk onu *Mat'amu't-Tayr'da* karşıladı ve ona ihsanda bulundu. Daha sonra birlikte el-Cîze bölgesine ava gittiler.⁴⁸¹

Sultan ez-Zâhir Çakmak'ın (842-857/138-1453) kendisiyle görüşmek için Mısır'a gelen çoğu emîri *Mat'amu't-Tayr'da* karşıladığı ve onlarla ava çıktığı kaynaklarda yer edinmiştir. Örneğin; 844 (1440) yılında Şâm Nâibi Emîr Culbân el-

⁴⁷⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(1): 264, 265. Benzer bir hadise aynı yıl, sultan el-Cîze'ye gittiğinde de gerçekleşti. Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(1): 269; Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 485.

⁴⁷⁸ Bu durum şehir meydanlarında gerçekleştirdikleri çeşitli spor müsabakaları için de geçerlidir. Ayrıntılarıyla bk. eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire*.

⁴⁷⁹ Yiğit, *Memlûkler*, 394.

⁴⁸⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, 3(2): 799; Abdülaziz, *Riyazatü's-Sayd*, 161; Tevfik, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 760, 761.

⁴⁸¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 3(2): 869, 870.

Mueyyidî (ö.859/1454) Kâhire'ye geldiğinde sultan onu karşılamak için *Mat'amu't-Tayr*'a indi. Bu, sultanın saltanat dönemindeki ilk yolculuğu idi. Aynı sene Haleb Nâibi Emîr Kanıbay el-Hamzavî'yi (ö. 862/1457) ve 845 (1441) yılında Trablus Nâibi Emîr Barsbay en-Nâsirî Ferec'i *Mat'amu't-Tayr*'da karşıladı ve onlara ihsanda bulundu.⁴⁸²

Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'ın da önemli emîrlerle birlikte avlandığı bilinmektedir. Örneğin; 879 yılı Recep ayında (Kasım-Aralık 1474) Sultan el-Eşref Kayıtbay, Atabek Özbek ile Tarranah'a avlanmaya çıktı.⁴⁸³

Av seferleri sultanların, hem birlikte sefere çıktığı emîrlerle hem de avlanmak için bölgesine gittiği vali ve askerlerle iyi ilişkiler geliştirmesine sebebiyet vermiştir. Örneğin; 26 Ramazan 672 (5 Nisan 1274) tarihinde Dimaşk'a varan Sultan ez-Zâhir Baybars, Dimaşk nâibi ile görüşmüş ve hem bayram arifesi hem de av seferi münasebetiyle emîrlere ihsanda bulunmuştur.⁴⁸⁴

Benzer şekilde Sultan ez-Zâhir Baybars 662 (1263) yılında Tarranah⁴⁸⁵ bölgesinde çok fazla hayvan avlandığında, bir kısmını Kal'atü'l-Cebel Nâibi Emîr İzzeddîn Aydemîr el-Hâlî⁴⁸⁶'ye gönderdi ve ona hediyelerini bir risâle ile bildirdi. Kaynağın ismi "*Risâletü's-Sayd*" olup, bu risale ez-Zâhir Baybars'ın söz konusu av seferini içermektedir. Sultan Baybars bu risalede kale nâibine ve av sırasında ona eşlik eden askerlere olan takdirini sunmuştur. Sultan bu risalede şöyle demektedir:

"Güneşin utancından bulutların ardına saklandığı, dağları ve ovaları dolduran ordularla mübarek bir av seferine çıktığımızı bildiririm. Tarranah taraflarına kadar ilerlediğimiz bu av seferinde hayvanlar sürü halinde akın ettiler ve ayırt etmeden tüm atların elleri (bacakları) sarsıldı, hatta etrafı sarıldı. Bir hainmiş gibi zannedilerek kılıçlar çıkarıldı ve okçular kıvılcım gibi atışlar yaptılar, mızraklar tek tek fırlatıldı. Gelişleriyle birlikte yer onlara dar edildi. Yere yığılan, çatlayan, savrulan, kaçanlardan, sakat ve mahsur kalmışlardan

⁴⁸²İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 15: 344, 347, 349, 350.

⁴⁸³Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 182.

⁴⁸⁴Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 30: 134.

⁴⁸⁵Tarranah: Mısır'ın kadim beldelerinden biridir. Günümüzde küçük bir tarım köyüdür. Nil'in batı kıyısında kurulmuştur. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 490.

⁴⁸⁶Emîr İzzeddîn Aydemîr el-Hâlî ez-Zâhirî, Sultan ez-Zâhir Baybars döneminin büyük devlet adamlarından biri idi. Niyâbetü's-saltana görevine de getirildi ve 667/1268 yılında Dimaşk'ta vefat etti. Öldükten sonra geride çok fazla mal, at ve katır bıraktı. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 491.

*istediğimizi aldık... Avlanan hayvanların bir kısmını sana gönderdik. Bizim için yaptıklarından dolayı tarafımızdan sana gönderilenlerin, sevincini tazeleneyeceğinden tereddütümüz yok. Aydemîr ismini zikrettiğimizi unutma...*⁴⁸⁷

5.1.1.1.Hediyeler

Memlûk sultanları ava çıkmaları münasebetiyle önde gelen emîrlere, küçük emîrlere, sultan evlerindeki gulâmlara ve av seferlerinde görev yapan hizmetlilere hediyeler dağıtır, ihsanda bulunurlardı. Sultanın av seferi sırasında emîrlere hediye ve armağanlar sunması ve ayrıca avladığı hayvan ve kuşları emîrlere dağıtması, emîrlere nezdinde kıymetli bir armağan idi. Aynı şey sultanla yakınlık kurmak için kendisine özel hediyeler ve avlar takdim eden emîrlere için de geçerliydi.⁴⁸⁸

Sultanlar her sene av zamanı kendilerine eşlik eden Taştâne, Şarabhâne ve Ferrâşhâne gulâmlarına hediyeler dağıtırlardı.⁴⁸⁹ Sultan için ayrıcalıklı olanlar ve ona yakın olanlar bu lütuflardan faydalanırlardı.⁴⁹⁰ Sultanların her yıl emîrlere iki kez at hediye etmelerinin yanı sıra ava veya benzeri faaliyetler için yolculuğa çıkan önde gelen emîrlere de at hediye edilirdi.⁴⁹¹

Sultanların bazı kıdemli emîrlere avcılık için yola çıkacakları zaman hayvan yemi ve çeşitli emval verdiği de olurdu. Örneğin; 751 (1350) yılında Emîrül Kebîr⁴⁹² Tâz b. Abdullah, Buhayra'ya gittiği av seferi münasebetiyle, Sultan Hasan b. Muhammed b. Kalavun kendisine, sahip olduğu ıktalara ek olarak yirmi bin irdeb⁴⁹³ arpa ile İskenderiye'nin gelirinden bin dinar ve Tamvah⁴⁹⁴ bölgesini ihsan

⁴⁸⁷ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 130, 131; Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 491.

⁴⁸⁸ İbn Şâhin, *Zubdetü'l Kef*, 128.

⁴⁸⁹ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 11: 149, 150.

⁴⁹⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 4: 55; Abdülazîz, *el-Hayl*, 157. Ayrıca Sultan Zeynüddin Haccî, Şâban 748'de (Kasım 1347) bazı emîrlere av seferine çıkmaları münasebetiyle onlara ihsanda bulunmuştur. Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 739.

⁴⁹¹ Kalkaşendî, *Subhu'l- 'Aşâ*, 4: 54.

⁴⁹² Emîrül-Kebîr: Binbaşı rütbesinde olanlardan tayin edilirdi. Saltanat nâibliği veya ordu atabeginin naipliğini yapardı. Aynı zamanda silahdarîyye dairesinin başkanıydı. Rütbesi atabegden sonra gelirdi. İbn Tağriberdî, *Parlayan Yıldızlar*, 584.

⁴⁹³ Irdeb: Çağdaş Farsça kaynaklarında kuru maddelerin ölçümünde kullanılan eski bir İran hacim ölçüsüdür. Diğer ölçü birimleri gibi irdebin de bölgelere, zamana ve ölçülen şeyin cinsine ya da vasfına göre muhtelif değerler alması günümüzdeki karşılığının tespitini zorlaştırmaktadır. Cengiz Kallek, "İrdeb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 440, 441, 442.

⁴⁹⁴ Tamvah: Mısır'ın kadim köylerinden biridir. Günümüzde el-Cîze'nin merkezi köyüdür. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 495.

etti. Ayrıca Emîr Seyfeddîn Sargıtmış⁴⁹⁵(ö.759/1358) için bin dinar, Nâib Seyfeddîn Beyboğarus⁴⁹⁶ (ö.753/1352) için üç bin dinar ve ayrıca Emîr'ül Kebîr Şeyhû⁴⁹⁷ (ö.758/1356) için üç bin dinar verdi.⁴⁹⁸

Ayrıca sultanlar, kıdemli bir emîrin bölgesinden geçerken, avlanan hayvanları gördüğünde koyun, kaz, tavuk, şeker ve buğday gibi şeyler verir ve ona himmet ederek iyi bir şekilde karşılardı. Bazılarına mal verdiği de olurdu.⁴⁹⁹

Bunların yanı sıra bazı emîrler için yüz bin dinarı aşan harcamaların yapıldığı olurdu ve bu harcamalar emirlerin ellerindeki ıktalara ek olarak sunulurdu.⁵⁰⁰ Özellikle Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un av seferlerinde sık sık hediyeler ve hilatlar dağıttığı görülmektedir.⁵⁰¹ Örneğin; 28 Muharrem 701 (3 Ekim 1301) tarihinde Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed, Berîyye'ye gitti. Sâlihiyye'de Mansûre'nin girişinde emîrlere hediyeler ve hilatlar dağıttı. Ayrıca bu seferde sultan, emîr Begtemur es-Sâki'ye at ve yırtıcı kuşlar ihsan etmiştir.⁵⁰²

Memlûk sultanlarının, avcılar Siryâkûs'a, Şubra bölgesine veya deniz kıyılarına ava gittiklerinde kıdemli emîrlerin her birine bin ağırlıklı altın ve berzûn (katır veya beygir) ihsan ederlerdi.⁵⁰³

Sultanlar, avcılık sırasında gezintiye çıktığı sırada da emîrlere ihsanda bulunurlardı. Örneğin; Sultan ez-Zâhir Baybars 13 Safer 668 (12 Ekim 1269) tarihinde emîrlerle birlikte İskenderiye'ye ava gittiği sırada avladığı bir grup hayvanı

⁴⁹⁵ Emîr Seyfeddîn Sargıtmış b. Abdullah en-Nâsırî, Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un memlûklarından idi. Sultan Hasan döneminde ümeranın büyüklerinden idi. Emîr Şeyhû'nun ölümünden sonra makamı yükseldi, malı ve gücü arttı. Daha sonra sultan Hasan döneminde İskenderiye'de hapsedildi. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 494.

⁴⁹⁶ Emîr Seyfeddîn Beyboğarus b. Abdullah el-Kâsımî, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un emirlerinden biri idi. Mısır saltanat nâibi idi daha sonra Haleb nâibliğine getirildi. Sultan Sâlih'in itaatinden çıktıktan sonra sultan tarafından Haleb kalesine hapsedildi ve orada ölene kadar mahkûm kaldı. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 494.

⁴⁹⁷ Emîr Şeyhû en-Nâsırî, Muzaffer Haccî dönemi memlûklarındandı. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 495.

⁴⁹⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10: 218; Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 809.

⁴⁹⁹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 37.

⁵⁰⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, 4: 55; Abdülazîz, *el-Hayl*, 157.

⁵⁰¹ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*, Tahkik/Araştırma: Bernd Ratke, Edward Baden, Muhammed el-Sâid Cemlâeddîn, Gunhild Graf, Erika Glaesen, Dorothea Kravolsky, Salahaddîn el-Munaccid, Said Abdulfettah Aşûr, Ulrich Harmann, Hans Robert Roemer, (Kâhire: İsa el-Babî el-Halabî Yayınları, 1402/1982), 9: 66.

⁵⁰² İbn Aybek, *Kenzü'd-Dürer*, 9: 395.

⁵⁰³ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 34.

ve ayrıca at, kılıç, altın, gümüş; kumaş gibi değerli eşyaları beraberindeki emîrlere dağıttı.⁵⁰⁴

Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun ise 739 (1338) yılında avcılık için Yukarı Mısır'a gittiğinde, kendisine eşlik eden Emîr Seyfeddîn Tenkîz el-Husâmî'yi⁵⁰⁵ (ö.741/1340) büyük ikramlarla onurlandırdı.⁵⁰⁶

Söz konusu ikramlara ek olarak, bazı emirlere hayvan postundan *kıba* ' (aba veya kaftan) verilirdi. Örneğin; el-Eşref Şâban b. Hüseyin 774 (1373) yılında el-Ahram gezisinden Kal'atü'l-Cebel'e döndükten sonra *el-memâlikü's-sultânîyye* 'ye, *hâssekkilere* ve bazı hizmetlilere mavi ipekten, kakımdan ve sincaptan yapılmış işlemeli geniş *kıba* 'lar verdi. *Kıba* 'lar büyük hâsekkilere ve önde gelen memlûklara ulaştırıldı.⁵⁰⁷

Sultanların, av seferi esnasında eğer biri kendisine ceylan veya devekuşu avlayıp getirirse onun için yeleleri bol kaftan sunduğu da olurdu.⁵⁰⁸ Örneğin; Sultan ez-Zâhir Baybars 2 Ekim 1269 tarihinde Tarrana'ya gittiğinde orada avlandı. Otağına avlanmış 300 ceylan, 15 deve kuşu getirdiler. Her ceylanı avlayana bir sincap kürkü, her deve kuşunu avlayana koşumlu bir at verdi.⁵⁰⁹

Bu ikram ve ihsanlar; asker ve emîrlerin makam ve görevlerine göre sunulurdu.⁵¹⁰ Sultan veya emîrler, eğer seferde aralarından biri ilk kez avlanıyorsa, kendi aralarında o kişiyi onurlandırır ve bir takım av kıyafeti hediye ederlerdi.⁵¹¹

Söz konusu kıyafetler İskenderiye, Mısır ve Şâm'daki Dârü't-Tırâz'da yapılırdı; üzerinde sultanın lakabının yazılı olduğu veya küçük kuş figürlerinin

⁵⁰⁴ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 7: 147.

⁵⁰⁵ Emîr Seyfeddîn el-Tenkîz el-Hüsâmî (ö.741) Şâm nâibi idi. Tomar, *Memlûk Devletinde Askerî Kölelik Sistemi*, 73. Hüsâmeddîn Lâçin'in memlûklarındandı daha sonra en-Nâsır Muhammed'e intikal etti. 712/1312-1313 yılında Şâm'ın üç vilayetinde nâiblik yapmayı sürdürdü. Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun kızını emîr Tenkîz'in oğlu ile evlendirdi. İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 9: 129-130. Emîr Seyfeddîn Tenkîz memlûklar döneminde ilme verdiği değer ve İslâm medeniyetine katkıları ile öne çıkan bir emîr idi. İnşa ettirdiği ve bazılarının günümüze kadar ulaştığı dinî, ilmî ve sosyal yapılar bulunmaktadır. Aygül Düzenli, "Büyük Memlûk Emîri Tenkîz ve İslâm Medeniyetine Katkıları" (II. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, 2018).

⁵⁰⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 9: 129, 130.

⁵⁰⁷ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 11: 58.

⁵⁰⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l Mülûkiyye*, 97.

⁵⁰⁹ Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, 100.

⁵¹⁰ İbn Şâhin, *Zubdetü'l Keşf*, 109.

⁵¹¹ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 46.

bulunduğu *kıba'* (aba, kaftan), çuhalardan imal edilirdi.⁵¹² Ancak sultanlar başta olmak üzere, ümera, ulema ve vezirlerin giydiği hilâtlarin satışları *Sûku's-Şerabeşiiyyîn* denilen hilat pazarlarında gerçekleşirdi.⁵¹³ Memlûk sultanlarına özel bazı atölyeler olup burada sadece devlet büyüklerine hilat üretilirdi. Ayrıca hilatlerin üzerine sultan adları ve lakapları da yine burada işlenirdi.⁵¹⁴

Bu ikramların yanı sıra bazı memlûk sultanları emîr-i şikâr veya bazdârlardan biri ile emîrlere yırtıcı kuş veya başka bir hayvan göndereceği zaman bu emîrlere nakışlı hil'at verirdi. Bu geleneği Sultan en-Nâsır Muhammed uygulamıştır.⁵¹⁵ Örneğin; sultan Zeynüddîn Ketboğa (ö. 702/1302) iki geyik avladığında onları Hama sahibine götürmesi için Şeyh Hasan el-Cavlekî el-Kalendârî'yi (ö.722/1322) görevlendirdi. Bunun için kendisine verilen ipek teşrif ve işlemeli başlık (*keluta*⁵¹⁶*zerkeş*) giyindi.⁵¹⁷

5.2. Av Seferlerinin Bölge Denetimi ve İdari Teftiş Açısından Önemi

Memlûk sultanları av seferine çıktıklarında memleket koşullarını daha yakından gözlemleme fırsatı bulabilmekteydi. Av seferleri vesilesiyle bir aracı olmadan kendi tebaalarının koşullarının gözlemlenmesi, taleplerinin kaydedilmesi, onlarla yakınlık kurularak köy ve şehirlere yapılan çalışmaların takip edilmesi ve ayrıca şikâyetlerin dinlenilmesi mümkün oluyordu.⁵¹⁸ Bu sayede sultanlar avda bulunduğu süre boyunca memleket ve ahali için faydalı icraatlar yapmış oluyorlardı. Nitekim sultanların av seferlerinde vücudunu terbiye etmesinin yanı sıra gittiği yerde haksızlığa uğrayan bir kişinin davasını çözerse kendi günahlarını telafi ettiği düşünülürdü.⁵¹⁹

Bu anlayış doğrultusunda sultanların gittikleri yerde adaleti sağlamak adına halkın şikâyetlerini dinledikleri, özellikle Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un bir nevi denetim politikası şeklinde takip ettiği anlaşılmaktadır. Sultan en-Nâsır

⁵¹² Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, 4: 53; İbn Şâhin, *Zubdetü'l Keşf*, 109; Müellifi meçhul, *Baypars Tarihi II*, 48; Yiğit, *Muhammed b. Kalavun Dönemi*, 276, 277.

⁵¹³ Abdullah Mesut Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 220.

⁵¹⁴ Yiğit, *Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat*, 277.

⁵¹⁵ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 9: 171.

⁵¹⁶ *Keluta*: Eyyûbiler döneminde sultan ve askerleri emamesiz sarı renkli külâh (kelute) giyerlerdi. Sultan el-Mansur Kalavun'un oğlu el-Melikü'l-Eşref Halîl tahta geçince külâhın üzerine beyaz kumaş (şas) bağladı. Aşağı doğru sarkıttıkları saçları üzerinden giyerlerdi. Fakat Sultan en-Nâsır Muhammed üçüncü saltanatı sırasında hacca gidince başını tıraş ettirdi. İnsanlar da ona uydu ve böylece uzun saç terk edildi. İbn Tağriberdi, *Parlayan Yıldızlar*, 587.

⁵¹⁷ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 46.

⁵¹⁸ Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 481.

⁵¹⁹ İbn Menglî, *Ünsü'l-Melâ*, 18, 19.

Muhammed av seferi münasebetiyle ülkenin birçok yerine yolculuk yapardı ve köylülerin şikâyetlerini dinlemek için sık sık av gezilerinden faydalanırdı. Ülkedeki imar faaliyetlerini; köprüleri, kanalları, kemerleri birebir teftiş ederdi ve ihtiyaç duyulan ıslahatların yapılmasını emrederdi. Ülkenin çeşitli bölgelerinden şikâyet duyduğunda o bölgeye gider ve bölge halkının şikâyetlerini dinlerdi. Kalabalık avcılarla bir köyden geçtiğinde o mıntıkanın kime ait olduğunu soruştururdu.⁵²⁰

Örneğin; 708 (1308) yılında Sultan en-Nâsır Muhammed, mahiyetiyle ile birlikte avlanmak için Yukarı Mısır'a gittiğinde bedevilerin ileri gelenleri hakkında suçlamalar duyuldu. Memlûklarıyla yalnız olan sultan harabe bir köyden geçtiğinde köylülerden on kişi, önlerinde büyük şeyh ile sultanın önüne çıktılar ve toprağı öperek ona dua edip Emîr Seyfeddîn Sallâr el-Mansûrî'nin ⁵²¹ (ö.710/1310) kendilerine yaptığı zulüm ve adaletsizlikten şikâyetle bulundular. Uzun zamandır kendilerine yapılan zulmün inkişaf etmesi için sultanın geleceğı günü beklediklerini söylediler. Sultan onların önünde durdu ve onları teskin edip gereğini yapacağını söyledi.⁵²²

Sultanın ülkenin çoğu yerinde askerleriyle birlikte gezintiye çıktığını, gittiğı yerlerde vali ve kadılarla görüştüğünü kayıtlardan anlamaktayız.⁵²³ Denetim amaçlı gerçekleştirdiğı muhtelif av seferlerinden birini 662 (1264) yılında İskenderiye'ye yaptı. Sultan avlanmak için İskenderiye'ye gittiğinde orada bazı Arapların silahlanıp çöllerde asilik yaptıkları haberini alınca üzerlerine bir birlik gönderdi. O sırada Havâre ve Suleym Araplarından bir topluluk geldi. Kendilerine bölgenin imarı ile ilgilenmeleri ve asi Araplardan hiç kimseyi bölgeye yaklaştırmamaları ile alakalı emir yazıldı.⁵²⁴

⁵²⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 9: 192.

⁵²¹ Emîr Sallâr b. Abdullah el-Mansûrî, aslen Moğol kökenli olup Oyrat kabilesinden idi. Baybars'ın Anadolu Seferi'nde esir düşmüş, Kalavun onu satın almış, sonra da çeşitli sultanların emrinde hizmet vermişti. Ordu kumandanlığından sonra Sultan en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde Lâçin'in öldürülmesinden sonra *nâibü's-saltana* mevkiine ulaşmıştı. Geniş nüfuza sahip olmalı ki genç yaşta tahta çıkarılan Sultan Muhammed b. Kalavun'un üzerinde büyük baskısı vardı. Ancak Sultan en-Nâsır Muhammed, üçüncü saltanat devrinde birçok emirini tasfiye ettiği sırada emîr Sallâr'ın Kâhire'deki kardeşinin kendisine suikast girişiminde bulunacağı haberini alınca emîr Sallâr'ı tutukladı ve ölene kadar hapis tutuldu. Öldükten sonra ise Sallâr'ın malları müsadere edildi. Ayaz, *Memlûkler*, 40; Çetin, *Akerî Teşkilât*, 72; Tomar, *Memlûk Devletinde Askerî Kölelik Sistemi*, 67; Yiğit, *Muhammed b. Kalavun Dönemi*, 89; Yiğit, *Memlûkler*, 78.

⁵²² Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 12-13; Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 17.

⁵²³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 30: 108-109.

⁵²⁴ İbn Abdüzzâhir, *Sultan Baybars*, 147; Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 482.

Sultan ez-Zâhir Baybars ise bazı zamanlar ava çıktığında kılık değiştirerek alaydan ayrılırdı ve halka, idarecilerin davranışları hakkında sorular sorardı. Batı vilayetlerinde ava gittiği 1263 senesinde halkın vali İbn el-Hümmam'dan şikâyetçi olduğunu ve ayrıca valinin suistimaller yaptığını öğrendiğinde valiyi azledip yerine başkasını tayin etti.⁵²⁵

Benzer şekilde Sultan el-Melikü'z-Zâhir Baybars, oğlu el-Melik Sâid Berekât ile birlikte 673 (1275) yılında Buhayra bölgesine gittiği av seferinde idarî işleri teftiş edebilmek için kimseye bilgi vermeden İskenderiye'ye girdi. Halkın ve tüccarların, vali Şemseddîn b. Bahîl'den⁵²⁶ (ö. 683/1284-1285) şikâyetçi olduklarını öğrendi. Valinin dövülmesini, elli bin dinar para cezasına çarptırılmasını ve mülkiyetindeki büyük bostanın yıkılmasını emretti.⁵²⁷

Sultan Kansu Gavri'nin de çıktığı av seferlerinde keşif ve denetim yaptığı bilinmektedir. Örneğin; 918 yılı Zilhicce ayında (Şubat 1512) Feyyûm şehrindeki Lahûn köprüsünü ve diğer koşulları incelemek için Feyyûm bölgesine girdi ve orada avlandı. Arap şeyleri ve önde gelenler de sultana eşlik ettiler.⁵²⁸

Memlûk sultanları gittikleri yerlerde halkın ve idarecilerin durumunu daha iyi gözlemlemek için av seferlerinde gizliliğe önem verirlerdi. Bu sayede memleketten ve uygulamalardan haberdar olabilmekteydiler. Bu durum avlalara yakın mekânlardaki vali ve idarecilerin temkinli ve ihtiyatlı olmalarına da sebebiyet verdi. Zira av seferlerinde uyguladıkları bu denetim politikası, yönetici tarafından idarecilere verilen idarî yükümlülükler üzerine teftiş gezisi mahiyeti de taşımaktaydı.

Örneğin; Sultan ez-Zâhir Baybars 662 (1264) yılında batıya avlanmaya giderken, Avsim'e indi. Gizlenerek halkın koşullarını gözlemledi ve valinin, nâiblerin ve gulâmların davranışlarını soruşturdu. Halk, sultana valinin haksızlığından ve bazı önde gelen Hristiyanların zulmünden şikâyetinde bulundu. Sultan da valinin tutuklanması ve te'dîb edilmesi kararını verdi ve ayrıca halka zulmeden Hristiyanların asılmasını emretti.⁵²⁹

⁵²⁵ Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, 55, 56.

⁵²⁶ Emîr Şemseddîn Muhammed b. Bahîl İskenderiye Limanı'nın mütevellisi idi. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 483.

⁵²⁷ Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 482; Müellifi Mechul, *Baybars Tarihi II*, 47, 48.

⁵²⁸ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 4: 293, 294.

⁵²⁹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1(2): 505.

Sultan ez-Zâhir Baybars çıktığı bazı av seferlerini planlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullandı. Örneğin; 667 (1269) yılında avcılık için yola çıktığını söyledi ve Kâhire'den ayrılıp Zilkade (Temmuz) ayının başında Kerek'e vardı. Ancak amacı Hicaz'a gitmekti. 667 (1269) senesinde Sultan Baybars hac farızasını yerine getirmek için kutsal topraklara yolculuk yaptı. Gizlice yapılan hazırlıklar tamamlandıktan sonra Baybars 25 Zilkade'de (26 Temmuz) Medine'ye vardığında Medine Emîri Cemmâz b. Şeyha, sultanı karşılamaya çıkmamış ve kaçarak şehri terk etmişti. Medine'de üç gün kalan Baybars, Hz. Peygamberin kabrini ziyaret ederek çok miktarda sadaka dağıttıktan sonra 30 Cemâziyelevvel'de (28 Temmuz) Medine'den yola çıktı ve 5 Zilhicce'de (5 Ağustos 1269) ihrama girmiş halde Mekke'ye vardı.⁵³⁰ Sultan orada Mekke emîrleri tarafından karşılandı. Allah yolunda cihat eden elleri ile mübarek Kâbe'nin dört bir tarafına dokundu. Önceden kendi mallarından hazırlanmış olan beraberinde getirdiklerini gizlice halka dağıttı ve sanki onlardan biriymişçesine sıradan bir insan gibi dolaştı. Etrafında kendisini koruyacak bir tane dahi muhafız yoktu ve Allah'tan başka onu koruyacak kimse kalmamıştı. Tanınması gerekenlerden başka kimse onu tanımıyordu. Tek başına namaz kıldı, tavaf etti ve sa'y yaptı. Kâbe'yi yıkamak için omuzlarında kırbalarla su çekti, gül suyu ile kendi elleriyle Kâbe'yi yıkadı. Her kim ona ihramını attıysa aldı ve Kâbe'nin o mübarek suyu ile yıkayıp geri verdi. Daha sonra Kâbe'nin kapısında oturdu. Kâbe'ye çıkmak isteyenlerin ellerinden tutarak yardımcı oldu. Daha sonra Kâbe kisvesini kendi elleriyle astı.⁵³¹ Bu yolculukta Mekke emîrlere ihsanda bulundu ve daha sonra haccını tamamlayıp 667 yılı Zilhicce ayının (1269 Ağustos) sonlarında Kerek'e döndü.⁵³²

Sultan bu yolculukta başkadı, birkaç emîr, 300 kadar memlûk ve bazı hassa askerleriyle birlikte Kâhire'den ayrılıp avlanma bahanesiyle Kerek ve

⁵³⁰Burak Gani Erol, *Memlûkler Döneminde Mekke Emirleri*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 1. Baskı, 2020), 77.

⁵³¹ Burak Gani Erol, *Memlûk Sultanlarının Hacları*, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XI, 2019, 318.

⁵³² en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 30: 107, 108; Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, 98, 99; Yiğit, *Memlûkler*, 50.

Şevbek'e⁵³³ gidince, kimse onun Hicaz'a gideceğini söylemeye cesaret edemedi. Hâciblerden biri bu konuda konuşunca dilinin kesilmesini emretti.⁵³⁴

Benzer şekilde Sultan el-Eşref Kayıtbay'ın da yolculuklarında gizliliğe önem verirdi. Örneğin; 873 (1468) yılında Kal'atü'l-Cebel'den indi ve Buhayra taraflarına ulaştı. Akşam vaktine kadar hiç kimse bu yolculuktan haberdar olmadı. Akşam yemeğinden sonra Bulak'tan Nil'e geçti ve hemen yolculuğa devam etti. Askerler tarafında takip edilse de kimse onun nerede yolculuk ettiğini ve nereye gitmek istediğini öğrenemedi.⁵³⁵

Sultan Kansu Gavri ise nereye gideceğini açıklamadan 919 (1513) yılında yolculuğa çıktı. Sekiz gün ortalıkta görünmeyince bazı emîrlere onun doğuya Abbâsiyye bölgesine gittiğini söylediler. Sultan, Kâhire'ye geri döndüğünde söylentilerin doğru olduğu ve onun Arap şeyhleri ile birlikte doğunun birçok yerinde ava çıktığı öğrenildi.⁵³⁶

Bununla birlikte sultanların ava çıkışını halka duyurduğu da olmuştur. Çünkü ihtiyaç sahipleri ve mazlumların bu yolculuktan haberdar olup sultanın önüne çıkmaları ve ondan yardım talep etmeleri mümkündür. Sultanlar da bu sayede onların ihtiyaçlarını karşılamak ve bir haksızlık varsa buna çözüm bulmak için yolculuklarını aşikâr edebilmektedir. Örneğin; Sultan el-Müeyyed Şeyh 819 (1416) yılında avlanmak için Nil'i geçip batıya gidince insanlar bu yolculuktan haberdar olup onun bulunduğu bölgeye gittiler.⁵³⁷ Benzer şekilde 823 (1420) yılında Nil'i geçip Buhayra taraflarına gitmek isteyince insanlar bu haberi alıp o bölgeye gittiler.⁵³⁸

5.3. Av Seferlerinin Siyasî Önemi ve Taşıdığı Riskler

Av seferleri siyasî zeminde bazı tehditlere kapı aralamıştır. Zira sultan ve emîrlere çıktığı av seferlerinde geçirecekleri süre belirsizdi; av süresi uzayıp kısalabilirdi. Sultanlar av seferlerinde bir iki aya yakın zaman

⁵³³ “Şevbek Kerek'e mensûb ve içine girmeden önce küçük bir şehir havası verir”. el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 131.

⁵³⁴ Makdisî, *Türk Memlûklerinin Faziletleri*, 38.

⁵³⁵ Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 16.

⁵³⁶ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 4: 354.

⁵³⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4(1): 342.

⁵³⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4(1): 541, 542.

geçirebilmekteydiler.⁵³⁹ Bu durum başkentten uzak kalan sultanların iktidarı üzerinde bir tehdit oluşturabilmekte ve yönetim üzerinde siyasî emelleri olan hırslı emîrlerin hedeflerine ulaşmalarına vesile olabilmekteydi.

Örneğin; el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in 736 yılı Rebûlâhir ayında (Kasım 1335) Yukarı Mısır'a çıktığı av seferinden sonra 45 gün Kâhire'de görülmemesi emîrlar arasında çekişmenin başlamasına ve Nâzirü'l-Has Şerefeddîn el-Neşû'nun⁵⁴⁰ sultanın yokluğunda güçlenip üstün bir mevkiye ulaşmasına sebebiyet vermiştir.⁵⁴¹

Bir diğer hadise 784 yılı Şevval ayının yirmi dokuzunda Sultan ez-Zâhir Berkuk bozkırda avlanmaya çıktığında gerçekleşti. Sultan avdan döndükten sonra Haleb Nâibi Emîr Yelbuga en-Nâsirî'den Ebülisteyn (Elbistan) Nâibi Altınbuga es-Sultânî'nin isyan edip Darende Kalesi'ne çıktığı, bazı emîrleri tutukladıktan sonra erzak stok ettiği, şehirdeki askerlerin onu dinlemeyerek memlûklarını tutukladıkları, kuşatma altına almaları üzerine onlardan eman istediği; arkasından şehirden Ebülisteyn'e kaçtığı ve Haleb nâibine mektup göndererek tehditte bulunduğu ancak bilâhare Tatarların ülkesine kaçarak “*Bir Çerkesin yönettiği ülkede kalmak istemiyorum*” dediği haberi geldi.⁵⁴²

Sultanların avla meşgul oldukları veya başka seferlerde oldukları süre boyunca makam koltuğundan uzak kalmaları ülkede kargaşalara sebebiyet vereceğinden dolayı, sultanın yokluğunda memlekette çıkabilecek olası ayaklanmaları bastıracak ve kargaşayı yatıştırıp hukuku koruyacak bir nâib atanırdı.⁵⁴³ Bu nâib sultandan hemen sonra gelirdi ve ikinci sultan olarak derecelendirilirdi. Fermanlara ve menşurlara bu da hükümdar gibi imzasını koyardı.

⁵³⁹ Örneğin; Sultan el-Mansûr Hüsâmeddîn Lâçin'in av seferleri bir iki aya yakın sürerdi. Makrîzî, *es-Sülûk*, 1(3): 861. Sultan ez-Zâhir Berkuk ise 3 Zilkâde 787 (6 Aralık 1385) tarihinde Buhayra'ya gittiği av seferinde 13 gün ortalıkta görülmedi. Abdülazîz, *Riyazatü's-Sayd*, 158.

⁵⁴⁰ Abdolvahhab b. Fadlullah Şerâfeddîn en-Neşû, Hristiyan idi. en-Nâsır Muhammed'in yanında Divanü'l-Has nâzırlığına getirildikten sonra Müslüman oldu. Büyük makam sahibi olduğu ve idaresi altındaki insanlara yaptığı çeşitli haksızlıklardan dolayı sevilmediği, tutuklandığında halkın sevinç gösterileri yaptığı bilinmektedir. 740/1339-1340 yılında ölmüştür. eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire*, 53.

⁵⁴¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 9: 114, 115.

⁵⁴² İbn Tağrıberdî, *Parlayan Yıldızlar*, 255.

⁵⁴³ İbn Şâhin, *Zubdetü'l Keşf*, 112.

Askerleri kullanır ve görevlerini dağıtırdı. Bundan mütevellit sultanın yokluğunda idare tamamen onun elindeydi ve diğer nâibler ona danışırlardı.⁵⁴⁴

5.3.1. Siyasî Teşebbüsler ve Güvenlik Sorunları

Memlûklar dönemi, gruplar arası dayanışma olgusunun varlığı münasebetiyle asabiye⁵⁴⁵ devri olarak zikredilmektedir.⁵⁴⁶ Bu açıdan sultan ve emîrlerin av seferlerine iştirak etmesi ile Kâhire’de ortaya çıkan iktidar boşluğu, bazı hırslı emîrlere ve birbiriyle çatışan memlûk gruplarına saltanat üzerindeki hedeflerini uygulama fırsatı vermiştir.⁵⁴⁷ Bu tür pek çok hadiseye memlûk kaynaklarında rastlamak mümkündür.

Örneğin Makrîzî, üzerinde durulan konuyu ihtiva eden önemli bilgiler kaydetmiştir. Bu kayıtlara göre Emîr Seyfeddîn Tâz en-Nâsırî’nin (ö.763/1361-62) Buhayra’ya gittiği av seferinden fırsat bulan atabekü’l-asâkir emîr Şeyhû el-Ömerî (ö.758/1357) bir grup emîr ile anlaşarak 2 Şevval 755 (20 Ekim 1354) tarihinde el-Melikü’s-Sâlih Selâhaddîn’i (752-755/1351-1354) azledip kardeşi en-Nâsır Hasan’ı yeniden saltanata getirdi. Emîr Tâz en-Nâsırî ise yakalanıp hapsedildi.⁵⁴⁸

Benzer bir girişim 657 (1259) yılında da gerçekleşmişti. Emîrî’l-Kebîr (nâibu’s-saltana) Seyfeddîn Kutuz, yaklaşan Moğol tehdidi üzerine, hâkimiyeti tek başına eline almak istediğinde, el-Muizî emîrlerinin Abbâsiyye ve Gazze bölgelerinde ava çıkmalarını bekledi. Daha sonra çocuk yaştaki Sultan el-Mansûr Nureddîn Ali b. el-Melikü’l-Muiz Aybek’i (H.655-657/M.1257-1259), kardeşini ve

⁵⁴⁴ Kalkaşendî, *Subhu’l-‘Aşâ*, 4: 17-18; el-Ömerî, *Mesâlikü’l Ebsâr*, 56; Müellifi mechul, *Baypars Tarihi II*, 8.

⁵⁴⁵ Asabiye: Bu kavram hakkında İbn Haldun değerli tespitlerde bulunmuştur. Onun asabiyetten maksadı devlet kurmaktır. Devleti ise iki temel üzerine kurar; bunlardan ilki güç ve asabiyet diğeri ise paradır. Ona göre asabiyetin bütün diğer kabileleri idaresi altında toplayabilecek kudrette olması gerekir ve bu asabiyet devleti kuran başkanın kendi kavmidir. Devlet kurulduktan sonra hükümdar asabiyetlerin kuvvetini kırmaya başlar. Devletin ihsanları sayesinde yetişen azatlılarının yiğitleri ile yeni bir asabiyet ve devleti koruyan bir kuvvet teşkil eder. Asabiyet devleti besler ve devlet tabii olan asabiyetini kaybettiğinde özü zayıflar. İbn Haldun, *Mukaddime*, 1: 598-601. Anlam olarak asabiyet kelimesi Arapça “a-s-b” kökünden türetilmiş mastardır. Kelimenin sözlük anlamı bir şeyi bağlamak demektir. Lisanü’l-Arab’daki anlamı ise “kişinin akrabaları ile ortak dava oluşturması” demektir. Asabiyet kabilenin erkek üyeleri arasında harici bir tehdide karşı grup üyelerinin dayanışma ve birlik içerisinde hareket etme ruhudur. Yusuf Ötenkaya, “Memlûk Devleti’nin Oluşumu Yapısı ve Dinî Siyaseti”, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2021), 231.

⁵⁴⁶ Memlûk devrinde asabiyye için ayrıntılarıyla bk. Abdullah Mesut Ağır, *Memlûklarda Asabiyye, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 21, 2008.

⁵⁴⁷ Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 497.

⁵⁴⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 929, 390; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Neylû’l-Emel fî Zili’d-Düvel*, thk. Ömer Abdülselem Tedumurî, Oxford Bodleian Kütüphanesi, 1(1) 270, 271, 272, 273, 274; Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 499; Makdisî, *Türk Memlûklerinin Faziletleri*, 53; Yiğit, *Memlûkler*, 87.

annesini yakalayıp Kal'atü'l-Cebel kulesine hapsetti. Emîrlere avdan döndüğünde Seyfeddin Kutuz, onların onayını aldı ve 24 Zilkade 657 (12 Kasım 1259) tarihinde hükümet üzerindeki kontrolü ele geçirdi.⁵⁴⁹

Nüfuzlu emîrlerin ava gitmesini fırsat bilen bazı emîrlerin, ülke içerisinde güvenliği ihlal eden bir takım menfi faaliyetlerde bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin; 20 Şâban 781 (1 Aralık 1379) tarihinde emîrlere arasında büyük bir çekişme baş gösterdi. Kendisine karşı Emîr Berke el-Çobanî⁵⁵⁰ ile Emîr Berkuk'un ittifak yaptıklarını düşünen Emîr İnal el-Yûsufî⁵⁵¹ 781 yılı Şâban ayında (1379 Aralık) Emîr Berke'nin Buhayra'ya ava gitmesini fırsat bildi. Ümeradan bir grup ile birlikte 24 Şâban (5 Aralık) Pazartesi günü emîr Berkuk'un üzerine yürüdü, ahırını yağmaladı ve evini yıktı; memlûklarını kazanmak için onlara yüksek meblağlar vaat etti. Berkuk tüm olanları öğrenene kadar gücü azaldı ancak Emîr Aytemuş⁵⁵² kendi cemaati ile ona takviyede bulundu. Nihayetinde Berkuk, İnal'ı yenmeyi başardı; onu ve ona yataklık edenleri tutuklayarak İskenderiye'de hapsetti.⁵⁵³

Birbiriyle çatışan memlûk gruplarının yanı sıra bazı memlûk sultanlarının, ava çıkan emîrlerin yokluğunu fırsat bilerek bir takım siyasî teşebbüslerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin; Sultan el-Muzaffer Haccî 15 Şâban 748 (20 Kasım 1347) tarihinde Emîr Elciboğa/Olcayboğa⁵⁵⁴ el-Muzafferî ve Ahmed Şeddi eş-Şarabhâne'nin ava çıkmasını fırsat bilerek kardeşi Emîr Hüseyin'in katli için hazırlık yaptı. Birkaç hizmetliyi fırsatı gelince ona saldırımları için görevlendirdi. Ancak kardeşi hastalanınca kendisi için önlemler aldı ve böylece planları gerçekleşmedi.⁵⁵⁵

⁵⁴⁹ Makrîzî, *es-Sülûk* 1(1): 513, 514.

⁵⁵⁰ Emîr Zeynüddin Bereke b. Abdullah el-Çobânî el-Yelboğavî, emîr Yelboğa onu Çoban'dan satın aldı. Memlûk Devleti'nin ilk devrinin sonunu Berkuk ile birlikte getirdi. Daha sonra Berkuk ile arasında anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlık Bereke'nin yenilgisiyle sonuçlandı ve 872 (1467-1468) senesinde katledildi. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 499.

⁵⁵¹ Emîr Seyfeddin İnal b. Abdullah Yûsufî el-Yelbogavî; Trablus nâibliği görevi yaptıktan sonra Haleb nâibliğine intikal etti. Zâhir Berkuk onu Dimaşk atabeyliğine yükselttikten sonra tekrar Haleb nâibliğine getirdi. Berkuk'un ikinci saltanat döneminde Safed nâibliğine, son olarak Mısır Atabeg el-Askerî görevine getirildi. (ö.764/1391). Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 499.

⁵⁵² Emîr Aytemuş el-Bocasî el-Çerkezî, Zâhir Berkuk'un hüküm devrinde atabek el-askerî idi. Dimaşk kalesinde 802/1399-1400 yılında öldürüldü. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 499.

⁵⁵³ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 11: 167.

⁵⁵⁴ Emîr Olcayboğa el-Muzafferî Trablus Nâibi idi. Haleb Nâibi Fahreddin Ayas'a destek çıkıp Şâm Nâibi Argun'u öldürdüler. Ümera bu katil olayıyla ilgili kapsamlı bir araştırma yaptıktan sonra Olcayboğa ve Ayas'ın katline karar kıldı. 21 Rebiülahir 751'de (28 Haziran 1350) iki emirin de başı vuruldu. Zengin, "Sultan Hasan Dönemi", 82.

⁵⁵⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 740, 741.

Benzer şekilde Sultan ez-Zâhir Berkuk (ö.801/1398) Behtit bölgesinde ava gittiğinde Kâhire valisine on Zâhirîyye memlûkunu öldürmesi için emir verdi. Yaklaşık yüz memlûk yakalanıp hapsedildi ve Kal'atü'l-Cebel surlarından asıldılar.⁵⁵⁶

Bir diğer önemli siyasî hadise 743 (1342) yılında Sultan Ahmed b. en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un ava çıkmasıyla gerçekleşti. Hapis tutulan ve aklıktan ölmeye mahkûm edilen emîr Taştemur Hums Ahdar⁵⁵⁷ ve emîr Kutluboğa el-Fahrî⁵⁵⁸ sultanın ava çıkmasından faydalanıp hapisten firar etmeye yeltendi. Gece olunca zincirlerini kırarak hapishâne kapısından çıktılar. Ancak hapishâne gardiyanı onları yakalayıp tutukladı ve sultana haber gönderdi. Sultan boyunlarının vurulmasını emretti.⁵⁵⁹

Bazı sultanlar muhalif ve rakiplerini ortadan kaldırmak, bilgi toplamak ve gittikleri yerlerde bölge halkının durumunu denetlemek için av seferlerini siyasî bir araç olarak kullandılar. Ülkenin çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan itaatsizliği, av seferi kisvesiyle o bölgeye giderek ortadan kaldırdılar.

Örneğin; el-Melikü'z-Zâhir Baybars 25 Zilhicce 664 (27 Eylül 1266) tarihinde avlanacakmış gibi yola çıktı ancak amacı Kara⁵⁶⁰ köyünün dışında kalan bölgenin yağmalanmasıydı. Kara sakinleri köyden uzaklaştırıldıktan sonra sultan askerlere herkesin boynunun vurulması emrini verdi. Aralarından sadece saklananlar, kaçanlar ve burçlarda gizlenenler kurtulabildi ancak onlar da esir alındı. Daha sonra askerler köye girerek köyü yağmaladılar. Bunun sebebi Hristiyan olan bölge halkının yoldan geçenleri kaçırp pazarlarda satmasıydı.⁵⁶¹

İbn Tağriberdî'nin kayıtlarına göre ise Sultan en-Nâsır Muhammed 18 Receb 713 (8 Kasım 1313) tarihinde Yukarı Mısır'a gittiğinde bölgedeki başıboş Arapların

⁵⁵⁶ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4(1): 192, 193

⁵⁵⁷ Emîr Seyfeddîn Taştemur b. Abdullah en-Nâsırî es-Sâkî, Hums Ahdar olarak tanınmıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed'in memlûklarındandı. Safed'de, Haleb'te ve Mısır'da saltanat nâibliği yaptı. (ö.743/1342). Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 497.

⁵⁵⁸ Emîr Seyfeddîn Kutluboğa b. Abdullah el-Fahrî en-Nâsırî es-Sakî, Sultan en-Nâsır Muhammed'in ümerasındandı. Dimâşk'ta saltanat nâibi valisiydi. (ö.743/1342). Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 497.

⁵⁵⁹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 617.

⁵⁶⁰ Kara: Sınırları geniş bir köydür. Humus yolu üzerinde bulunur ve Dimâşk'a kadar uzanır. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 507.

⁵⁶¹ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmi'u'l-Gurer*, Tahkik/Araştırma: Bernd Ratke, Edward Baden, Muhammed el-Saîd Cemlâeddîn, Gunhild Graf, Erika Glaesen, Dorothea Kravolsky, Salahaddîn el-Munaccid, Said Abdulfettah Aşûr, Ulcih Harmann, Hans Robert Roemer, (Kâhire: İsa el-Babî el-Halabî Yayınları, 1402/1982), 8: 119, 120.

yol kesme ve haraç toplama gibi eylemlerinin önüne geçmek maksadıyla avlanmak niyetinde olduğunugöstererek Kal'atü'l-Cebel'den ayrıldı. Süveyş ve Vaha yolunu tutmaları için ümeradan bir grup gönderdi. el-Ahram'dan Yukarı Mısır taraflarına kadar ilerleyip başıboş Araplara baskın yaptı ve birçok kişiyi esir alıp birçoğunu öldürdü.⁵⁶²

Bunların yanı sıra av seferlerinin Sultan ez-Zâhir Baybars'ın düşmanları hakkında bilgi toplamasına vesile olduğüsöylenebilir. Örneğin; 663 (1264-1265) yılında avlanmak için Abbâsîyye yakınlarına gittiğinde Tatarların Beyrut üzerine harekete geçtiğini öğrendi ve Kal'atü'l-Cebel'e döndü. Önde gelen emîrlere ve askerler ile hazırlık yapıldı ve dört bin atlı ile yola çıktılar.⁵⁶³

Baybars, 11 Ekim 1269'da emîrlere birlikte harp gemilerine binip Tarrana'ya ava gittikten sonra 20 Ekim'de İskenderiye'ye geçti. Sultan emîrlere hilatler giydirdi, bahşişler dağıttı. Şehir dışındaki meydana çevgan oynadı. Sonra Hammamat tarafına yöneldi. Lüvûne bölgesini dolaştı. Bu sırada Tatarlar'ın harekete geçtiği haberini aldı. 5 Kasım 1269'da Kâhire'ye döndü.⁵⁶⁴

Benzer şekilde 670 yılı Zilhicce ayında (Temmuz 1272) Sultan ez-Zâhir Baybars çıktığı av seferinde Sâlihîyye'ye vardığında Tatarların Şâm üzerine harekete geçtiği haberini aldı ve süratle Kal'atü'l-Cebel'e döndü. Daha sonra bu av seferini tertipleyenlere ihsanda bulundu.⁵⁶⁵

5.3.2. Av Seferlerinde Vuku Bulan Kazalar ve Suikastlar

Av seferleri, sultanların hayatı ve kendi saltanatları üzerinde büyük riskler teşkil etmiştir. Ulaşılan av seferleri kayıtlarına göre av gezileri sırasında yaralanma, hastalık ve benzeri kazalar meydana geldiği müşahade edilmektedir. Bu sebeple âlimlerin sultanlara, iyi bilinmeyen topraklarda ava çıkmamalarına, orada çeşitli tehlikelerin olabileceğine dair tavsiyelerde bulundukları bilinmektedir.

Örneğin; ez-Zâhir Baybars, 2 Muharrem 665 (3 Ekim 1266) tarihinde Pazar günü Dimaşk'tan Mısır'a döneceği sırada avlanmak için bindiği attan düşerek yaralandı ve birkaç gün orada kaldı. Daha sonra emîrlere ve yakınındakilerin de yardımıyla 13 Safer'de (13 Kasım) yola çıkıp Kâhire'ye döndü ve bir süre hasta

⁵⁶² İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 9: 36; Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(1): 129.

⁵⁶³ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 30: 166.

⁵⁶⁴ Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, 100.

⁵⁶⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1(2): 601, 602.

yattı. Dinlendikten sonra 5 Rebiülevvel (4 Aralık) Cumartesi günü atına binip bunduk atmak için Birketü'l-Hac'a gitti.⁵⁶⁶

Benzer bir hadise 723 yılı Zilhicce ayında (Aralık 1323) gerçekleşti; Sultan en-Nâsır Muhammed, Birketü'l-Hac'a ava gittiği sırada karnında büyük bir ağrı hissetti ve neredeyse kendinden geçerek, iyileşince bu mekânda ibadethâne inşa edeceğine dair nezir etti. Ağrısı dindiğinde avını tamamladı ve Kal'atü'l-Cebel'e döndü. Birkaç günlük dinlenme ihtiyacını giderdikten sonrakafilesi ve mühendislerle birlikte Siryâkûs'ta gölün kuzeyine en-Nâsırı Hankâhı'nı⁵⁶⁷ (Siryâkûs Hankâhı) yaptırdı ve bir benzerini de Siryâkûs'un doğusuna inşa ettirdi.⁵⁶⁸

Sultan iyileştikten sonra aynı yıl 25 Rebülâhir'de (3 Mayıs) avlanmak için Kalyûbiye⁵⁶⁹ bölgesine gitti. Avlanırken atından düştü ve sol eli kırıldı, bir saat boyunca yerde yatarak kaldı. Emîr-i ahur ve emîr-i şikâr gibi birkaç emîrin yardımıyla taşınıp Pazar gecesi Kal'atü'l-Cebel'e döndü ve 37 gün boyunca hasta yattı. Sağlığına kavuşunca Kâhire süslendi⁵⁷⁰ ve sultan hizmetlilere ihsanda bulundu.⁵⁷¹

Sultan el-Müeyyed Şeyh İsmâil ise 9 Safer 730 (2 Aralık 1329) tarihinde Cumartesi günü Yukarı Mısır'a ava gittikten birkaç gün sonra vücudunda çıkan çıban

⁵⁶⁶ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1(2): 555.

⁵⁶⁷ Hankâh veya hangâh, Farsça kökenli bir kelimedir. Genel anlamda Kur'an okuma ve zikir yerleridir. Memlûkler zamanında sayıları oldukça artan, hangâh, ribat ve zâviyeler, müridlerin barınağı olmanın yanında, tasavvuf ve diğer dinî ilimlerin tedris edildiği birer eğitim öğretim müessesesiydi. Buralarda bir yandan yaygın eğitim gerçekleştirilirken bir yandan da toplumun ihtiyaçlarına yönelik eğitimler veriliyordu. Yalnızca Kâhire'de 25 hangâhın mevcut olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. İlerleyen zamanlarda hankâhlara kütüphâne, ambar, dershâne, misafirhâne, ahır, bağ, bahçe gibi birimler eklenmiştir. Saryakus Hankâh'ının iseinşasının ardından Mısır'ın en en önemli hankahı olduğu ve sultan tarafından buranın başında bulunanlara şeyhüşşüyûh unvanı verildiği bilinmektedir. Ayrıca bu hankahın 100 hücresi olduğu, yanında hamam, aşevi, mescit de inşa edildiği görülmektedir. Ayrıca bu hankah ile bölgenin sosyal ve iktisadî açıdan gelişime sahne olmuştur. Öyle ki Mısır'ın çeşitli bölgelerinden çok sayıda insan hankahın yakınına yerleşmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Cuma günleri hankahın hemen yakınında at, deve ve envai çeşit hayvanın satışının yapıldığı büyük bir pazar kurulmuş ve bu pazarın kurulması zamanla gelenek halimi almıştır. Süleyman Uludağ, "Hankah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 42-43; Yiğit, *Memlûkler*, 249; Ayaz, *Memlûkler*, 136; Harun Yılmaz, "Meşihatşşüyûh'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hankah: Sa'idü's-Sü'adâ ve Siryâkûs". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2. Cilt, Sayı: 34, 2014. 15-19

⁵⁶⁸ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 9: 79; Muhayzîm, *Rihelâti Saydı*, 502.

⁵⁶⁹ Kalyûbiye: Aşağı Mısır'da yer alan, Nil deltasının doğusunda; Kâhire'nin kuzey kesiminde bulunan merkezi Kalyûb olan yerleşkedir. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'in emriyle 715/1315 yılında Kalyûb şehrinin merkez olduğu Kalyûbiye vilâyeti kurulmuştur. Eymen Fuad Seyyid, "Kalyûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 270.

⁵⁷⁰ Sultanların hastalıktan şifa bulmaları dolayısıyla törenler düzenlenirdi. Yiğit, *Memlûkler*, 394.

⁵⁷¹ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 9: 93, 94.

bedenini zayıf düşürdü ve günlerce el-Cîze’de konakladı. 5 Rebûlâhir (26 Ocak 1330) günü Kal’atü’l-Cebel’e geri döndü.⁵⁷²

Bazı durumlarda sultana düşmanlık besleyen kimseler avlaklarda sultana suikast girişiminde bulunabiliyor; sultana zarar verebiliyordu. Bu yüzden âlimler, sultanların daha sağlıklı bir av seferi gerçekleştirmeleri için bazı tavsiyelerde bulunurlardı. Sultanlar için “*Melik av sırasında kendini tehlikeye atmamalıdır zira insanlardan ihânet ve zarar gelebilir.*”⁵⁷³; “*Sultan avdayken kendi muntikasından ve askerlerinden çok uzaklaşmamalıdır, Kal’atü’l-Cebel’den gelen tüm haberleri incelemeli ve satranç oynamak gibi faydasız işlerle uğraşmamalıdır*”⁵⁷⁴ şeklinde tavsiyeleri bulunmaktadır.

Bu tür tavsiyelere rağmen memlûk sultanları arasında av seferinde ihtiyatlı davranmayarak zarar gören sultanlardan biri Seyfeddîn Kutuz’dur. Daha önce Sultan Kutuz’un, Ayn-ı Câlût zaferinden sonra Dimaşk’tan Mısır’a döneceği sırada Sâlihîyye yakınlarında ava çıktığına ve avlamak istediği bir tavşanın peşinden gidince güzergâhtan sapıp Emîr Baybars ve bir grup emîr tarafından orada katledildiğine temas edildi. Değnilmesi gereken bir diğer önemli nokta Sultan Kutuz’un bazı rivayetlere göre Emîr Baybars el-Bundukdârî’nin kendisine kötülük edeceğini işitmesine ve ona karşı tutumunu değiştirmesine rağmen dikkatli davranmayıp hırsla avın peşinden gitmesi ve av güzergâhından ve askerlerinden uzaklaşmasının hayatına kastedilmesine sebep olacak kadar risk taşımasıdır.⁵⁷⁵

Benzer bir olay 693 yılı Muharrem ayında (Aralık 1293) gerçekleşti. Sultan Seyfeddîn Kalavun el-Elfi’nin ölümünün ardından emîrlere, oğlu Selâhaddîn Halîl’i el-Melikü’l-Eşref lakabıyla başa geçirdiler.⁵⁷⁶ el-Eşref Halîl üç yıl iki ay kadar sultanlık yaptıktan sonra sık sık sorun yaşadığı babası el-Melikü’l-Mansur

⁵⁷² İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 9: 93.

⁵⁷³ İbn Menglî, *Ünsü’l-Melâ*, 17.

⁵⁷⁴ İbn Menglî, *Ünsü’l-Melâ*, 24.

⁵⁷⁵ Ayrıca Sultan Kutuz’un, Baybars’ın Haleb nâibliğine tayin talebini reddettiği için aralarının açıldığı bilinmektedir. Makdîsî, *Türk Memlûklerinin Faziletleri*, 35. Aktan, *Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi*, 197; Clot, *Kölelerin İmparatorluğu*, 29, 30; Şeşen, *HaçlılarÖnünde Sultan Baybars*, 25, 26; Yiğit, *Memlûkler*, 39; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, 7: 83.

⁵⁷⁶ Ayaz, *Memlûkler*, 37.

Kalavun'un Üstadârı Baydarâ ve Şâm Nâibi Hüsâmeddîn Lâçin⁵⁷⁷ tarafından avda bir suikast sonucu öldürüldü.⁵⁷⁸

Babası el-Melikü'l-Mansur Kalavun, Eşref Halîl'in emîrlerle iyi geçinmesini, ellerindeki iktaları almamasını tembihlemiştir. O ise müstebitçe davrandı.⁵⁷⁹ Sultan el-Eşref Halîl b. Kalavun'un el-Cîze taraflarına çıktığı bu av seferinde yolculuğunda Vezir İbn Sel'us ve Emîr Bedreddîn Baydarâ⁵⁸⁰ ona eşlik ettiler. Ancak aralarında bir çekişme başladı. Çünkü Vezir İbn Sel'us kumaş, para ve mal tahsil etmek için hareket etmişti. Gittiği yerlerde Saltanat Nâibi Baydarâ'nın naiplerinin ticarethanelere, gümrüklere el koyduklarını, sultanın dahi sahip olmadığı kadar mal sahibi olduklarını gördü. Sultan bu durumdan haberdar olup Emîr Baydarâ'nın bazı ticaret yerlerini ele geçirmesi üzerine Baydarâ'ya öfkelenip onu çadırına çağırdı ve emîrlerin önünde onu tahkir ve tezyif etti. Onu öldürmekle tehdit etti. Baydarâ, sultanın çadırından çıktığında onu öldürme kararı aldı. Bu sırada sultan 11 Aralık 1293 aşure günü yanında kalan az askerle otağının yakınında ava çıktı. Avlandığı sırada kendisiyle birlikte yalnızca emîr-i şikâr vardı. Emîr Baydarâ sultanın yalnız olduğunu öğrenince bir grup emîr ile birlikte silahlarını kuşanıp yola çıktılar. Sultanla aralarında sığ bir su vardı. Topluca oraya geçtiler. Onları gören sultan niyetlerini anladı. Onlar sultanın konuşmasına izin vermeyip kılıçlarla üzerine hücum ettiler ve sultanı öldürdüler.⁵⁸¹

Bu hadisenin bir benzeri de Sultan en-Nâsır Muhammed b. el-Melikü'l-Eşref döneminde gerçekleşti. Sultan, kötü yönetimine ve devlet içerisindeki çekişmelere rağmen 13 Rebîülevvel 904 (29 Ekim 1498) tarihinde yalnızca amca çocukları ve bazı hâssekilerle el-Cîze'ye ava gitti ve orada eğlencelere daldı. Beraberinde

⁵⁷⁷ Şâm Nâibi Hüsâmeddîn Lâçin, Sultan Eşref Halîl'in Akka Seferine (Mart-Haziran/1291) katılmadan önce, sultanın kendisini tutuklamasından korktuğu için ona garanti vermesini istemiş ve ancak bu şekilde sefere katılmıştı. Daha sonra sefer sırasında tutuklanıp Dimaşk'a gönderildi. Lâçin'i azledip yerine Alemeddîn eş-Şücâi'yi Şâm nâibi tayin etti. Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 82, 83, 86.

⁵⁷⁸ Makdîsî, *Türk Memlûklerinin Faziletleri*, 43.

⁵⁷⁹ Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 81.

⁵⁸⁰ Emîr Bedreddîn Baydarâ el-Mansûrî, Sultan el-Melikü'l-Mansûr Kalavun'un veziri idi. Daha sonra sultan Eşref Halîl döneminde saltanat nâibi oldu. Sultan Eşref Halîl'in öldürülmesinden sonra sultan ilân edildi. Ancak ümerâ ve Eşref Halîl'in memlûkları tarafından 693 (1294) yılında öldürüldü. Ayaz, *Memlûkler*, 38.

⁵⁸¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1,(3): 788, 789, 790; Şeşen, *Sultan Kalavun ve Oğlu*, 93, 94; Sağlam, *Hüsâmeddin Lâçin ve Saltanat Dönemi*, 163.

tecrübeli emîrler yoktu. Dönüş yolunda Sultan Muhammed ve amca çocukları el-Ahram yakınlarında feci bir şekilde katledildiler.⁵⁸²

Tağrıberdî'nin kayıtlarına göre sultan Ferec, verilen örneklerden farklı olarak 814 yılı Recep ayında (Ekim 1411) çıktığı av seferinde temkinli davrandı. Ava gittiği Siryâkûs'ta, iki gece kalmaya karar verdiğinde bazı emîr ve memlûk gruplarının kendisine karşı suikast ittifakı kurdukları sultana bildirilince o sûratle Kal'atü'l-Cebel'e döndü.⁵⁸³ Aynı yıl Şevval (Ocak) ayında Behtit bölgesinde avlanmaya çıktığı sırada, Kal'atü'l-Cebel nâibine onunla birlikte yola çıkmayan babasının memlûklarından 10 Zâhirîyye memlûklunu öldürmesini emretti ve emri yerine getirildi.⁵⁸⁴

5.4. Av Seferlerinin Sosyal ve Ekonomik Boyutları

Ekonomik ve sosyal yaşama ilişkin olarak Memlûklar dönemi Kâhire'sinde, her çeşit malın satıldığı müstakil çarşıların kurulduğu aktif bir ticari hareketlilik vardı.⁵⁸⁵ Av faaliyetleri için ise ihtiyaç duyulan ekipmân ve aletlerin, silah malzemelerinin, ferrâş edevatlarının, av kuşları ve atların ticaretinin yapıldığı oldukça hareketli çarşıların varlığına Makrîzî'nin kayıtlarından ulaşılabilmektedir.⁵⁸⁶

Silah ticaretinin yapıldığı “*Sûkû's-Silâh*” çarşısında ok, yay, yaylı tüfek, kılıç vb. askerî silahlar ile seyahat malzemeleri satılmaktaydı.⁵⁸⁷ Özellikle *bunduk* satan dükkânlar avcılık faaliyetleri için önemli ticaret yerleriydi.⁵⁸⁸

Öte yandan birçok pazarda hayvan, kuş ve at ticareti yapıldı. Hayvan pazarlarından en önemlisi “*Sûku'l-Hayl*” denilen at pazarı idi. Remîle'de Kal'atü'l-Cebel avlusunun altına inşâ edilmiş olan bu pazar⁵⁸⁹ Sultan Hasan Medresesi'nin⁵⁹⁰

⁵⁸² İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 3: 400, 401, 402.

⁵⁸³ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, (Kâhire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âimme li't-te'lîf ve'n-neşr, 1389/1970), 13: 124, 125.

⁵⁸⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 13: 126.

⁵⁸⁵ Bahattin Keleş, *Memlûklarda Ticaret*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 5: 819.

⁵⁸⁶ Makrîzî, *Hitatü'l-Makrîzîyye*, 2: 109.

⁵⁸⁷ Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, 220.

⁵⁸⁸ Bunduk dükkânları için bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(2): 533.

⁵⁸⁹ Abdülazîz, *el-Hayl*, 139.

⁵⁹⁰ Kâhire'de bulunan medreselerin en büyüğü olan Sultan Hasan Medresesi'nin yapımına 1354 yılında başlanmış ve yaklaşık üç yıl sürmüştür. Medrese simetrik olarak inşa edilmiştir. Medresenin yapımında güldük 20.000 dirhem harcama yapılmıştır. Sultan Hasan bu medrese için toplamda üç minare yaptırmıştır. Hasan Keleş, “Memlûkler'de Bilimsel, Sosyal ve Kültürel Hayat”, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2010), 78.

karşısında bulunurdu.⁵⁹¹ At pazarının yanında ise atlarla ilgili çeşitli aletlerin satışının yapıldığı dükkânlar yer alırdı.⁵⁹²

At pazarı diğer pazarlarla bağlantılıydı; en meşhur olanı mahmuz işçilerinin bulunduğu *Sûkû'l-Muhâmizîn* pazarıydı ve bu pazarda saf gümüş ve altından yapılan mahmuz satışı gerçekleşirdi.⁵⁹³ Eyer takımı satışları ise “*Sûkû'l-Liccâmiyyîn*” denilen pazarda yapılırdı. Bunun gibi askerî pazarlarda her çeşit silah ve eyer takımları mevcuttu.⁵⁹⁴

Kuş satışları ise “*Sûkû'd-Deccâcîn*” olarak adlandırılan kuşçular pazarında gerçekleşirdi. Bu pazarda tavuk, kaz ve envai çeşitte süs kuşlarının satıldığı dükkânlar vardı. Cuma günleri kumru, bülbül, karataş, papağan ve bıldırcın gibi çeşitli kuşun satışı yapılırdı. Bazı kuşların fiyatı yüzlerce dirheme tekabül ediyordu ve insanlar kuş satın almak için birbiriyle rekabet ediyorlardı.⁵⁹⁵

Öte yandan av seferleri, genel itibarıyla seferlerde ihtiyaç duyulan at, kuş ve ekipmân gereksinimlerini karşılayacak ticari faaliyetlerin gelişmesine, Mısır hayvan ve kuş çarşılarının canlanmasına ve itibar kazanmasına katkıda bulunmuştur.⁵⁹⁶ Avcılık için talep edilen bu mallar sayesinde gerçekleşen satışlar, memlûk iç pazarını hareketlendiren ve ticaret akışını sürdüren önemli birer etkidir.

Av seferlerinin bu tür çarşı ve pazarların canlanmasında önemli rol oynamasının yanı sıra devlet hazinesine bir miktar yük olduğu görülmektedir. Nitekim bazı memlûk sultanlarının avcılığı yalnızca keyif alacakları bir etkinlik olarak sürdürdüklerine, seferlerde müsrif davrandıklarına, memleketteki sorunlarla ilgilenmeyip çeşitli eğlencelere daldıklarına ulaşılmaktadır.

Örneğin; el-Melikü'n-Nâsır Nâsirüddîn Muhammed dönemi hakkında İbn İyâs'ın kayıtları, devlet içerisindeki çekişmeler ve Sultan Muhammed'in kötü yönetimine rağmen sultanın iktidar döneminde sık sık av gezilerine çıktığını göstermektedir. 13 Rebûlevvel 904 (29 Ekim 1498) tarihinde amca çocuklarıyla birlikte avlanmak için el-Cîze'ye giden sultanın yanında tecrübeli emîrlerden kimse yoktu, hatta dayısı Kansu bile bu sefere katılmamıştı. Sultan el-Cîze'de üç gün kaldı

⁵⁹¹ eş-Şeştâvî, *Meyâdinü'l-Kâhire*, 9.

⁵⁹² Abdülazîz, *el-Hayl*, 139.

⁵⁹³ Tefîk, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 768.

⁵⁹⁴ Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, 221.

⁵⁹⁵ Tefîk, *el-Hayvân ve't-Tayr*, 770.

⁵⁹⁶ Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 475.

ve orada eğlencelere, ziyafetlere katıldı, gezintilere çıktı ve bazı hâsekkilere atlar ihсан etti.⁵⁹⁷

Makrîzî'nin kayıtları ise el-Melikü's-Sâlih İmâdüddîn İsmâil b. en-Nâsır Muhammed'in (743-746/1342-1345) ava düşkün bir sultan olduğuna ve çıktığı av gezilerinde müsrif davrandığına işaret etmektedir. Annesi ve beraberlerinde renkli atlas kıyafetleri, başlarında, mücevher ve incilerle süslenmiş Bulgar derili şapkalar ve Kal'atü'l-Cebel'den sınıra kadar ellerinin altında bulunan tavâşîler ile iki yüz cariyе, akâdiş atlara biner ve bu alay ile birlikte Siryâkûs'a veya el-Ahram sınırına kadar giderlerdi. Safkan Arap atlarına biner ve çevgan oynarlardı. Bu gidişat tavâşîlerin devlet ve sultan üzerindeki etkisini arttırdı ve doğan, sungur gibi yırtıcıları sahiplenmelerine sebebiyet verdi. Ayrıca avlanırken işlemeli ipek elbiseler giymelerine ve yola çıkarken yanlarına kıymetli mücevherlerle bezeli takılar ve süs eşyaları almalarına yol açtı.⁵⁹⁸

Makrîzî'nin aktardığı bir hadiseye göre 745 (1344) yılında Yukarı Mısır Araplarının isyanı baş gösterdi; insanların yolları kesildi ve iki ay süren çatışmalarda birçok insan öldürüldü. Bazı Araplar bir kısım Feyyûm Araplarına saldırdı, çocuklar annelerinin göğsünde katledildiler, aralarından birçoğu öldürüldü ve Zâtü's-Safâ'yı⁵⁹⁹ yıktılar, doğudan gelen suyu bilhassa Feyûm şehrinden kestiler. Ancak sultan ve emîrlер bu hadiselerе kayıtsız kaldılar. Zira onlar avcılık ve eğlence ile meşguldüler.⁶⁰⁰

Sultan el-Melikü'l-Kâmil Şâban'ın ise iktidar dönemi (H.746-747/M.1345-1346) kısa olmasına rağmen ülkenin şartları daha da kötüleşti.⁶⁰¹ Dönemin kaynaklarına göre sultan müsrif davranıp kendi cemaatiyle av seferlerine çıkarak, çevgan oynayarak, ata binerek ve faydasız şeylerle ilgilenerek kayıtsızca vakit geçirmiştir.⁶⁰²

Sultan el-Kâmil Şâban 746 yılı Cemâziyelâhir ayının başlarında (Ekim 1346) Siryâkûs sınırına gittiği sırada haremینی de yanına aldı ve en iyi bostanlarda çadırlar kuruldu. Sultanın bu tür davranışlarına karşı tepki gösteren emîrlер tasfiye edildi ve

⁵⁹⁷ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, 3: 400, 401, 402.

⁵⁹⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 678, 679.

⁵⁹⁹ Zâtü's-Safâ, Feyyûm Araplarının inşa ettiği bir yerdі. Muhayzîm, *Rihelâti Saydi*, 504.

⁶⁰⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 668, 669.

⁶⁰¹ Ayaz, *Memlûkler*, 45.

⁶⁰² Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 703; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10: 140, 141.

atları ile develeri ellerinden alındı.⁶⁰³ Sultan aynı yıl (746/1346) bir kez daha Siryâkûs'a gittiğinde yanında bir grup avam ile birlikte *labha*⁶⁰⁴ (sopa oyunu) oynadı. Oyun sırasında öldürülenler oldu ve bazı emîrlere ihsan ve ikramlarda bulunuldu.⁶⁰⁵

Kaynaklar, Sultan el-Kâmil Şâban'ın bu durumu sürdürüp idarî işlerle ilgilenmemesi sonucunda güvenlik sorunlarının ortaya çıktığına işaret etmektedir. Dönemin tarihçileri sultan memlûklarının zina ederek şarap içtiklerini, geceleri yola çıkıp yolcuların yolunu kestiklerini ve insanların haremine tecavüz ettiklerini hatta Siryâkûs'un meyhâneye döndüğünü kaydetmektedir.⁶⁰⁶

İbn Tağrıberdî'nin kayıtlarına göre memlûklar sultana karşı isyan başlatıp insanları taciz ettiler, yolları kestiler. Bu haberler sultana ulaşana kadar durum daha da kötüleşti. Ancak sultan bu durumla pek ilgilenmedi ve “*Bırakın kim ne isterse onu yapsın*” dedi.⁶⁰⁷ Emîrlar, Sultan el-Kâmil Şâban'ın yetkilerini devralarak hizmetlilerin ve kadıların memleket içinde faydasız işlerle ve avcılıkla uğraşmalarının önüne geçtiler; fûrûsiyyenin değerinin artmasını, kötü faaliyetlerin getirdiği ahlaksızlığın kalkmasını sağladılar. Tüm bu süreç yolsuzluğa, devlet koşullarının kötüleşmesine ve sultanın katline kadar vardı.⁶⁰⁸

Şüphesiz Sultan el-Kâmil Şâban'ın bir yıl elli sekiz gün süren iktidar döneminde eğlenceye olan düşkünlüğü, içki içip oyunlar oynama tutkusu yalnızca toplumsal düzeni sekteye uğratmadı, devlet hazinesini de olumsuz yönde etkiledi.

Yalnızca Benî Kalavun devri sultanlarının değil Burcî memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır Ferec b. Berkuk'un da av seferlerinde keyfî davranışlarda bulunduğu anlaşıyor. Sultanın Behtit bölgesine gittiği av seferinden döndüğünde yüzden az atlı ile Kâhire'den geçtiği sırada atının üzerinde duramayacak kadar sarhoş olduğu ve üzerinde cûlus elbisesi olduğu İbn Tağrıberdî'nin kayıtlarında yer edinmiştir.⁶⁰⁹

⁶⁰³ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 688; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10: 121.

⁶⁰⁴ Mısır'da *et-tahdîb* (sopa oyunu) olarak isimlendirilen bu oyun akasya ağacından yapılan sopalarla oynanırdı. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10: 128.

⁶⁰⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 703; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10: 128; Zengin, “Melikü'l-Kâmil Seyfeddîn Şâbân Dönemi”, 319.

⁶⁰⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10: 122.

⁶⁰⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 10: 128.

⁶⁰⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2(3): 713.

⁶⁰⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, 13: 126, 127.

6. SONUÇ

Orta Çağ'da, halkının çoğu Arap olan topraklarda, Mısır, Hicaz ve Suriye'de 267 yıl boyunca farklı etnik gruplarının içinde azınlık bir askerî-yönetici zümre oldukları halde, kendi öz kimliklerinin niteliklerini besleyen, istisnalar haricinde, yöneticisi olduğu tebaadan uzaklaşmadan kendi eğlenme ve dinlenme yöntemlerini kendileri için makul ve faydalı bir sosyal etkinlik haline getiren ve çıktıkları seferlere birer teftiş ve askerî manevra mahiyeti kazandıran Memlûk Türk Devleti sultanları (Mısır'da doğanlarda da dhil olmak üzere) fûrûsiyye sanatına ve fûrûsiyyenin bir tezahürü olan avcılığa tutku ile bağlıydılar.

Çalışmada, memlûk sultanlarının av sporlarına büyük ilgi duydukları ve muhtelif gayelerle çıktıkları av seferlerinin çok yönlü etkilerinin bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Av sporlarının mahiyetinin tespitinde varılan nokta, bu etkinliklerin memlûk sultan ve emirlerini olumlu yönde etkilediği, fiziksel ve zihinsel olarak büyük rahatlama duydukları, sultan ve emîrlere dinlenme, eğlenme ve askerî manevra kabiliyetlerini geliştirebilme olanağı sağladığı yönündedir. Nitekim av seferi sırasında sabır gösterme ve metanetli olma gibi edindikleri kazanımların yanı sıra uzun yolculuklardan sonra gittikleri avlaklarda bilhassa fûrûsiyye ve okçuluk gibi askerî aktivitelerin yapıldığı ve bu seferlerin memlûkların organizasyon ve manevra kabiliyetini geliştiren birer etkinlik hüviyetinde olduğu ve askerî manevra mahiyeti taşıdığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Ulaşılan bir diğer sonuç memlûk sultan ve emîrlерinin sık sık gerçekleştirdiği av sporlarının, memlûk gruplarının tibâklarda kazandığı askerî eğitimlerin barış zamanındaki bir tezahürü olmasıdır. Nitekim her ulusun kendi gelenek ve görenekleriyle tutarlı olan eğlence yöntemlerine sahip olduğu ve memlûk askerinin de bu tür askerî becerileri gerektiren sıfatlar ile müzeyyen olduğu malumdur. Bu nedenle memlûk sultanlarının, emîrlер ve hassalarıyla birlikte sık sık av seferlerine çıkıp harp manevraları icra etmeleri olağandır.

Memlûk eğlence hayatında önemli bir yer tutan av merasimleri için sefere çıkmadan önce yapılan hazırlıkların planlı ve çok boyutlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda sultanların av gezilerine veya başka seferlere gittiklerinde olası bir kargaşayı bastırması ve hukuku koruması için Mısır'da bir nâib

görevlendirmeleri başlıca hazırlıktır. Av merasimleri için yapılan hazırlıklardan bir diğeri ise sultanların başketten uzak yerlerde ava gitmek istediğı zaman öncelikle bu yerlere bir görevli göndermeleridir. Avcılık için bölgeyi gözlemleyecek, hayvanların durumunu, bulundukları yeri, su kaynaklarını ve sapılacak yolları bilen diyadbanların gönderilmesi önemli bir diğeri hazırlıktır. Bu sayede memlûk sultanlarının çıktığı av gezileri güvenli ve isabetli olmaktadır.

Av seferi hazırlıklarından bir diğeri av gezilerinin ekseriyetle bahar döneminde gerçekleştiğı ve yolculuklara seher vakti çıkıldığıdır. Bahar mevsiminde avcılığa daha çok eğilim gösterildiğı ve seher vakti gerçekleştirilen kuş avcılığının daha münasip olduğu dönemin kaynaklarında zikredilmiştir. Ancak bazı sultanların özellikle kış mevsiminde çıktığı av seferi kayıtlarına da ulaşılmıştır. Av seferine çıkılmadan önce mevsim koşullarına uygun olarak hazırlığı yapılan ekipmân, malzeme ve çadırların; ayrıca atların, silahların ve diğeri av malzemelerinin bakımının gözetildiğine dair hususlar üzerinde durulmuştur. Av seferine katılacak cûlbanlar için av kıyafetlerinin diktirilip dağıtıldığı ve sultanın av seferinde kendisine refakat edecek kişileri ve av seferi idaresinde uzman görevlileri seçtiğı ulaşılan bir diğeri sefer hazırlığı aşamaları olmuştur.

Av seferi alaylarında yer alan *memâlikü's-sultânîyyenin* ve av işlerini tanzim etmek için devlette istihdam edilen hususi hizmetlilerin görev tanımları, memlûk sultanlarının av merasimlerine gösterdiği ihtimama, av seferlerini en isabetli ve eğlenceli şekilde gerçekleştirme gayelerine açıklık kazandırmaktadır. Nitekim avcılık etkinliklerine yönelik her ayrıntı göz önünde bulundurularak idarî kadroların oluşturulması önemli bir diğeri husustur. Av kuşlarıyla görevli *bazdâr*lar ve sultanın av işlerini tanzime memur *emîr-i şikâr* gibi görevliler; av alayının en önemli emîrleri olmuştur. Bu görevlilerin yanı sıra çita avcılığı için *fihad*lar, av köpeklerinin eğitim ve bakımından sorumlu *kilâbzî*ler ve sağlık ekipleri av alayının en önemli kadrolarıdır. Hülâsa memlûk sultanlarının avcılık etkinliklerine nizam vermek maksadıyla devlet memuriyetine getirdikleri kadroların, seferlerin daha az zaiyatla ve daha isabetli geçmesinde fayda sağladığı anlaşılmaktadır.

Tespit edilen bir diğeri konu memlûk sultanlarının avcılık yöntemleri olmuştur. Memlûklar, avlanırken organizasyon ve iş birliği içinde bulundukları gibi avlanma manevraları da sistemli ve düzenliydi. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan

sonra daha önceden belirlenmiş avlak bölgeye gidilirdi. Halka avı nizamına uygun kuş avcılığı gerçekleştirilir; avcılığa mahsus hizmetliler bu avlanma türünde hayatî öneme sahiptiler.

Memlûk sultan ve emîrlerinin avcılığa olan düşkünlüğü büyüktü. İslâm dünyasının önemli bölgelerinde aktif bir siyaset takip eden memlûk sultanları, ülke içinde ve dışında vuku bulan birtakım tehditlere rağmen av seferlerine çıkmayı ihmal etmediler. Bu hususta incelenen kaynaklarda ulaşılan bilgilere istinaden memlûk sultanları arasında avcılığa en çok ilgi gösteren sultanların el-Melikü’z-Zâhir Baybars ve el-Melikü’n-Nâsır Muhammed b. Kalavun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle Sultan el-Melikü’z-Zâhir Baybars’ın ülkenin hemen her yerinde yolculuğa ve gezintiye çıktığı, bilgi almak maksadıyla av kisvesini kullanarak farklı bölgelere seferler düzenlediği görülmektedir. Sultan ez-Zâhir Baybars’ın gezi ve av seferleri ile hem denetim sağladığı hem de idarecilerle iyi ilişkiler geliştirdiği tespit edilen diğer husustur.

Onu, avcılıkta maharetiyle bilinen el-Melikü’n-Nâsır Muhammed b. Kalavun takip eder. Metin içerisinde verilen örneklerle de inkişaf edildiği üzere sultan el-Melikü’n-Nâsır Muhammed’in, üç fetre olan uzun iktidar dönemi boyunca özellikle denetim ve imar faaliyetlerini incelemek için çoğu kez av seferlerini bir araç olarak kullanmıştır. Çıktığı sayısız av seferlerinin yanı sıra avcılık ile ilişkili *Bazdârlık*, *Havandârlık*, *Harisu’t-Tayr* ve *Nâzirü’l-Istablü’s-Sultânî* müesseselerini kurması ve bu görevlilere iyi ıktalar tahsis etmesi tespit edilen önemli ayrıntılar olmuştur. Öldükten sonra ahırlarında binlerce at ve yırtıcı kuş bıraktığı; yalnızca kendisinin değil onun döneminde emîrlerin de çok sayıda yırtıcı kuş sahiplendiği diğer önemli ayrıntılardır.

Bilindiği üzere el-Melikü’n-Nâsır Muhammed’in halefleri çoğunlukla çocuk yaşta sultan olduklarından dolayı ümeranın nüfuzu giderek artmış ve devleti fiilen onlar idare etmişlerdir. Bu noktada Benî Muhammed Kalavun devri sultanlarının çıktığı av seferlerinin mahiyetinin farklılık arz ettiği, sultanların daha ziyade kaledeki ümera baskısından uzaklaşmak maksadıyla av seferine iştirak ettikleri, hükümet vazifelerinden uzaklaştıkları ve bu durumun zamanla sosyal ve ekonomik zaiyatlara sebep olduğu, akabinde tüm bunları bir kısım memlûk askeri ile halk arasında yaşanan çatışmaların ve ahlakî yozlaşmaların takip ettiğine müşahade edilmiştir.

Burcî memlûk sultanlarının da Bahrî memlûk sultanları gibi avcılığa düşkün oldukları, Sultan Ferec'in Suriye nâiblerinin isyanlarıyla uğraşmasına rağmen av seferleri düzenlemekten geri kalmadığı ve özellikle el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin hastalık dönemlerinde bile ağırları dindiği anda ülkenin çeşitli yerlerine av seferlerine çıkıp ağırları nüksedince avını yarıda bırakıp kaleye döndüğü anlaşılmaktadır. Sultan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın kendisiyle görüşmeye gelen emîrleri Mat'amu't-tayr'da karşılayıp onlarla avcılık yaptığı, Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'ın ise çıktığı av seferlerinde askerî oyunlar gerçekleştirdiği ve ziyafetlere katılıp uzun mesafeli yürüyüşler yaptığı görülmektedir. Sultan Kansu Gavri'nin yönetime getirildiğinde atmış yaşını geçmesine rağmen ava ve gezintilere çıkmayı sevdiği ve çıktığı av seferlerinin keşif ve denetim mahiyeti taşıdığı tespit edilmiştir.

Av seferlerinin siyasî, idarî, ictimai ve iktisadî boyutları hususunda bu noktada tespitini yaptığımız bazı av seferlerinin yönetici ile idareciler üzerinde yarattığı olumlu etki ve psikolojik rahatlama, birbirleri arasındaki ilişkiye çok yönlü bir etkide bulunduğu gibi, av seferlerinin, sultan ve emîrlerin hem avlalarda maharetlerini sergileyip güven ilişkileri geliştirebilmelerine hem de av seferi vesilesiyle çeşitli hediyeleşmeler ile yakınlık kurmalarına vesile olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Yine av seferlerinin, sultanların avcılık vesilesiyle gittiği bölgedeki idarecilerin daha temkinli ve ihtiyatlı davranmalarına etki ettiği görülmektedir. Nitekim sultanların idareciler üzerindeki denetim yetkisini av kisvesiyle bölgesine giderek kullanması ve hiçbir aracı olmadan bunu gerçekleştirmesi önemli bir diğer ayrıntıdır. Bu vesileyle, geniş bir ülkede hüküm süren memlûk sultanlarının kendi tebaası ile aracı olmadan yakınlık kurması, yerel halkın koşullarını, valilerin uygulamalarını, alınan vergileri, imar faaliyetlerini; köprüleri, kanalları ve yolları yakından takip etmeleri ve bir haksızlık varsa bilhassa kendilerinin çözüm bulması av seferleri ile mümkün olmuştur.

Ancak ulaşılan bu olumlu sonuçlara rağmen av seferlerinin bir takım olumsuz hadiselerle sebebiyet verdiği; av seferine çıkan sultanın hükümet koltuğunu boş bırakmasını fırsat bilen bazı emîrlere hedeflerini gerçekleştirme fırsatı sağladığı ve de birbiriyle çatışan memlûk gruplarının av seferiyle oluşan siyasî boşluktan fırsat

bulup bu yönde bazı girişimlerde bulundukları ile ilgili örneklere de tesadüf edilmiştir. Bunun yanı sıra başkentten ve memlûklarından uzak, avlamlarda zaman geçiren sultanlara yönelik suikast girişimlerinin yahut başkentte darbe teşebbüslerinin gerçekleştiği, bu noktada av seferlerinin sultanların hayatı ve iktidarı üzerinde riskler teşkil ettiği de açıklık kazanmıştır.

Bu seferlerin devlet hazinesine bir miktar yük olmasına karşın genel itibariyle avcılık veya sefer için ihtiyaç duyulan özellikle kuş ve ekipmân gereksinimlerini karşılayacak ticari faaliyetlerin gelişmesine, Mısır çarşılarının canlanmasına ve itibar kazanmasına katkıda bulunduğu da ulaşılan bir diğer önemli sonuçlar arasındadır.

KAYNAKÇA

- Abdülazîz, Nebîl Muhammed, *el-Hayl ve'l-Riyadatuha fî Asri Selatin el-Memâlik*. Kâhire: Mektebetü'l-Enclû el-Mısriyye, 1976.
- Abdülazîz, Nebîl Muhammed, *Riyazatü's Sayd fî Asrı'l Memâlik*, Kâhire: Mektebetü'l-Enclû el-Mısriyye, 1999.
- Ağır, Abdullah Mesut, *Memlûklarda Asabiyye*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, 2008.
- Ağır, Abdullah Mesut. *Memlûklarda Ticaret*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- Ahmed, Ahmed Abdullah, *Kilâbzîyye fî Asrı'l Selâtîn el-Memâlik fî Mısr ve'l Bilâdü's-Şâm*, neşir: el-Câmiatü'l-Mısriyye lî el-Dirâsatü't-Tarihîyye, Dârü'l-Manzûma, 2018.
- Aktan, Ali, *Bahrî Memlûklardan Sultan Kalavun ve Hanedanı*, Belleten Dergisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, 59 (22).
- Aktan, Ali, Sultan Kutuz ve Ayn-ı Calut Savaşı, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, Sayı:10, 1991.
- Almas, Turgun, *Uygurlar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Arslan, Terzioğlu. "Bîmârîstan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6:163-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ayalon, David, Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi, Hazırlayan: Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV. Cilt, Sayı:1, 1989.
- Ayalon, David. *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler (1250-1571)*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Ayaz, Fatih Yahya, Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emîrlerinden Emîr Yelboğa el-Ömerî ve İdaredeki Nüfuzu, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, 2007.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Türk Memlûkleri Döneminde Saray Ağalığı-Üstâdârlık*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2008.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûklerde Tarih ve Tarihçilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler Dönemi (648-923/1250-1517)Tarih ve Tabakât Eserlerine Dair*, İstanbul: İslâm Tetkikleri Dergisi, Sayı: 10, 2020.

Buhari, Cihad, 43, 44, Humus 8.

Cahiz, Ebu Osman Amr b. Bahr, *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, çev: Ramazan Şeşen, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1967.

Clot, André. *Kölelerin İmparatorluğu, Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*. Çeviri: Turhan Ilgaz, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2005.

Çetin, Altan. *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2007.

Çetin, Altan. *Türk Tarihinde Memlûk Asırları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.

Çetin, Altan, Memlûk Devletinde Okçuluk, Ankara: *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2011.

Çıplak, Esra, Memlûklerde La'bü'l-Kürre "Çevgân", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, IV/II, 2021.

Çubukçu, Asri. "İbn Mengli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 182. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Çubukçu, Asri. "Halil b. Şahin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 329-330. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Demirci, Mustafa. "İktâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 47-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Duhman, M. A. *Mu'cemu'l-Elfaz el-Tarihîyyetü'l fî el-Asrî'l-Memlûkiyyîn*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1990.

Düzenli, Aygöl, "Büyük Memlûk Emîri Tenkiz ve İslâm Medeniyetine Katkıları" II. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, 2018.

Erol, Burak Gani, Memlûkler Zamanında Mısır Hac Güzergâhı-Kâhire'den Mekke'ye Uzanan Kutsal Yolculuk, Rize: *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, 2019.

Erol, Burak Gani. *Memlûkler Döneminde Mekke Emirleri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 1. Baskı, 2020.

Erol, Burak Gani, *Memlûkler Zamanında Mısır Mahmili*, İstanbul: *Türkiyat Mecmuası*, 2019, 29/1.

Erol, Burak Gani, *Memlûk Sultanlarının Hacları*, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:11, 2019.

El-Ayni, Bedreddîn, *İkdü'l-Cümân fî Târîh-i Ehli'z-Zamân*, 72. Kısım.

- es-Seyyid, Seyyid Muhammed. “Feyyûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- es-Seyyid, Seyyid Muhammed, “Evlâdü’n-Nâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 525-526. İstanbul, 1995.
- Furat, Ahmet Hamdi, İslâm Hukukunda Avcılık (Fıkıh Kitaplarındaki Kitabı’s Sayd Bahsinden Modern Avcılığa Bakış), *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı:55, 2013.
- Gökhan, İlyas. *Felaketler Çağı “Orta Doğu’da Kıtık, Kara Veba ve Salgın Hastalıklar (1200-1405)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2018.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. *Türkiye Selçuklularında Avcılık*. Konya: Kömen Yayınları, 2012.
- Hafız Yakup Şükrü Efendi. *İslâm’da Avcılık*. Yayına hazırlayan Osman Çelik, Sadeleştiren ve Özetleyen: Musa Bilgi, Ankara: Gelişim Matbaası, 1988.
- Harekât, İbrahim. “Berîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İpşirli, Mehmet. “Kalkaşendî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 264. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İzgi, Cevat. “İbnü’l-Devâdârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 12. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İbn Abdüzzâhir. *er-Ravzü’z-Zâhir fî Sîretü’l-Melikü’z-Zâhir, (Kâtibinin Gözünden) Sultan Baybars*. çeviri: Aydın Usta, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- İbn Haldun, Abdurrahman. *Mukaddime*. Hazırlayan: Arslan Tekin, 1. ve 2. Cilt, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Tarih İbn Haldun -Kitabu’l İber ve Divân el-Mübtedâ ve’l Haber fî Eyyâm el-Arab ve’l Acem ve’l Berber ve men Asarahum min zeva es-Sultân el-Ekber*, 1. cilt, Beyrut: 1971.
- İbn İyâs, Zeynüddîn, Muhammed b. Ahmed, *Bedâ’iu’z-Zuhûrfî Vekâi ed-Duhûr*, Tahkik: Muhammed Mustafa, 2., 3., 4. ve 5. Cilt, Mekke: Mektebetü’l Darû’l Bâz Abbas Ahmar el-Baz, 1975.
- İbn Şâhin, Haraseddîn Halîl, *Kitab Zubdetü’l Keşf el-Memâlik ve Beyan et-Tarîk ve’l-Mesâlik*, Tahkik: Paul Ravaisse, Paris: Matbaatu’l-Cumhuriyye, 1894.
- İbn Şahin ez-Zâhirî, *Neylü’l-Emel fî Zili’d-Düvel*, thk. Ömer Abdüselim Tedumurî, 1(1). Oxford: Bodleian Kütüphanesi.

İbn Menglî, Muhammed b. Mahmûd, *Ünsü'l-Melâ bi-Vahşî'l-Felâ*, thk. Florian Farun. Paris: 1880.

İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*, Tahkik/Araştırma: Bernd Ratke, Edward Baden, Muhammed el-Said Cemâleddîn, Gunhild Graf, Erika Glaesen, Dorothea Kravolsky, Salahaddîn el-Munaccid, Said Abdulfettah Aşur, Ulcih Harmann, Hans Robert Roemer, VIII. ve IX. Cilt, İsa el-Babi el-Halabi Yayınları, 1402/1982.

İbn Tağriberdî, Ebû'l Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf, *Mevridü'l-Letâfe fî Men Veliye's-Saltana ve'l-Hilâfe*, thk. Nebîl Muhammed Abdülazîz, Kâhire: Matbaatu'l Dârü'l Katbu'l Mısri, 1998.

İbn Tağriberdî, Ebû'l Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kâhire: Matbaatü'd-Dâril-kutûbi'l-Mısriyye, 1938-1956 VII-XII Cilt, & Fehîm Muhammed Şeltût, Kâhire: Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-âmme li't-te'lîf ve'n-neşr, 1389/1970, XIII. Cilt, & thk. Cemâl Muhammed Muhrîz - Fehîm M. Şeltût, Kâhire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li't-te'lîf ve'n-neşr, 1391/1971, XIV. Cilt. & thk. İbrahim Ali Tarhân, Müracaat: Muhammed Mustafa Ziyade, Kâhire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li't-te'lîf ve'n-neşr, 1391/1971, XV. Cilt. & thk. Cemâleddîn eş-Şeyyâl - F. M. Şeltût, Kâhire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1392/1972, XVI. Cilt.

Ibn Tağriberdî. *en-Nücûmü'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*.çeviri: Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998.

Kafesoğlu, İbrahim. “At”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 27.İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kalkaşendî, Ebû'l-Âbbâs Ahmed b. Ali, *Subhu'l-'Aşâfi Sınâ'âtî'l-inşâ*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Kâhire: Dârü'l Kitâb el-Hidiviyye, bi el-Matbaatü'l Emîriyye bi el-Kâhire, 1331/1913, 2. Cilt &Kâhire: Dârü'l Kitâb el-Hidiviyye bi el-Matbaatü'l Emîriyye bi el-Kâhire, 1331/1913, 4. Cilt & Kâhire: Dârü'l Kitâb el-Hidiviyye, bi el-Matbaatü'l Emîriyye bi el-Kâhire, 1331/1913,5. Cilt & Kâhire: Dârü'l Kutubi'l Hidiviyye, bi el-Matbaatü'l Emîriyye, 1331/1913) 6. Cilt &Kâhire: Dârü'l-Kutubi's-Sultânîyye, Matbaatu'l-Emîriyye, 1338/1919, 14. Cilt.

Kallek, Cengiz. “İrdeb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 440-442. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Kanat, Cüneyt, *Memlûk Devleti'nde Evlilik Törenleri*”, Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprman Armağan, Ankara, 2003.

Kansoy, Umut, *Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, Türkiyat Mecmuası, 2021.

- Kara, Adnan. “Memlûk Eğitim Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies Dergisi*, Sayı:13.
- Karataş, Bahar. “Kerek”. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2020.
- Kaşgarî, Mahmud b. Hüseyin b. Muhammed. *Divanû Lügati't-Türk*. Çeviri: Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.
- Kavas, Ahmet. “Said”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 544-545. İstanbul: TDV Yayınları 2008.
- Keleş, Bahaddin. Memlûklerde Ticaret. *Türkler Ansiklopedisi*. 5. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Keleş, Bahaddin. Memlûkler Döneminde İdari Yapı. *Türkler Ansiklopedisi*. 5. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Keleş, Hasan. “Memlûkler’de Bilimsel, Sosyal ve Kültürel Hayat”. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2010.
- Koprman, Kâzım Yaşar. *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Malik Al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmudi Devri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Koprman, Kâzım Yaşar. *Makaleler*. Yayına Hazırlayan: Semih Yalçın, Altan Çetin, Ankara: Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.
- Koprman, Kâzım Yaşar. “Baybars I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 221. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamaları Meâli, el-Maide, 5/1.
- Makdisî, Muhibbeddîn Ebu Hamid. *Mısırdaki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerinin Faziletleri*. Çeviri: Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Makrîzî, Takiyyüddîn Ahmed b. Ali, *Hittatü’l Makrîzîyye*, Tahkik: Muhammed Zeynuhum, 2. Cilt, Kâhire: Mektebetü’l Medbûlâ, 1997.
- Makrîzî, Takiyyüddîn Ahmed b. Ali, *Kitâbu’s-Sülûk li-Ma’rifeti’d-Düveli’l-Mülûk*, Tahkik: Muhammed Mustafa Ziyâde, 1. ve 2. Cilt, Kâhire: Matbaatü’l Lecnetü’t-te’lif ve’t-terceme ve’n-neşr, 1936-1958,& Tahkik: Saîd Abdülfettâh Âşûr, 3. ve 4. Cilt, Kâhire: Matbaatu’l Dârü’l Kütub, 1973.
- Merçil, Erdoğan. *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- Merçil, Erdoğan. *Büyük Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

- Muhayzîm, Sâmî b. Sa'd, *Dirâsati fî'l-Âsâr Rihelâti Saydi Selâtîni'-Memâlikî'l-Bahriyye*, Riyad: Camiatü'l Melik Suud, Külliyyetü'l Edeb, 2016.
- Mustafa Çuhadar. İsmail Yiğit. "İbn Tağrıberdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20: 387. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Müellifi meçhul. *Baypars Tarihi II*. çeviri: M. Şerefüddîn Yaltkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- en-Nüveyrî, Şihabüddîn Ahmed b. Abdulvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, , 8. Cilt, Kâhire: Matbaatü'l Dârü'l-kütübi'l-Mısr, 1350/1931.& thk. Necîb Mustafa Fevvâz, Hikmet Keşlî Fevvâz, 30. Cilt, Beyrut: Dârü'l Kütübü'l İlmiyye.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Ötenkaya, Yusuf. "Memlûk Devleti'nin Oluşumu Yapısı ve Dinî Siyaseti". Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2021.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ayn-ı Câlût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4. Cilt, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özbay Güven, Gülten Hergüner. "Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları". *Pamukkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5, (1999).
- Özcan, Abdülkadir. "İstabl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 203. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özcan, Abdülkadir. "Rikâpdar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 111. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ömerî, Şehabeddîn Ebû'l Abbas Ahmed b. Yahya b. Fazlullah. *Mesâlikü'l Ebsâr fî Memâlikî'l Emsar'a Göre (Devlet-i Memâlikî'l Üla Kısmı 1301/1349)*.Hazırlayan: Hatice Güler, Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.
- Polat, Hüseyin. "et-Tuhfet el-Mulûkîyye fî ed-Devlet et-Türkîyye". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1997.
- Razûk, Muhammed. "İbn İyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 97. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sağlam, Ahmet. "Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddîn Ketboğa ve Saltanat Dönemi (694-696/1294-1296)". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II / 2, (2015).
- Sağlam, Ahmet. "Hüsameddin Lâçin ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299) Memlûkler'de Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü ve Akâmeti". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII / 1, (2017).

- Seyyid, Eymen Fuad. “Kalyûb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 270. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Seyyid, Eymen Fuad. “Kahire”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 173. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Seyyid, Eymen Fuâd. “İskenderiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 576-580. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Şeşen, Ramazan. “Eyyûbîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 23. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Şeşen, Ramzan. *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013.
- Şeşen, Ramazan. *Sultan Kalavun ve Oğlu el-Melikü'l-Eşref Devri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.
- Şeştâvî, Muhammed, *Meyâdinü'l-Kâhire fî'l-'Asri'l-Memlûkî*, Kâhire: Dârü'l Afakü'l Arabiyye, 1999.
- Şeştâvî, Muhammed, *Mütenezzihatü'l-Kâhire fî'l-'Asr-Memlûkî ve'l-Osmanî*, Kâhire: Dârü'l Afak el-Arabiyye, 1419/1999.
- Taneri, Aydın. “Candar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tevfik, Eşref Semîr, *el-Hayvân ve't-Tayr fî'l-Buyûti's-Sultâniyyeti'l-Memlûkîyye*, Minye: Camiatı'l Miniye, Kısmu'l Tarih, Darûl-Ülûm, 2014.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. 1. Cilt, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Tokuş, Ömer, Ortaçağ Müslüman Devletlerinde Hayvanat Bahçeleri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXXVI / 1, 2021.
- Tomar, Cengiz. “Memlûk Devletinde Askerî Kölelik Sistemi”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.
- Tomar, Cengiz. “Şam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 311-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958.
- Uludağ, Süleyman. “Hankah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16. cilt, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Yazıcı, Nesim. “Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX, Ankara, (1987).
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Memlûkler Döneminde Mısır’da Sosyal Hayat*. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Yılmaz, Harun. “Meşîhatşşüyûh’un Doğuşu ve Mısır’da İki Hanchah: Sa’îdü’s-Sü’adâ ve Siryâkûs”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2. Cilt, Sayı: 34, (2014).
- Yılmaz, Harun. Dımaşk’ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali (658/1260). *İslam Araştırmaları Dergisi*, 37. Cilt, (2017).
- Yiğit, İsmail. *Memlûkler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Yiğit, Rıdvan. “Muhammed b. Kalavun Dönemi’nde Mısır’da Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat”. Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2018.
- Yürekli, Tülay. “Memlûkler Döneminde Av Köpekleri ve Kılâbziler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, (2018).
- Zengin, Murat. “Sultan Hasan Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi: Genel Bir Değerlendirme”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, (2016).
- Zengin, Murat. *İlhanlılar, Eretnalılar ve Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*. İstanbul: Malatya Kitaplığı Yayınları, (2017).
- Zengin, Murat. “Melikü’n-Nâsır Şihâbuddîn Ahmed ve Melikü’s Sâlih İsmâil Dönemlerinde Memlûk Türk Devleti: İki Kardeş Tek Devlet (19 Mart 1342-4 Ağustos 1345)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXVI/64, (2018).
- Zengin, Murat. “Melikü’l-Muzaffer Seyfeddîn Haccî Döneminde Memlûkler”. *Tarihin Peşinde*, 20, (2018).
- Zengin, Murat. “Melikü’l-Kâmil Seyfeddîn Şâbân Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi (4 Ağustos 1345-21 Eylül 1346)”. *Türkiyat Mecmuası* 28/2, (2018).
- Zengin, Murat. “Sultan Selâhaddîn Sâlih Döneminde Memlûkler”. *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 39, (2019).